

ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

ЗМІСТ

Передмова

Програма курсу «Вступ до психології (з практикумом)»

Розділ 1. Місце психології в системі людинознавства

- 1.1. Комплексне вивчення людини – теоретична основа практичного вирішення проблем розвитку людини
- 1.2. Особливості розвитку наук про людину
- 1.3. Структура людинознавства
- 1.4. Сучасні погляди на предмет психології
- 1.5. Наукова та побутова психологія. Розвиток практичної психології у науковій системі
- 1.6. Підготовка практичних психологів
- 1.7. Міфи про психологів

Розділ 2. Зміст та форми професійної діяльності психолога (1)

- 2.1. Професійне самовизначення психолога
- 2.2. Співвідношення понять «самовизначення», «профорієнтація» й «профконсультація»
- 2.3. Поняття про професію. Загальні чинники і мотивація вибору професії психолога
- 2.4. Детермінанти вибору професії
- 2.5. Професіоналізація студентів-психологів

Розділ 3. Зміст та форми професійної діяльності психолога (2)

- 3.1. Освітньо-кваліфікаційна характеристика практичного психолога
- 3.2. Освітньо-професійна програма підготовки практичного психолога
- 3.3. Система типових функцій і задач практичного психолога
- 3.4. Уміння практичного психолога
- 3.5. Обов'язки і права практичного психолога

Розділ 4. Види діяльності практичного психолога: психодіагностична робота і психологічна корекція

- 4.1. Психодіагностична робота практичного психолога
- 4.2. Поняття психокорекції, її мета та завдання
- 4.3. Способи і прийоми психологічної корекції
- 4.4. Особливості психокорекції з дітьми

Розділ 5. Види діяльності практичного психолога: просвітницько-пропагандистська й профілактична робота, психологічне консультування

- 5.1. Просвітницько-пропагандистська робота практичного психолога
- 5.2. Профілактична робота практичного психолога
- 5.3. Специфіка, мета і завдання психологічного консультування
- 5.4. Принципи й умови психологічного консультування
- 5.5. Види психологічного консультування
- 5.6. Інтерв'ю як основний метод психоконсультування

Розділ 6. Психолог як особистість і професіонал

- 6.1. Критерії професійної придатності практичного психолога
- 6.2. Модель особистості практичного психолога
- 6.3. Вміння спілкуватися з клієнтом – стрижнева спеціальна здібність практикуючого психолога
- 6.4. Етичний кодекс практичного психолога
- 6.5. Формування особистості практикуючого психолога у ВНЗ

Розділ 7. Структура та проблематика прикладної психології

- 7.1. Сучасна система психології як науково-практична сфера суспільної діяльності
- 7.2. Структура і завдання прикладної психології

7.3. Перспективи розвитку прикладної психології. Національна система соціально-психологічної служби

Розділ 8. Законодавчо-правова регламентація роботи соціально-психологічної служби

8.1. Основні положення Концепції про Національну систему соціально-психологічної служби

8.2. Законодавча та правова база психологічної служби в галузі освіти

8.3. Порядок атестації практичних психологів освіти

8.4. Специфіка нормативної та правової бази психологічної служби у інших сферах суспільної практики

8.5. Міжнародні та регіональні документи про права людини

Розділ 9. Напрями професійної діяльності психолога в різних сферах суспільства

9.1. Психологічна служба в системі освіти

9.2. Спортивний психолог

9.3. Психолог у сфері економіки та юриспруденції

9.4. Професійна діяльність психолога у медичній та соціальній сферах

9.5. Сфери, «малодоступні» для практичного психолога

9.6. Професійна взаємодія психологів

Розділ 10. Соціальні, моральні та духовні проблеми в діяльності практичного психолога

10.1. Етичні проблеми діяльності психолога

10.2. Головний «етичний парадокс» психології

10.3. Етичний кодекс психолога в різних країнах

10.4. Професійна деформація психолога

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні соціально-економічна ситуація стає все динамічнішою. Кардинально змінився ринок праці. З'явився новий вид бізнесу, орієнтований на пошук та відбір висококваліфікованих фахівців. Інтенсивний розвиток економіки зумовив необхідність професійної мобільності та конкурентноздатності працівників.

У зв'язку з великою популярністю психологічних знань багато молодих людей прагнуть отримати основну або додаткову психологічну освіту. Навчальний курс «Вступ до психології (з практикумом)» відіграє важливу роль в професійному становленні майбутніх фахівців-психологів, адже це дає студентам можливість перевірити правильність їхнього вибору щодо подальшого власного життя, зокрема професійного.

Введення такого навчального предмету істотно збагачує професійну культуру майбутніх фахівців, сприяє їхньому професійному самовизначенню і формуванню професійної свідомості, допомагає ґрунтовно проектувати власну професійну біографію та кваліфіковано консультувати в цьому напрямку інших людей.

Зміст дисципліни складає опис та аналіз професійної поведінки і професійної діяльності психолога-фахівця, а також розвиток особистості психолога в обраній професії.

Мета курсу: створити умови для професійного визначення і формування професійної ідентичності студентів-психологів, а також формувати уявлення про напрями професійної діяльності психолога в різних сферах суспільного життя та забезпечити свідомий вибір спеціалізації подальшої психологічної освіти.

Завдання курсу:

- висвітлити зміст та проблематику діяльності психолога в зарубіжній та вітчизняній психологічній традиції;

- розглянути основні особистісні диспозиції психолога як основу його готовності до професійної діяльності;
- вивчити етичні особливості професійної діяльності психолога;
- формувати пізнавальні та професійно орієнтовані уміння з власного професійного самовизначення та профорієнтаційної ідентифікації.

Перелік знань та умінь, які отримують студенти з даної дисципліни:

- оволодіння змістом понять «людиназнавство», «прикладна психологія», «практична психологія», «наукова психологія», «Національна система соціально-психологічної служби України»;
- чинники та структура психологічної готовності до професійної діяльності психолога;
- поняття особистісно-професійних диспозицій;
- зміст професійної діяльності психолога в різних сферах і галузях суспільства;
- знання основних положень міжнародних та міжрегіональних документів про права людини та дитини, законодавчих актів про соціально-психологічну службу;
- способи та методологія діагностики професійно важливих якостей психолога-фахівця; потреба до самовдосконалення і саморозвитку професійно важливих якостей та відповідна мотивація;
- знання етичних принципів діяльності психолога, освітньо-кваліфікаційних характеристик, прав і обов'язків психолога; форм професійної взаємодії практикуючих психологів.

Міждисциплінарні зв'язки. Системотворчим фактором «Вступу до психології (з практикумом)» є взаємодія особистості з майбутньою професією: свідомий вибір, якість оволодіння, психологічний зміст діяльності, прагнення професійного зростання, а також формування установки на профілактику професійних деструкцій та психологічний супровід власного професійного життя.

Потреби сучасних людей в психологічній підтримці в різних життєвих, особистісних, професійних та будь-яких інших ситуаціях вимагають підготовки психологів, здатних розв'язувати певні соціально, професійно й особистісно значущі проблеми.

На сьогодні психологія накопичила багато фактів, які показують. Як нове знання людини про себе робить її іншою: змінює її відносини, мету, її стан і переживання.

Навчальна дисципліна «Вступ до психології (з практикумом)» пов'язана і взаємодіє з такими галузями психології, як загальна психологія, вікова психологія, соціальна психологія, психодіагностика, психологія профорієнтаційної роботи та ін.

Логіка будови навчальної дисципліни визначається теоретичною значущістю й розробленістю учбового матеріалу, а також практичною спрямованістю курсу.

ПРОГРАМА КУРСУ

«Вступ до психології (з практикумом)»

Напрямок підготовки: 053 Психологія

Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр

Місце психології в системі людинознавства.

Комплексне вивчення людини – теоретична основа практичного вирішення проблем людини та її розвитку. Актуалізація проблем людини в науці кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Основні етапи та особливості розвитку наук про людину. Науки про людину як індивіда, суб'єкта діяльності, особистість. Науки про взаємозв'язок людини і природи, людини й історичного розвитку людства, людини і культури. Класифікація наук за Б.М. Кедровим та місце у ній людинознавчих дисциплін.

Проблема виділення психологічного аспекту в рамках комплексного вивчення людини. Співвідношення психічного та фізіологічного. Предмет психології.

Зміст та форми професійної діяльності психолога.

Професійне самовизначення психолога: теоретичні засади професійного самовизначення психолога; співвідношення понять «самовизначення», «профорієнтація» й «профконсультація»; типи самовизначення та професійної ідентичності.

Поняття про професію. Загальні чинники і мотивація вибору професії психолога.

Професійно-кваліфікаційні вимоги до професії психолога. Соціальне замовлення на діяльність практичного психолога.

Професіоналізація студентів-психологів: особливості адаптації до навчання у виші; поняття професіоналізації; етапи професіоналізації; проблеми професійної самореалізації психолога. Умови професійного становлення студентів-психологів.

Поширені кризи розчарування в професійному становленні студентів-психологів. Уявлення про свою майбутню професію. Професійна спрямованість особистості.

Види діяльності практичного психолога.

Система видів діяльності психолога. Психологічна профілактика і просвітницька діяльність психолога. Психологічна діагностика: „психологічний діагноз”; групова та індивідуальна психодіагностика.

Психологічна корекція: мета та завдання психокорекції; прийоми і способи психокорекції; етапи психокорекції.

Психологічне консультування: специфіка, мета і завдання психологічного консультування; принципи і умови психологічного консультування; види психологічного консультування; інтерв'ю як основний метод психологічного консультування.

Психотерапія як складова діяльності практичного психолога: поняття, мета та завдання психотерапії; психологічні моделі психотерапії; індивідуальна і групова психотерапія. Характеристика основних напрямів психотерапії. Професія психолога та гендерні уявлення суспільства.

Психолог як особистість і професіонал.

Критерії професійної придатності психолога. Професія психолога як спосіб життя. Основні складові моделі особистості психолога.

Професійно важливі якості психолога. Формування особистості психолога у ВНЗ. Розвиток особистості психолога у професії.

Біологічні, психологічні та соціальні чинники професійного становлення особистості психолога. Гендерні особливості професійного становлення психолога. Особистісні чинники професійної діяльності. Методи дослідження професійно важливих якостей майбутніх психологів.

Структура та проблематика прикладної психології.

Сучасна система психології як науково-практична сфера суспільної діяльності. Структура і завдання прикладної психології. Практична

психологія. Наукова психологія. Їх взаємозв'язок та методологічні основи. Поняття психологічної технології.

Побутова психологія, її співвідношення із практичною психологією. Національна система соціально-психологічної служби України.

Напрями професійної діяльності психолога в різних сферах суспільства.

Професійна діяльність практичного психолога в системі освіти. Психолог та його діяльність в галузі спорту. Професійна діяльність практичного психолога у медичній сфері.

Професійна діяльність практичного психолога у сфері економіки, промислових підприємств та організацій малого бізнесу.

Професійна діяльність практичного психолога у сфері юриспруденції. Професійна діяльність практичного психолога у соціальній сфері.

Малодоступні сфери діяльності практичного психолога: мистецтво, релігія, філософія та інші.

Професійна взаємодія психологів.

Законодавчо-правова регламентація роботи соціально-психологічної служби.

Основні положення Концепції про Національну систему соціально-психологічної служби України. Законодавча та правова база психологічної служби в галузі освіти.

Порядок атестації практичних психологів освіти.

Специфіка нормативної та правової бази психологічної служби в інших сферах суспільної практики.

Міжнародні та регіональні документи про права людини.

Особливості прояву професійно-особистісних деформацій в різних сферах професійної діяльності практичного психолога. Взаємодія психолога з суміжними фахівцями інших сфер суспільної практики.

Соціальні, моральні та духовні проблеми в діяльності практичного психолога.

Етичні проблеми діяльності психолога. Головний „етичний парадокс” психології. Система професійних принципів практикуючого психолога. Загальні етичні стандарти професійної діяльності психолога.

Етичний кодекс психолога в різних країнах: етичний кодекс психолога України; етичні стандарти психологів Американської психологічної асоціації; етичні принципи й правила роботи психолога в Росії; етичні стандарти для психолога Іспанії, Угорщини та ін.

Професійна компетентність психолога та її розвиток. Освітньо-кваліфікаційна характеристика психолога.

Творчість у діяльності практичного психолога. Сучасні методи психодіагностики професійних здібностей психолога.

Основна література до курсу

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. – М.: Изд. Центр «АКАДЕМИА», 1996. – 224 с.
2. Айзенк Г.Ю. Структура личности / Ганс Юрген Айзенк ; [пер. с англ. О.Исакова]. — М.: КСП+, 1999. — 463с.
3. Аткинсон Р.Л. и др. Введение в психологию / Р.Л. Аткинсон. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
4. Бажутина С.Б. Практическая психология в вузе и школе / С.Б. Бажутина, Г.Г. Воронина, И.П. Булах. – Луганск : Янтарь, 2000. – 113 с.
5. Біла О.Г. Соціально-психологічні детермінанти особистісного становлення психолога-практика / О.Г. Біла // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К. : ГНОЗІС, 2003. – Т.V. – Ч.6. – С.18-22.
6. Блудов В.М. Личность в спорте / В.М. Блудов, В.А. Плахтиенко. – М. : Физкультура и спорт, 1997. – 241с.
7. Бочелюк В. Й. Психологія: вступ до спеціальності: Навч. посібник / В. Й. Бочелюк, В. В. Зарицка. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.

8. Буткевич Т.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності: 2-ге вид. Навч. посібник / Т.В. Буткевич, О.В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 256 с.
9. Верко С.С. Психолог в організації: „за” і „проти” / С.С. Верко // Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – Т.4. – К. : Інститут психології ім. Г.С.Костюка, 2002. – С.207-211.
10. Годфруа Ж. Что такое психология / Ж.Годфруа. – В 2-х кн. – Т.1. – М. : Мир, 1996. – С.64-128.
11. Григорович Л.А. Введение в профессию «психолог»: Учебное пособие / Л.А. Григорович. – М. : Гардарики, 2004. – 192 с.
12. Жіночі права: крок за кроком: Практичний посібник з використанням міжнародного закону про права людини і механізми захисту прав жінок у контексті прав людини: [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1999. – 236 с.
13. Забродин Ю.М. Становление психологии и проблемы психологической службы / Ю.М. Забродин // Тенденции развития психологической науки / Отв. Ред. Б.Ф.Ломов, Л.И.Анциферова. – М. : Наука, 1989. – С.255-269.
14. Закон України “Про вищу освіту” // Законодавчі акти України з питань освіти: За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада України; Комітет з питань науки і освіти / І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). Офіційне видання. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – С. 168-221.
15. Игры – обучение, тренинг, досуг / Под ред В.В. Петрусинского. – М. : Новая школа, 1994. – 368 с.
16. Исмагилова Ф.С. Основы профессионального консультирования / Ф.С.Исмагилова [науч. ред. Э.Ф.Зеер]. – М. : Воронеж, 2003. – 325 с.
17. Карандашев В.Н. Психология: Введение в профессию: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.Н. Карандашев. – 3-е изд. стер. – М. : Смысл, 2005. – 382 с.
18. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – М. : Педагогика, 1996. – 216 с.

19. Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, Рада Європи; від 04.04.1997 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
20. Коротка інформація щодо діяльності системи центрів соціальних служб для молоді // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №7. – С.43-46.
21. Кратный психологический словарь / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М. : Изд-во полит. Литературы, 1985. – 430 с.
22. Ломов Б.Ф. Система наук о человеке / Б.Ф. Ломов // Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии. – М. : Педагогика, 1999. – С. 30-50.
23. Лобова Н.Т. Спрямованість на людину в структурі особистості практичного психолога / Н.Т. Лобова // I Всеукраїнський конгрес з практичної психології / Тези доповідей і повідомлень. – Херсон : Айлант, 1994. – С.133-134.
24. Максименко С.Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С.Д. Максименко, Т.Б. Ільїна // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №1. – С.2-6.
25. Макшанов С.И. Профессиональный тренинг / С.И. Макшанов // Психология профессиональной подготовки / Под ред.Г.С. Никифорова. – СПб. : Питер, 1993. – С.44-81.
26. Матвеева М.П. Організація роботи шкільного психолога: Методичні рекомендації / М.П. Матвеева. – Кам'янець-Подільський : Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, 2001. – 36 с.
27. Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – В 3-х кн. – М. : Владос, 2001. – Кн. 2: Психология образования. – 608 с.
28. Панок В. Основи практичної психології / В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко. – К. : Либідь, 2001. – 534 с.

29. Панок В.Г. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі / В.Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С.14-17.
30. Панок В.Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В.Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – №2. – С.3-10.
31. Пов'якель Н.І. Акмеологія становлення регулятивних компонент професійної діяльності практичного психолога / Н.І. Пов'якель // Психологія. Збірник наукових праць. – К. : НПУ ім. М.Драгоманова. – 1999. – Вип. 3. – С.224-230.
32. Пов'якель Н. І. Психологічні передумови становлення позитивної Я-концепції як базової компоненти професійного самовизначення психолога / Н.І. Пов'якель, І.О. Блохіна // Психологія: Зб.наук. пр. — Вип. 2 (5). — К. : НПУ, 1999. — С. 177— 183.
33. Пов'якель Н.И. Развитие средств саморегуляции профессионального мышления будущего практического психолога / Н.И. Пов'якель // Психологічна освіта в системі вищої школи. – К. : Класс, 1997. – С. 118-122.
34. Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. — К. : Наукова думка, 1992. — 198 с.
35. Практична психологія в системі освіти: Питання організації та методики / За ред. В.Г.Панка. – К. : Либідь, 1995. – 204 с.
36. Приходько Ю.О. Практична психологія: Введення у професію: Навч. посібник; 3-тє вид./ Ю.О. Приходько. – К. : Каравела, 2012. – 248 с.
37. Романова Е.С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы / Е.С. Романова. – СПб. : Питер, 2003.
38. Положення про психологічну службу системи освіти України // Практична психологія та соціальна робота. – №2. – 2000. – С.43-58.
39. Права дитини: Від витоків до сьогодення: Збірник текстів методичних та інформаційних матеріалів. – К. : Либідь, 2002. – 280 с.
40. Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. – К. : Наукова думка, 1992. – 198 с.

41. Психологічне консультування (психологічна служба — молоді) / Укладач Федорчук В. М. — Кам'янець-Подільський : Науково-видавничий відділ Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, 1996.— 32 с.
42. Рабочая книга практического психолога. Технология эффективной профессиональной деятельности / Под общ. Ред. А.А. Деркача. — М. : Издательский дом «Красная площадь», 1996. — 397 с.
43. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие / Е.И. Рогов. — М. : ВЛАДОС, 1996. — 529 с.
44. Савчин М.В. Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог: Навчальний посібник / М.В. Савчин, З.С. Гавриш. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. — 400 с.
45. Сидоренко І.С. Актуальні напрямки роботи психолога в організаціях малого бізнесу / І.С. Сидоренко // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. — Т.4. — К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2002. — С.211-213.
46. Скоков С.І. Психологічна служба в установах кримінально-виконавчої системи України / С.І. Скоков // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — №6. — С.54-58.
47. Чепелева Н.В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія: Збірник наукових праць — Вип. 3. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. — С.35-41.
48. Чепелева Н.В. Проблемы личностной подготовки психолога-практика в условиях вуза / Н.В. Чепелева, Л.И. Уманец // Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика. — Одесса, 1992. — С.111-112.
49. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: Навч. посібник / Т.С. Яценко. — К. : Либідь, 1996. — 264 с.

1 Місце психології в системі людинознавства

Місце психології в системі наук
Структура людинознавства
Психологія
Психіка
Наукова та побутова психологія.
Підготовка практичних психологів
Міфи про психологів

1.1. Комплексне вивчення людини – теоретична основа практичного вирішення проблем розвитку людини

У Давній Греції стверджували: «Пізнай самого себе – пізнаєш увесь світ». Людина є носієм найрізноманітніших форм відображення і конструювання, у ній, як у Всесвіті, виявляються закони всіх відомих наук. П.Тейяр де Шарден зауважував: «людина – ключ до всієї науки про природу» [1, с. 100].

В. Франкл визначав людину як єдність всупереч різноманітності (антропологічна цілісність як СПОСОБИ – онтологічні відмінності як ФОРМИ). Це звернення до геометричних аналогій: один і той самий предмет, спроектований у різні площини, утворює різні проекції (циліндр в одній площині – прямокутник, в іншій – круг). Так само і людина – спроектована, наприклад, в площини біології та психології. А зовсім різні особистості у якийсь момент можуть здаватися однаковими, аж поки не зміниться кут зору у підході до дослідження [5, с. 85].

Психологія, як наука про психічну діяльність людини, знаходиться між трьома головними системами наук: природничих, математичних та філософських.

Місце психології в системі наук

Природничі	
Технічні	Математика
Фізика, хімія та ін.	
Біологія	
Психологія	
Соціальні	Філософські
Гуманітарні	

Наразі активізуються процеси диференціації наук, і водночас різні науки об'єднуються, компілюючи методи та техніки, об'єднуючись у комплексні системи. Зважаючи на це, у людинознавстві набуває особливої важливості системний підхід. Достатньо послідовно він був реалізований В.М. Бехтеревим, який вважав, що соматичні, фізіологічні та психічні явища є різними сторонами однієї складної системи, якою є ЛЮДИНА. На думку вченого, цілісне вивчення людини можливе завдяки порівняльному методу при аналізі об'єктивно отриманих даних в умовах лабораторного експерименту і шляхом спостереження за особливими випадками. Використання порівняльного методу дозволило глибоко вивчити закономірності психіки людини і перетворити цим психологію з описової науки на пояснювальну [3, с. 56].

Загалом, важко назвати галузь суспільної практики, яка б не вимагала врахування **людського фактору** – спеціальних, психологічних, біологічних властивостей людини, які виявляються в її діяльності і тим самим впливають на суспільні процеси.

1.2. Особливості розвитку наук про людину

Впродовж ХХ століття науки про людину розвивалися нерівномірно. Найбільша інтенсивність припала на кін. ХІХ – поч. 20-х рр. ХХ ст. У Росії за цей період створено 8 лабораторій, що займалися проблемами людини,

відкривається перший інститут психології, В.М. Бехтерев організовує Інститут мозку.

Новий виток розвитку психологічних наук припав на 50-60-ті рр. ХХ ст. Безпосередньо дотичними стали природознавство і суспільні науки, медицина та педагогіка, економічні та технічні науки, і навіть фізико-математичні науки.

Пізніше на межі біохімії, ендокринології, фізіології ВНД та психології виникає **психофармакологія**; на межі кібернетики, біології, фізіології та психології – **біоніка** з її основними розділами: моделюванням мозкових структур, аналізаторів зовнішнього середовища.

Антропологізуються технічні науки, що пов'язано з розробкою технічного відтворення процесів людської комунікації, що сприяє взаємопроникненню наук.

Гуманітарні дисципліни, що вивчають людину як суспільну істоту, починають доповнювати існуючі: ергономіка (організація праці), семіотика (знакові системи), аксіологія (цінності життя і культури).

На базі психології, логіки і теорії пізнання, з одного боку, та нейрофізіології і біофізики – з іншого, складається евристика – загальна теорія мислительного пошуку і творчого мислення людини.

У природничих науках накопичуються дані про класи біологічних властивостей людини, виявлення і становлення яких відбувається в соціальних умовах.

Вікова фізіологія і морфологія вивчають вікові особливості і основні фази онтогенетичного розвитку особистості.

Сексологія досліджує закономірності статевого диморфізму в філогенезі та онтогенезі; біологічні й соціальні механізми утворення статі, періодизацію статевого диморфізму, його вплив на загальносоматичний, нервово-психічний, особистісний розвиток людини.

Соматологія розробляє вчення про цілісність людського тіла, його структурно-динамічну організацію, типи тілобудови.

Комплексне вивчення біологічної та соціальної природи людини передбачає синтез знань, які накопичені антропологічними та гуманітарними науками. І найважливішим завданням при цьому є виявлення взаємозв'язків між первинними природними властивостями та соціально обумовленими якостями людини.

Таким чином, у центрі сучасної науки стоїть проблема людини, що пов'язана з принципово новим взаємовідношенням між науками про природу і суспільство.

1.3. Структура людинознавства

Сьогодні проблема людини досліджується кількома десятками дисциплін. Вони вивчають її **матеріально-структурні** (обумовлені будовою тіла, окремих органів), **функціональні** (обумовлені функціями), **системні** (визначені приналежністю до певної системи) особливості.

Одним з перших проблему комплексного вивчення людини поставив у 60-70-х роках ХХ ст. радянський психолог Борис Герасимович Ананьєв (м. Ленінград), який фактично продовжив ідеї В.М. Бехтерева. У його працях узагальнюється досвід досліджень людини, здійснених у різноманітних дисциплінах; окреслюється коло питань, вивчення яких має особливу актуальність. Говорячи про людинознавство, Б.Г. Ананьєв стверджував необхідність комплексного підходу до індивідуальності. Сама стратегія комплексних досліджень є наслідком постановки і теоретичного осмислення проблеми людини-індивідуальності. З комплексним вивченням індивідуальності – суб'єкта психіки – вчений пов'язував вирішення питання про детермінацію психічного та структуру суб'єкта психічного відображення. Остання є продуктом відображення об'єктивної дійсності і взаємодії людини зі світом, обставинами її життя в середовищі – соціальному, біотичному, абіотичному.

Б.Г. Ананьєв пропонує таку структуру людинознавства [1, с. 79]:

Науки про:

- *вид Homo sapiens (людину розумну);*

- *людство;*
- *людину як індивіда;*
- *людину як суб'єкт діяльності;*
- *людину як індивідуальність.*

1. Науки про людину як вид представляють:

1) **антропологія**, з трьома розділами: а) морфологія (досліджує соматичну організацію, найбільш тісно пов'язана із анатомією, фізіологією, фізикою, хімією); б) антропогенез (вивчає зміну природи людини у поколіннях і пов'язаний найбільше з археологією, палеонтологією, палеосоціологією); в) расознавство (вивчає расогенез).

2) **медицина**, що займається питаннями здоров'я, гігієни, профілактики, лікування.

3) **медико-біологічні науки**: фізіологія, біохімія, біофізика, психофізіологія, нейропсихологія, загальна психологія людини.

2. Науки про людство прийнято називати суспільними, або гуманітарними. Вони вивчають соціогенез.

Б. М. Кедров поділяє ці науки на дві частини:

1) ті, що вивчають розвиток всього суспільства (історія, археологія, етнографія);

2) ті, що вивчають окремі сторони суспільства (економіка, політичні, юридичні науки).

Окремо вивчаються зв'язки у системах «природа – людина», «людство – природа». Особливу увагу до цих проблем привертав В. І. Вернадський, намагаючись розглядати «біосферу як планетне явище космічного характеру». До вказаного напрямку належать екологія людини, гігієна, біокліматологія, біометеорологія, вивчення взаємовпливів космосу і людини [2, с. 55].

У науках про людину як вид та про людство формуються фундаментальні основи людинознавства, але їх далеко недостатньо для пізнання людини. Безпосереднє вивчення людини концентрується навколо

системи її якостей на рівнях індивіда, суб'єкта діяльності, індивідуальності, особистості.

3. Науки про людину як індивіда вивчають такі властивості, як генотип, конституція, темперамент, стать, задатки, що становить природну основу особистості. Окремий предмет досліджень становлять взаємозв'язки темпераменту і тілесної організації людини, а також онтогенез. Вказані проблеми вивчаються у соматології, фізіології, генетиці, диференційній та віковій психології.

4. До проблематики наук про людину як особистість належать:

- статус особистості, визначений її координатами у суспільстві;
- суспільні функції;
- мотивація, залежно від цілей, цінностей, що складають внутрішній світ;
- світогляд і ставлення людини до оточуючого;
- характер та нахили.

Ці питання вивчаються філософськими (етика, естетика), соціологічними, економічними, політичними, правовими, психологічними науками. Серед останніх провідну роль відіграють соціальна, диференційна, педагогічна психологія, психолінгвістика, психологія особистості. Соціальна обумовленість особистості є причиною того, що у її вивченні головну роль відіграють суспільні науки, які абстрагуються від її природних основ. І хоча вивчення особистості має вирішальне значення в дослідженні суспільної сутності людини, водночас воно є лише частиною людинознавства.

Зокрема, зрозуміти *людину як діяча або як суб'єкта* праці, учіння, інших *видів діяльності* не можна вивчаючи лише особистість. Так, здатність до пізнання залежить не тільки від суспільних зв'язків людини, але й від її індивідуальних особливостей, фізіологічних можливостей органів чуттів. Тому необхідне спеціальне вивчення людини як суб'єкта діяльності. Воно ведеться у теоріях пізнання та творчості, аксіології, фізіології, кібернетиці, психології пізнання, праці, творчості; у загальній, генетичній, педагогічній психології.

Поділ людинознавства на багаточисельні науки необхідний для глибокого і ґрунтового вивчення людини. Разом з тим вирішення практичних задач вимагає об'єднання знань про людину у цілісну систему.

У прикладних людинознавчих дисциплінах виникає особливий, порівняно з теоретичними, підхід. Прикладне людинознавство орієнтоване на роботу з конкретною людиною з усім комплексом її різнорівневих якостей. Вирішуються задачі діагностики станів, властивостей і можливостей конкретної людини, практичної роботи з окремою людиною з метою її виховання, навчання, профілактики або лікування. Ця особливість проявляється у різних людинознавчих дисциплінах прикладного характеру, де питання збалансованості загального та індивідуального (неповторного) набуває особливої значущості.

Так, дії педагога, спрямовані на учня взагалі, не дають очікуваного ефекту стосовно окремого школяра. Водночас учитель не може діяти, враховуючи особливості лише одного конкретного учня. Лікар може зробити серйозні помилки, якщо в діагнозі врахує лише дані медичної діагностичної техніки, ігноруючи особистість хворого. Не випадково відомий російський лікар ХІХ ст. С. П. Боткін підкреслював, що необхідно лікувати не хворобу, а людину.

Як зазначав Б. Г. Ананьєв, для суспільства в цілому педагогічний ефект, як і медичний, проходить «меридіанами індивідуальності». Адресованість впливів дисциплін прикладного людинознавства саме індивідуальності є запорукою їх результативності. «Людину як індивідуальність можна зрозуміти лише в єдності та взаємозв'язку її властивостей як особистості і суб'єкта діяльності, в структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда [1, с. 35].

Орієнтованість практичної психології на індивідуальність робить її важливою галуззю синтетичного людинознавства. Тому *медичні, психологічні і педагогічні* науки не вдається віднести ні до теоретичних, ні до прикладних. Щодо біології і суспільних наук вони є практичними. Водночас психологічні

і педагогічні науки узагальнюють практику лікування, навчання і виховання, а тому є теоретичними. Медичні, психологічні і педагогічні науки також взаємопов'язані, що виявляється у медичній та педагогічній психології.

Не лише наука, але й практика потребують єдиної теорії людинознавства, що передбачає інтеграцію та зближення всіх засобів пізнання людини і керівництва її розвитком.

1.4. Сучасні погляди на предмет психології

Психологія – це наука, що вивчає процеси активного відображення та конструювання реальності у формі відчуттів, сприймань, понять, почуттів, та інших явищ психіки. **Психіка**, у свою чергу, – це властивість високоорганізованої матерії, особлива форма відображення суб'єктом об'єктивної реальності.

Складність системи людинознавства викликає потребу у визначенні тих властивостей людини, які має вивчати психологія. Інакше кажучи, це проблема предмету науки, яка у психології відзначається особливою гостротою.

Внаслідок пошуку наприкінці XIX – початку XX ст. психологами різних країн світу відповідей на питання про предмет психології виникли такі напрями психології, як психологія свідомості, психоаналіз, біхевіоризм, гештальтпсихологія, рефлексологія тощо. У XX столітті набуло актуальності виділення психологічної проблематики у вивченні, з одного боку поведінки, діяльності, а з іншого – вищої нервової діяльності (ВНД). Змішування психологічного аспекту вивчення людини із фізіологічним та поведінковим – основна загроза втрати психологією свого власного предмету, а в результаті і статусу самостійної науки [6, с. 225].

Важливо чітко розмежовувати фізіологічний і психологічний аспекти вивчення людини.

Загальноприйнятим для вітчизняної психології в цьому питанні є підхід, розроблений С.Л. Рубінштейном. Як зазначає науковець, рефлекторна

діяльність мозку – це одночасно діяльність і нервова (фізіологічна), і психічна. Це одна і та ж діяльність, що розглядається у різних відношеннях.

По-перше, як нервова діяльність з її основними процесами та законами (збудження, гальмування; концентрація, іррадіація), по-друге, як психічна діяльність сприймання, спостереження, запам'ятовування тощо.

Для фізіології дійсність – це сукупність подразників, для психології – це об'єкти пізнання і дії.

Психіка – продукт нервової діяльності, який має власні закони функціонування і розвитку, що не розглядаються у фізіології. Так і фізіологічні закони, підпорядковані законам хімії, є ефектом дії хімічних закономірностей. І саме цей ефект стає предметом фізіології.

Психіка – це ідеальний (нематеріальний) продукт живої істоти, яка існує реально, проявляючись у людини в її діяльності, поведінці та смислових пошуках.

Усі психічні явища причинно зумовлені (детерміновані), причому мають не лише матеріальну, але й ідеальну причини, виявлення яких складають окрему і непросту задачу. Психіка – це особлива форма віддзеркалення людиною світу, самої себе, себе в цьому світі.

Людина володіє своїм тілом, мозком. Тому психічні явища не можна відокремити від матерії, тіла. Психіка, як суб'єктивний образ об'єктивного зовнішнього впливу та внутрішніх переживань, завжди належить людині і одночасно залежить від її досвіду, знань, віку, індивідуальних особливостей психофізіологічного стану на даний момент.

Чітко окреслити предмет психології допомагає визначення С.Л. Рубінштейном змісту структури психологічної теорії, що включає наступні складові:

1) Центральний компонент – психічне як діяльність або процес. Під психічним розуміють психічний процес або діяльність, що задовольняє певну потребу людини й спрямований на певну мету.

2) Не лише «психічна», розумова діяльність, але й **практична**, за допомогою якої люди змінюють природу і перебудовують суспільство. Психічний зміст практичної діяльності – мотивація і регуляція, що забезпечують відповідність дій об'єктивним умовам.

3) Психічний образ у зв'язку з психічною діяльністю.

4) Шлях формування психічних властивостей людини через зв'язок їх з діяльністю [5, с. 85].

Отже, психологія – наука про факти, закономірності, механізми психіки, як створюваного у мозку образу дійсності на основі і за допомогою якого здійснюється контроль і регуляція діяльності, що має у людини особистісний характер.

1.5. Наукова та побутова психологія. Розвиток практичної психології у науковій системі

На сучасному рівні розвитку психології у ній достатньо чітко оформились сфери, підходи, дослідження, орієнтовані, по-перше на розробку фундаментальних теорій, здобуття нових психологічних знань; а по-друге, спрямовані на вирішення психологічних проблем людини та соціальних груп на основі теоретичних знань. Одностайності у виділенні цих сфер та їх найменуванні серед психологів немає. Так, В. Панок, Т. Титаренко вважають, що варто відмовитись від поширеного поділу на прикладну, практичну, наукову психологію і, зважаючи на різні рівні наукового пізнання й інтерпретації наукових даних, доцільніше виділяти психологію **наукову (академічну)** та **практичну (прикладну)** [7, с. 36].

Наукова психологія – це галузь науки, що досліджує процеси виникнення, функціонування й розвитку психіки як форми активного відображення навколишньої дійсності. Тобто наукова психологія тлумачиться як галузь науки в цілому, яка застосовує загальнонаукові прийоми пошуку, тлумачення і верифікації психологічних фактів та явищ. Результатом у науці є встановлений науковий факт, закон, модель того чи іншого процесу.

Практична психологія – це галузь професійної діяльності, яка має на меті визначення психологічних особливостей життєвої позиції та індивідуальності людини або групи, внесення позитивних змін у процес взаємодії між ними і профілактику небажаних форм поведінки для найбільш повного розкриття сутнісних сил людини, оптимізацію її індивідуального розвитку та збереження її індивідуальності.

Практична психологія є однією з форм духовної практики, професійною діяльністю, що включає консультування, діагностику, терапію тощо.

Таким чином, практична психологія об'єднує як безпосередню практичну діяльність, так і методичне її забезпечення, тобто прикладний аспект.

Прикладна психологія визначається як науково-методичне забезпечення діяльності практикуючих спеціалістів, як вид науково-методичної праці з трансляцією досягнень науки у практичні технології роботи з людьми.

У прикладній психології важливим завданням виступає розробка психологічних технологій. Психологічна технологія – це цілісна методична система, що складається з трьох основних частин: діагностичної, інтерпретаційної (пояснювальної) і корекційної. Основний смисл застосування психологічної технології – це внесення змін у зміст, форми і напрями індивідуального розвитку особистості.

Прикладна (практична) психологія формувалася на основі запитів різних сфер професійної діяльності людини, в ході розв'язання конкретних практичних проблем.

Реалізацію цих завдань здійснює **психолог**. Серед професійних психологів спостерігається спеціалізація:

- одні займаються переважно пошуком нових наукових знань;
- для інших – головним завданням є застосування цих знань.

Перших цікавлять, насамперед, теоретичні аспекти; вони спостерігають явища, що вивчаються в природному середовищі або в лабораторії, намагаються інтерпретувати отримані результати, систематизують їх з метою створення схем, які б пояснювали поведінку індивіда. Цю групу психологів ще називають психологами-науковцями, дослідниками.

Друга група психологів значно чисельніша сьогодні, в тому числі і в Україні. Вони мають справу із запитамі людей, які відчувають труднощі при адаптації до різних сторін життя, інтелектуальні та емоційні проблеми, які прагнуть удосконалити організацію управління різними видами суспільної діяльності людини. У своїх діях вони спираються на накопичені теоретичні знання і в своїй повсякденній діяльності перевіряють обґрунтованість цих знань, виявляють їх слабкі сторони.

Другу групу психологів часто називають психологами-практиками або практичними психологами. Психолог-практик може бути одночасно й теоретиком, науковцем. Тому говорячи про діяльність психологів другої групи доцільніше використовувати термін *практикуючий психолог*, який застосовується щодо особи спеціаліста з відповідною підготовкою, дозволом практикувати в галузі психології та надавати психологічні послуги іншим людям.

Практична і наукова психологія мають помітні розбіжності не лише за зовнішніми ознаками, але й з огляду на завдання, методологію, принципи, зміст та форми розвитку, як вказує В.Г. Панок (див. табл. 2). Не тотожна практична (прикладна) психологія і психологія побутова або повсякденна [4].

Побутова психологія – це історично закріплений у традиціях та інших сталих формах поведінки досвід управління індивідуальним розвитком і активністю людини, досвід, що функціонує як елемент фольклору, традицій, релігійної практики тощо.

Тому практична психологія повинна спиратися, з одного боку, на надбання психології наукової, а, з іншого боку, на багатство психології побутової.

Порівняльна таблиця методологічних основ наукової, практичної та побутової психології

Структурний елемент	Наукова психологія	Практична психологія	Побутова психологія
об'єкт	«абстрактна» середньостатистична людина	конкретна людина у конкретних життєвих обставинах (індивідуальність)	конкретна людина, індивідуальність
предмет	механізми душевного життя та поведінки	життєва ситуація, життєві плани, життєвий шлях	поведінка, життєва ситуація, життєві плани
кінцева мета	встановлення наукових фактів, законів, механізмів	вплив на поведінку й розвиток, їх корекція	корекція поведінки і розвитку
підхід	аналітично-статистичний	структурно-синтетичний	синтетичний
методи	унікальні дослідницькі процедури (методики)	психологічні технології + інтуїція	традиції, обряди + інтуїція
вимоги до (спеціаліста)	знання	знання + життєвий досвід + інтуїція	життєвий досвід + інтуїція

Найбільш узагальнено і виразно різниця між всіма трьома гілками психології відображається у характерних для них підходах.

Аналітико-статистичний підхід (характерний для наукової психології) передбачає задачу узагальнення психологічних фактів, абстрагованих від конкретно-часового контексту їх виявлення. Так, досліджується пам'ять особистості, хоча в конкретних життєвих ситуаціях вона невіддільна від усіх інших психічних явищ (сприймання, мислення, мотивів особистості тощо).

Синтетичний підхід до людини, характерний для побутової психології, будується на розумінні людини як унікальної, неповторної й неподільної за своєю сутністю.

Структурно-синтетичний характер практичної психології виявляється в тому, що вона, здійснюючи в цілому синтетичний підхід до особистості, спирається на певні уявлення про структуру, природу свого об'єкта, які напрацьовані у науковій психології.

У психологічній технології повинні поєднуватися аналітичний і синтетичний підходи до особистості, сума знань та уявлень про елементи і структурні блоки у їхніх взаємозв'язках, з одного боку, і цілісне (синтетичне) бачення об'єкта корекційних впливів – з іншого. Розробка психологічної технології є по суті процесом психологічного проектування, що спрямований на вирішення конкретної ситуації індивідуального розвитку або соціальної взаємодії з використанням знань, досвіду наукової та побутової психології. Застосування психологічної технології у практичній роботі передбачає її адаптацію до конкретних умов роботи з конкретною людиною.

Отже, по-перше, практична психологія повинна використовувати знання інших суміжних галузей науки (педагогіки, етнографії, соціоніки, біоенергетики, соціології тощо) та сфер духовної практики.

По-друге, практична психологія повинна ґрунтуватися на науковій психології, узгоджуючись з її теоретичними положеннями. При цьому варто зауважити, що якщо у науковій психології є такі галузі як соціальна психологія, то у практичній вона реалізується через такі складові як психологія управління, реклами, консультативна психологія тощо.

По-третє, практична психологія повинна використовувати здобутки побутової психології.

1.6. Підготовка практичних психологів

В країнах Заходу із самого початку фахову підготовку психологів здійснювали за 3-ма напрямками:

1. психолог-науковець (наукові дослідження, спрямовані на пошук нових знань, встановлення психологічних закономірностей);
2. викладач психології (навчання інших, психологічна просвіта);
3. психолог-практик (використання психологічних знань для вирішення практичних завдань: діагностика, консультування, терапія, корекція, профілактика).

Підготовка практичних психологів здійснюється навчальними закладами – університетами та інститутами, на базі яких працюють відповідні факультети та кафедри.

Сьогодні в Україні налічується більше 100 вишів, які готують фахівців-психологів. Серед найкращих – Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Херсонський державний університет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського (ВДПУ), Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (ВМУРОЛ), Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського тощо.

Науково-дослідні інститути та наукові лабораторії здійснюють експериментально-дослідницьку розробку проблем у галузі психології. Набула поширення така форма підготовки практичних психологів як **перекваліфікація** на базі вищої освіти (як правило педагогічної), що дозволило працевлаштувати тисячі педагогів, що втратили попередню роботу.

При університетах працюють факультети перепідготовки та підвищення кваліфікації практичних психологів. Поширенню психологічних знань сприяють періодичні видання, перелік яких за останній період значно розширився.

У дорадянський час в Росії видавалися такі журнали:

- «Вопросы философии и психологии» (1889-1918);
- «Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма» (1904-1918).

Журнали з психологічною тематикою радянського періоду – це:

- «Вопросы изучения и воспитания личности» (1920-1932);
- «Педагогика (подходы разных наук для изучения развития личности)» (1928-1932);
- «Психология» (1928-1932);
- «Вопросы психологии» (виходить з 1955 по теперішній час);
- «Психологический журнал» (виходить з 1980 по теперішній час);
- «Вестник МГУ. Психология» (виходить з 1977 по теперішній час);
- «Высшее образование в России» (з 1992 по теперішній час).

Обмін інформацією між практичними психологами здійснюється сьогодні через низку періодичних видань **України**:

- «Дошкільне виховання»;
- «Психологія» (спочатку науково-методичний, а тепер науковий збірник);
- «Педагогіка і психологія»;
- «Практична психологія та соціальна робота»;
- «Обдарована дитина»;
- «Психологічні науки: проблеми і здобутки»;
- «Психологічні перспективи»;
- «Психологія і суспільство» тощо.

З метою оптимізації обміну методичною, правовою та іншою інформацією створюється Єдина інформаційна система психологічної служби (через Інтернет).

Проведення конференцій, семінарів, круглих столів, нарад не лише є ефективними формами обміну інформацією між практикуючими психологами, але й забезпечує зв'язок психологічної практики з науковою психологією.

1.7. Міфи про психологів

При тому, що популярність всього, що пов'язано з психологією, величезна, існує можливість невірно визначити сутність діяльності психолога.

Існує цілий ряд соціальних міфів, що спотворюють уявлення людей про психолога, перешкоджаючи отримання користі від спілкування та роботи з психологом. Необхідно знати ці міфи, щоб звільнитися від нереалістичних очікувань і спотворених уявлень, що перешкоджають отриманню повноцінної психологічної допомоги або фахової підготовки.

1. Психологія – наука, що знає все про людину і душу, тому професійний психолог здатен бачити людей «наскрізь». Протиріччя: все знати неможливо, не завжди потрібно аналізувати будь-яку ситуацію.

2. Психолог так чи інакше має справу з «ненормальним» людьми. Нормальна, здорова людина до психолога не піде. Протиріччя: психолог за визначенням має справу зі здоровими людьми, що мають ті чи інші труднощі, проблеми. З психічними відхиленнями має справу лікар, психіатр. До того ж люди, які мають можливість відвідувати психолога, більш захищені від непорозумінь із самим собою.

3. Психолог – це людина, від природи наділена особливими здібностями до спілкування та розуміння інших. Протиріччя: багато чому можна навчитися, якщо докладати зусиль та мати певні якості та бажання.

4. Психолог – людина, що вміє управляти поведінкою, почуттями та думками інших, спеціально цьому навчена та володіє відповідними техніками, як то гіпноз. Протиріччя: ніхто не може змусити людину до невластивих їй дій без її свідомого або неусвідомленого вибору.

5. Психолог – це людина, що досконало знає себе та володіє собою в будь-яких обставинах. У психолога не повинно бути проблем, інакше який же він психолог і як може допомогти іншим? Протиріччя: психолог – не Бог. У нього можуть бути і бувають проблеми. Єдине, що потрібно від хорошого спеціаліста, це усвідомлювати свої проблеми, тримати їх під контролем, щоб

вчасно відстежити, якщо його проблеми починають заважати ефективній роботі з клієнтом. Для цього психолог повинен періодично проходити сам особисту психотерапію.

6. Психолог – це мудрець і святик, який знає про життя більше за інших і може вказати істинний шлях. Варто тільки клієнтові пред'явити проблему, як у психолога вже має бути готова відповідь на поставлене питання. Протиріччя: завдання психолога – не розібратися в життя клієнта, а допомогти йому самому розібратися у своєму житті.

7. Завдання психолога – якомога швидше дати правильну пораду, а для цього він, звичайно, повинен володіти великим життєвим досвідом. Протиріччя: психолог не дає порад, йому зовсім не обов'язково самому бути в тих же ситуаціях, що клієнт.

8. «Психоаналітик» і «психолог» – це одне й те саме. Міф із зарубіжних фільмів. Протиріччя: психоаналіз – лише один з напрямів в психології зі своїми принципами та специфікою роботи. Саме роботу психоаналітика ви спостерігаєте, коли бачите, як людина лягає на кушетку і починає розповідати про себе. До речі, кушетка хоч і вважається традиційно атрибутом психоаналізу, але сучасні психоаналітики вже далеко не завжди її використовують. Крім психоаналізу, існує ще кілька напрямків (підходів) в психології, в рамках яких можуть працювати психологи: гештальтпсихологія, когнітивна психологія, екзистенційна психологія та ін. У кожного підходу свої принципи, способи роботи та ін.

9. Кожна людина – психолог, тільки у деяких є диплом, а у деяких немає. Протиріччя: специфіка роботи спеціаліста в тому, що він робить це усвідомлено, більш глибоко розуміє процеси під час взаємодії, а значить – керує цим процесом.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте місце психології в системі наук.
2. Чим займається наука евристика?

3. Яку структуру людинознавства запропонував Б.Г. Ананьєв?
4. Які науки представляють людину як вид?
5. Що вивчає наука психологія?
6. Що є предметом дослідження наукової психології?
7. Мета практичної психології.
8. Як відрізняється об'єкт пізнання у науковій, практичній та побутовій психології?
9. Чому, на вашу думку, склалося так багато міфів про психологів?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Ананьєв Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьєв. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Бочелюк В.Й. Психологія: вступ до спеціальності: [навч. посіб.] / В.Й. Бочелюк, В.В. Зарицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
3. Дудкевич Т.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності: 2-ге вид. [навч. посіб.] / Т.В. Дудкевич, О.В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 256 с.
4. Панок В. Г. Українська практична психологія: визначення, структура і завдання / В.Г. Панок // Практична психологія і соціальна робота. – 1997. – №10. – С. 8-13.
5. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1997. – 191 с.
6. Савчин М.В. Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог: [навч. посіб.] / М.В. Савчин, З.С. Гавриш. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 400 с.
7. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : [навч. посіб.] / Т. М. Титаренко. – К. : Марич, 2009. – 232 с.

Розділ

2 Зміст та форми професійної діяльності психолога (1)

Професійне самовизначення психолога
Самовизначення
Профорієнтація
Профконсультація
Імідж професії

2.1. Професійне самовизначення психолога

Звичне гасло про впровадження психології в практику повинно бути змінено навпаки — практику треба впроваджувати в психологію.

У самому теоретичному підході можна було б виділити такий пріоритет, як методологічне забезпечення формування у майбутніх психологів ціннісно-моральної основи вибору.

Визначення сутності професійного самовизначення, в тому числі і для майбутніх психологів, є дотепер невирішеним питанням і тому звертання до даної проблеми займає важливе місце у творчому науковому пошуку не тільки педагогів і психологів, а й філософів, методологів, письменників, представників різних напрямків науки й мистецтва.

Із найважливішим критерієм розвитку професійної орієнтації пов'язана поява проблеми волі вибору. У філософській, педагогічній і художній літературі ця проблема займала особливе місце. У вітчизняній педагогіці й психології накопичений багатий досвід в галузі теорії професійного самовизначення, що багато в чому визначив сучасні підходи до даної проблеми. Класичними дослідженнями щодо професійної орієнтації й профконсультування стали роботи Г.Балла, О.Бондаренко, Ф. Василюка, Є.Клімова, О.Голомштока, В.Назімова, Є.Носенко, В.Панка, В.Рибалки, В.Семиченко, В.Татенко, Б.Федоришина, С.Чистякової, Н.Чепелевої та ін. Особливістю всіх цих досліджень є усе більша увага до особистісних аспектів професійного самовизначення. Один з останніх варіантів концепції професійного самовизначення практичного психолога заснований на розробленій Р.Бернсом «Я-концепції» розвитку особистості.

Для теоретичного аналізу й узагальнення уявляються особливо цікавими роботи закордонних дослідників в галузі професійної самовизначеності психолога й ролі профконсультанта, чий погляд досить різноманітні й можуть служити матеріалом для більш детального аналізу.

Наприклад, Дж. Крумбольц і Р. Кіннер розглядають роль профконсультанта як «постачальника інформації» клієнтові. Е. Герр вважає, що сучасний профконсультант - це прикладний вчений, завдання якого за допомогою різних ігор, трудових проб, тренінгів і таке інше тренувати дії клієнта, планувати й прогнозувати їх [12].

А. Маслоу запропонував концепцію професійного розвитку й виділив як її центральне поняття самоактуалізацію - прагнення людини вдосконалюватися, виражати, проявляти себе в значущій для себе справі. Дж. Холланд виділяє шість особистісних типів, які дозволяють визначити «особистісний код» і співвіднести його з вимогами того або іншого професійного середовища. Японський дослідник Фукуяма розробив і впровадив цілісну систему поступової підготовки до свідомого професійного вибору, важливим елементом якої є спеціально організовані в 16-ти видах діяльності «трудові проби». Примітно, що в Росії в другій половині 80-х рр. намагалися впровадити систему професора Фукуяма, ці спроби відразу ж зіштовхнулися з недоліком матеріальної бази й фінансування складної програми. Все це ще раз свідчить на користь того, що краще розробляти власні підходи й методи в такій складній справі, як професійне самовизначення, що у кожній країні має свої особливості й обмеження [10, с. 22].

Однією з найцікавіших і прогресивних вважається концепція Д. Сьюпера - «професійної зрілості». Вибір професії Д. Сьюпер розглядає як подію, вибір. В основі цього лежить «Я-концепція» особистості як відносно цілісне утворення, що поступово змінюється в міру дорослішання людини [9, с. 208].

Різноманіття різних концептуальних підходів розгляду проблеми професійного самовизначення, в тому числі і психолога-практика, викликане не тільки складністю даного питання, а й культурно-історичною обумовленістю реалізації самовизначення більшістю людей, які проживають

у конкретній країні (або в конкретних регіонах однієї й тієї ж країни), а також неоднорідністю населення конкретних країн і регіонів.

Складність визначення самого поняття (сутності) самовизначення пов'язана ще й з тим, як вказує А. Маслоу, що є інші близькі поняття: самоактуалізація, самореалізація, самоздійснення, які нерідко розкриваються через захопленість значущою роботою, через справу, яку робить людина. В. Франкл визначає повноцінність людського життя через його здатність «виходити за межі самого себе», а головне — знаходити новий зміст конкретної справи та й у всьому своєму житті. Міркуючи про самовизначення й самореалізацію, І.С. Кон пов'язує їх з виконуваною справою (працею, роботою) і взаєминами з оточуючими людьми (спілкуванням). Усе більше з'являється робіт, де робляться спроби об'єднати професійну діяльність із відношенням до навколишнього світу, позначити зв'язок праці, життя, щастя, долі (Аргайл, Клімов, Коган, Мамардашвілі, Чудновський та інші) [9, с. 105].

Все це дозволяє зробити висновок про нерозривний зв'язок **професійного самовизначення** із **самореалізацією** людини в інших важливих сферах життя. *Сутністю професійного самовизначення практичного психолога є самостійне й усвідомлене знаходження змісту виконуваної роботи й всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації.*

2.2. Співвідношення понять «самовизначення», «профорієнтація» й «профконсультація» виглядає таким чином: профорієнтація є більш широке поняття, яке виходить за межі педагогіки й психології. Це комплекс заходів по наданню допомоги у виборі майбутньої професії. В цей комплекс входить і профконсультація як індивідуально-орієнтована допомога в професійному самовизначенні. Е.О.Клімов і профорієнтацію, і профконсультацію визначає як орієнтування особистості, тоді як професійне самовизначення більш співвідносить із самовизначенням як таким. Як змістовно-процесуальну модель професійного самовизначення він пропонує модифікований варіант

схеми побудови особистісного професійного плану. Її логічно можливо доповнити ціннісно-моральними компонентами самовизначення за результатами дослідження Г.С. Пряжникова:

- усвідомлення цінності суспільно корисної праці (ціннісно-моральна основа самовизначення);
- загальне орієнтування в соціально-економічній ситуації в країні й прогнозування перспектив її зміни (врахування конкретної соціально-економічної ситуації й прогнозування престижності праці, що обирається);
- усвідомлення необхідності професійної підготовки для повноцінного самовизначення й самореалізації;
- загальне орієнтування у світі професійної праці (макроінформаційна основа самовизначення);
- виділення далекої професійної мети (мрії) і її узгодження з іншими важливими життєвими цілями (дозвілєвими, сімейними, особистісними та ін.);
- виділення ближніх і найближчих професійних цілей як етапів і шляхів до далекої мети;
- знання про цілі, що обираються: професію та спеціальності, професійні навчальні заклади і місця працевлаштування (мікроінформаційна основа самовизначення);
- знання про основні зовнішні перешкоди на шляху до поставленої мети;
- визначення шляхів і способів подолання зовнішніх перешкод;
- знання про внутрішні перешкоди (недоліки), що ускладнюють досягнення професійних цілей, а також знання своїх достоїнств, що сприяють реалізації намічених планів і перспектив (самопізнання як важлива основа самовизначення);
- знання шляхів і способів подолання внутрішніх недоліків (і оптимального використання достоїнств), що сприяють підготовці до самостійного й усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності;

- наявність системи резервних варіантів вибору на випадок невдачі
- варіант самовизначення;
- початок практичної реалізації особистої професійної перспективи й постійне вдосконалювання (коригування) намічених планів за принципом зворотного зв'язку [11, с. 197].

При виділенні типів самовизначення логічно використати критерій потенційної можливості для волі самореалізації (діапазон маневру в рамках виконуваної й освоюваної діяльності). Пропонуємо такі **основні типи самовизначення** людини:

- самовизначення в конкретній трудовій функції, операції;
- самовизначення на конкретному трудовому просторі;
- самовизначення в спеціальності;
- самовизначення в професії (у групі споріднених спеціальностей);
- життєве самовизначення (де професійне самовизначення є найважливішою складовою частиною);
- особистісне самовизначення (як вищий рівень життєвого самовизначення):
 - самовизначення в культурі, вихід на «соціальне безсмертя» — за О.Г. Асмоловим — як вищий рівень особистісного самовизначення.

Розглянемо, наскільки реалізується у виділених типах ступінь волі людини в рамках виконуваної діяльності. Є люди, які знаходять сенс своєї роботи в якісному виконанні окремих трудових функцій або операцій (наприклад при роботі на конвейєрі).

Самовизначення у конкретному трудовому просторі припускає виконання досить різноманітних (і нерідко досить складних) функцій. У цьому випадку трудоий простір розглядається як деяке соціально-фіксоване, по-різному багатомірне і складне системне утворення, що включає задані цілі, предмет, систему засобів праці, систему професійних службових обов'язків, систему прав і певне виробниче середовище. Можливість самореалізації в рамках виконуваної діяльності значно вища, ніж у першому

випадку, однак у деяких працівників зміна конкретного трудового простору може призвести до значного зниження якості роботи.

Самовизначення на рівні конкретної спеціальності припускає порівняно безболісну зміну різних трудових постів, і в цьому змісті можливості самореалізації ще більше розширюються.

Самовизначення в конкретній професії припускає, що працівник здатний виконувати близькі, суміжні види трудової діяльності, тобто його можливості вибору ще більше розширюються. Професія — це група споріднених спеціальностей. У порівнянні з попереднім типом самовизначення працівник вибирає не тільки трудові пости (у рамках своєї спеціальності), а й самі спеціальності вже в рамках професії.

Професійне самовизначення є досить значимим для багатьох людей, воно реалізується у контексті життя. При цьому чимало людей взагалі бачать сенс свого життя у відриві від професійної діяльності. Власне **професійне самовизначення** є складовою **частиною кар'єри**. Сучасне розуміння кар'єри — це не тільки успішність у даній професійній діяльності, а й успішність всього життя. Природно, життєве самовизначення припускає значно більш високий ступінь волі вибору й діапазон маневру, але за умови, що людина не відмовляється від такої волі. Однак людина може просто жити, міняючи й освоюючи різні соціальні ролі або навіть виконуючи кілька ролей паралельно, діючи при цьому внутрішньо пасивно, за певними зразками («..як всі нормальні люди...»), а може виступати й *теперішнім творцем свого життя*, повноцінним суб'єктом самовизначення. Кардинальна відмінність, за визначенням О.Г. Асмолова, процесу соціалізації ролей у ході онтогенезу від свідомого вибору особистістю соціальної ролі полягає у тому, що в першому випадку роль панує над особистістю, а в другому випадку особистість опановує роль, використовуючи роль як інструмент, як засіб для перебудови свого поведіння в різних ситуаціях. Говорячи про життєве самовизначення, можна виділити не тільки вибір і реалізацію людиною тих або інших соціальних ролей, а й соціальних стереотипів, вибір *життєвого*

стилю й самого способу життя. У цьому випадку сама професія або соціальні ролі можуть виступати як засіб для реалізації того або іншого способу життя, того або іншого життєвого стереотипу [3, с. 99].

Наступний, більш складний тип — особистісне самовизначення — може розглядатися як вищий прояв життєвого самовизначення, коли людині вдається дійсно стати хазяїном ситуації й всього свого життя. Людина в цьому випадку ніби піднімається і над професією, і над соціальними ролями й стереотипами. Принциповою відмінністю особистісного самовизначення від самовизначення життєвого є те, що людина не просто «опановує роль», а створює нові ролі і навіть займається соціально-психологічною нормотворчістю. Коли оточуючі можуть сказати про неї не просто як про гарного сім'янина, вчителя або керівника, а як про шановного Івана Івановича або як про шановну Валентину Василівну, яких не можна просто співвіднести з якоюсь соціальною роллю або професією, тому що вони унікальні й неповторні самі по собі, а їх життя є цілою подією в очах навколишніх людей. Особистісне самовизначення — це знаходження самобутнього «образу Я», постійний розвиток цього образу й ствердження його серед оточуючих людей.

Нарешті, найскладніший тип — це самовизначення особистості в культурі (як вищий прояв особистісного самовизначення). Міркуючи про особистість, що самоактуалізується, О.Г. Асмолов підкреслює її обов'язкову внутрішню активність, спрямовану й на продовження себе в інших людях. Що в певному сенсі дозволяє говорити навіть про соціальне безсмертя людини як про можливість. Вищий тип самовизначення — це тоді, коли все життя людини і її справи (вчинені нею) є значним внеском у розвиток суспільства в цілому, коли про людину можна сказати словами О.М. Горького, що вона стала «людиною людства» [3, с. 56].

2.3. Поняття про професію. Загальні чинники і мотивація вибору професії психолога

Вибір професії є однією з головних складових життєвої перспективи людини, формування її життєвих планів і цілей. Для того, щоб зробити правильний вибір, крім всього іншого, молодій людині потрібна інформація про ту або іншу професію, яка надходить з достовірних джерел, розуміння характеру і значення конкретної професійної діяльності. Подібний вибір доводиться робити і людям старшого віку.

Для коректнішого розуміння предмета аналізу звернемося до всевітньо відомого видання Тлумачного словника з психології і уточнимо, який зміст вкладається в поняття «професія» в аспекті психології як науки. **«Професія.** Це термін, звичайно використовуваний для позначення якогось заняття, яке вимагає високого ступеня розвитку, підготовки і спеціалізованої підготовки для виконання певної соціальної ролі. У багатьох професій є тенденція мати власні етичні і поведінкові норми і завдяки високому рівню спеціалізації і монополії на певні сфери знань вони прагнуть мати високий ступінь резистентності до контролю або «втручання» в ці сфери з боку зовнішніх соціальних груп».

До недавнього часу вважалося, що рівень кваліфікації фахівця визначається виключно тим обсягом знань, які одержані в процесі навчання. В.Г. Морогін вказує на те, що навіть ступінь засвоєння цих знань істотно залежить не тільки від характеристики пізнавальних процесів, а й від індивідуальних особливостей і мотивації. При цьому істотна роль належить і іншим особистим чинникам, до яких відноситься імідж професії, її престижність, етична привабливість, можливість самореалізації [7, с. 36].

Імідж професії слід розуміти як символічний образ професії, створюваний в процесі професійної діяльності; узагальнений образ професійної групи, представників даного професійного співтовариства, що наділяється певними стійкими характеристиками. На основі такого підходу формуються очікування щодо поведінки представників відповідної професійної групи, що значною мірою може зумовлювати оцінку їх поведінки.

До теперішнього часу в світі не склалася єдина концепція організації навчання психологів. Наприклад, у США навчання психологів присвячується велика кількість літератури. У Європі психологічна освіта існує в межах академічної традиції, яка склалася декілька десятиліть тому, або у вигляді прискореної підготовки практиків. В академічній практиці Європи закріпилися три освітні системи освіти для психологів: п'ятирічне загальне, п'ятирічне спеціальне і 3-4 — річне загальне плюс 2-3 — річне спеціальне, при чому навчання за останньою системою часто призводить до того, що студенти припиняють психологічну освіту до першого ступеня.

Основними проблемами, які стоять перед академічною психологією в європейських країнах, є: переважання американської психології, недостатній контроль з боку держави і законодавства за підготовкою і атестацією психологів, мала кількість чоловіків-психологів, відсутність загального розуміння в професійному середовищі щодо визначення предмета психології і психології як такої.

Перед сучасною вітчизняною психологічною освітою з одного боку, стоять ті самі проблеми, що і в європейських країнах, оскільки психологічна наука інтернаціональна, але на відміну від більшості країн Західної Європи психологія знаходиться в нашій країні в процесі інтеграції в світову психологічну науку. Цей процес йде нерівномірно. Тільки ще створюється система недержавних учбових закладів, що готують психологів. Ті нечисленні державні вузи, де раніше були факультети психології, багато в чому зберігають традиційні підходи до навчання студентів-психологів. У той же час практично у всіх вузах, аж до технічних, відкриваються відділення і факультети психології. Така стрімка експансія психологічної освіти супроводжується появою величезної кількості людей, що викладають психологічні дисципліни, що нерідко може призвести до профанації психологічної науки.

Таким чином, **іміджеві характеристики професії психолога** виступають як можливості, що надаються професією, і тим самим є мотивами

професійного вибору. У цьому плані мотиви професійного вибору майбутніх фахівців значною мірою обумовлюються стереотипами, існуючими в суспільній свідомості відносно змісту професійної діяльності, а також образів представників тієї або іншої професії.

Представляючи певні характеристики професійного психолога, майбутній фахівець вибудовує імідж професії дещо спрощено, але, поза сумнівом, перевага при цьому відводиться афективним компонентам, емоціям, оцінкам та ін. Під впливом створюваних уявлень з'являється мотивація професійної групової ідентичності, що, у свою чергу, нерозривно пов'язано з існуванням і функціонуванням соціальних стереотипів.

Професійний вибір, за визначенням К.А. Альбуханової-Славської, спирається не тільки на конкретні знання соціальних інститутів, на їх основі людина повинна формувати свої відносини, вирішувати, наскільки вона адекватна в даному, а не у іншому місці, наскільки відповідає тим соціальним вимогам, умовам, структурам, в які вона потрапляє. **Здібності** людини визначають мотиваційну сферу і випробовують на собі її вплив як у змістовному, так і в динамічному відношенні. Людина може здійснювати діяльність і при цьому бути під впливом зовнішніх складових, наприклад, її може захоплювати тільки результат. Діяльність же за схильністю, навпаки, спонукає людину цікавитися не тільки результативною, а й змістовною стороною [2, с. 104].

Нашу поведінку регулюють і **ідеали**, які можуть виступити як сукупність норм поведінки. Іноді це образ, що включає найцінніші і в цьому значенні найпривабливіші людські риси, образ, який служить зразком. Мотиви, цінності, ідеали, здібності, схильності і інтереси спрямовують та активізують розвиток людини. Відповідно до них будується життєва перспектива, важливою частиною якої є професійне самовизначення.

Людина йде до рішення про вибір тієї або іншої професії довго. Але стає безпосередньо перед вибором в ранній юності. Існують типові проблеми, які виникають при виборі професії. Вони пов'язані з впливом позиції батьків,

однолітків, вчителів, мораллю, недостатньою інформованістю про професію, захопленням зовнішньою або приватною стороною професії, ототожненням шкільного предмета з професією або з людиною даної професії.

2.4. Детермінанти вибору професії

Через характерні для випускників школи пошуки ідеалу, потреби в ідентифікації з ким-небудь разом з батьками, великий вплив на вибір професії мають вчителі, знайомі, а також герої фільмів і ЗМІ. Типовий випадок, коли молода людина вважає, що їй подобається професія, і прагне вступити у відповідний навчальний заклад, але згодом виявляється, що дійсного змісту вибраної професії вона майже не знає. Молоді люди схильні перебільшувати можливості, що відкриває перед ними професія, висуваючи на перший план шанси на самовираження і задоволення, яке надає робота. Їм властиве також прагнення наблизити свій образ у сприйнятті інших до свого ідеального Я за рахунок професійного вибору. У такий спосіб вони хочуть добитися, щоб люди приписували їм ті якості, якими вони хотіли б володіти насправді, оскільки це послужить якнайкращим підтвердженням того, що вони дійсно володіють цими якостями, а також найкращим чином «підіграє» їх нахилу на користь власного Я. Саме ця мотивація лежить в основі діяльності, яка одержала назву самопрезентації, визначеної Д. Майерсом як «акт самовираження і поведінки, направлений на те, щоб створити сприятливе враження, відповідне чийсь ідеалам» [5].

Стратегія самопрезентації, зокрема та, яка враховує еталон соціальної бажаності, є якщо не повністю мимовільна поведінка, то, принаймні, поведінка, в основі якої лежить чисто психологічна мотивація. Дослідження стратегій самопрезентації походить з уявлень про те, що всяка людина зацікавлена у враженні, яка вона справляє на оточуючих. У ряді досліджень були виявлені аспекти поведінки людини, спеціально спрямовані на встановлення, уточнення і підтримку свого образу в очах інших.

У зв'язку з домінуванням в юнацькій свідомості екзистенціальних проблем у вибраній професії, в першу чергу, виявляються питання

призначення і суті професії, її суспільної цінності, професійних норм і цінностей. Тут важливе те, який образ тієї або іншої професії і її представників склався в суспільстві.

Проблема вибору професії в дорослому віці складніша. Що може спонукати дорослу людину до вибору професії? Це може бути незадоволеність колишньою професійною діяльністю, причиною може стати необхідність одержати додаткові знання або змінити соціальний статус, підвищити свій матеріальний добробут, знайти цікаву роботу, задовольнити потребу в самореалізації.

На жаль, мотиви професійного вибору дорослих вивчені не досить, тим часом і у них можуть спостерігатися відмітні особливості мотиваційної сфери, пов'язані, наприклад, із зміною структури їх інтересів у напрямі більшої значущості професійної діяльності, сімейного життя і здоров'я.

Отже, вибір професії детермінують вікові особливості, самопрезентація, здібності і схильності, з одного боку, а з іншого — вплив стереотипів соціального середовища і засобів масової комунікації, які утворюють уявлення про ту або іншу професію і її носіїв.

2.5. Професіоналізація студентів-психологів

Процес входження людини в професію називають професіоналізацією. Професіоналізація — це цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору професії, триває протягом усього професійного життя людини і завершується при припиненні такої діяльності.

Оскільки професіоналізація є частиною процесу соціалізації, професійне становлення людини не можна відділити від її життєвого шляху в цілому.

Серед зарубіжних періодизацій професійного розвитку найпомітніше місце займає теорія Д. Сьюпера, в якій описаний процес формування професійної Я-концепції і професійний шлях розділено на п'ять етапів.

Перший етап — етап зростання (від народження до 14 років) — період програвання різних соціальних ролей (у тому числі і професійних), період проб себе в різних видах діяльності, прояснення своїх переваг, формування інтересів, здатних вплинути на подальший професійний вибір. Я-концепція розвивається через ідентичність із значущими дорослими.

Другий етап — етап дослідження (від 15 до 24 років) — відбуваються спроби розібратися і визначитися в своїх потребах, інтересах, цінностях, здібностях і можливостях. У результаті такого самовизначення відбувається вибір професії і починається її освоєння.

Третій етап — етап зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років) — людина прагне зайняти міцне положення у вибраній діяльності, забезпечити в знайденому професійному полі стійку особисту позицію. У трудовій біографії людини ці роки часто виявляються найбільш творчими, результативними і динамічними в набутті професійної майстерності і соціального статусу. Вірогідність зміни професії значно зменшується до кінця цього етапу.

Четвертий етап — етап збереження досягнутого (від 45 до 64 років) — тут спостерігається тенденція зберегти досягнуте кар'єрне положення. Професійний розвиток здійснюється в одному напрямі без виходу за рамки знайденого професійного поля.

П'ятий етап — етап спаду (після 65 років) — характерною межею цього етапу є спад фізичних і розумових можливостей, що приводить або до часткового скорочення професійного навантаження, або до припинення трудової діяльності. Тут можливі виникнення потреби передавати свій досвід і зміна професійних ролей (наставник, експерт) [4].

Інші автори (Е.А. Клімов, К.Ю. Базарів, Б.Л. Еремін) розглядають такі етапи (фази) професіоналізації:

Фаза оптації. Оптант в цій фазі стурбований питаннями вибору або вимушеної зміни професії і робить цей вибір. Цій фазі передують процес профорієнтації.

Фаза адепта. Адепт, той, хто вже встав на шлях прихильності до професії, освоює її. Це фаза навчання, її тривалість залежить від складності професії і необхідного рівня кваліфікації (від простого інструктажу до багаторічного навчання).

Фаза адаптації. Адаптант (молодий фахівець) на цій стадії адаптується до виробничої діяльності, у нього відбуваються деякі особистісні зміни.

Фаза інтернала. Інтернал — вже досвідчений працівник, що позитивно відноситься до обраної професійної діяльності, він може цілком самостійно, все більш надійно і успішно справлятися з основними професійними функціями.

Фаза майстерності. Знаходячись на цій стадії, майстер здатний стабільно, добре вирішувати важкі професійні задачі, з якими можуть справитися далеко не всі колеги. Він починає виділятися або якимись спеціальними якостями, уміннями, або універсалізмом, широким орієнтуванням в професійній області. Це складає його індивідуальний неповторний стиль діяльності. Зазвичай майстер має деякі формальні показники своєї кваліфікації (розряд, категорію, звання).

Фаза авторитету. Вона може підсумовуватися з попередньою і подальшими фазами. Авторитет вже добре відомий у професійному колі або навіть за його межами.

Фаза наставництва. Тут наставник вже «обростає» однодумцями, учнями, послідовниками. Професійні задачі він вирішує, використовуючи накопичений досвід, уміння організувати свою роботу [8, с. 44].

Не дивлячись на різницю в розподілі процесу професіоналізації на етапи в розглянутих періодизаціях, загальним для них є положення про те, що перехід від одного рівня професіоналізму до іншого і рух усередині рівнів протікає у більшості фахівців як оволодіння етапами становлення, які можуть спостерігатися послідовно і паралельно один з одним. Відносно високі рівні професіоналізму можуть існувати з нижчими, що в цілому характеризує своєрідний і неповторний шлях професійного розвитку конкретної людини.

У міру навчання психологів-студентів зміна їх уявлень про професійну діяльність йде за двома типами, умовно позначених як «успішна» і «неуспішна» динаміка. Успішна динаміка виражається в розширенні кола адекватних уявлень про професію (знання сфер, де можливо використати свої професійні сили, реальні місця роботи, труднощі і проблеми, умови оплати праці, можливості кар'єрного зростання та ін.). Основним чинником успішної динаміки є ухвалення дійсності — готовність до професійної самореалізації в наявних життєвих умовах. Неуспішна динаміка виражається у тому, що за відсутності якісних змін в структурі професійної мотивації у студента з'являється професійна лексика (термінологія), підвищується соціальна бажаність відповідей, накладається табу на обговорення таких проблемних областей професіоналізації, як рівень зарплати, престиж, кар'єрне зростання. Неуспішна динаміка обумовлена психологічною (мотиваційною) і професійною неготовністю до зміни соціальної позиції професіонала. Не дивлячись на задовільну академічну успішність, такі студенти усвідомлюють власний непрофесіоналізм, відчувають з його приводу негативні емоції і у зв'язку з цим відмовляються від професійної самореалізації [1, с. 135].

Причини відмови психологів-студентів від професійної самореалізації можна викласти так:

- соціально-економічні (основна — низький рівень оплати праці);
- особистісні: неадекватно завищений рівень домагань; особисті проблеми як основний мотив вибору професії, що втрачає свою актуальність до кінця навчання; вікова зміна ціннісно-сміслової ієрархії, в результаті якої визначальними стають «меркантильні» потреби, задоволення яких мало вірогідне в професійній діяльності психолога;
- специфіка навчання на факультеті психології (найхарактерніша позиція — значне переважання теоретичних знань над практичними);
- складність професійної діяльності психолога.

Практичний досвід вказує на те, що у значної частини психологів-студентів усіх курсів виявляються такі ознаки непрофесіоналізму:

- Невміння виділяти об'єкт і предмет дослідження.
- Невміння психологічно аналізувати конкретну ситуацію в цілому.
- Нерозрізнення типів аргументування — загальнотеоретичного, емпіричного, формально-логічного.
- Нерозрізнення типів і способів логіки інтерпретації.
- Ігнорування принципової відмінності між гуманітарним і природничо-науковим знанням.
- Ігнорування необхідності врахування «гетерогенності» свідомості, двох принципово різних способів її функціонування — аналітичного і синтетичного.

Між фахівцем з вищою освітою і професіоналом є відмінності. Перша умова — творчий підхід до справи. Конкретні життєві задачі завжди відрізняються від педагогічно обробленого, схематичного знання: вони, як правило, погано структуровані і характеризуються значною невизначеністю, нестандартністю умов, даних, вимог і таке інше, часом їх навіть важко сформулювати. Професіонал бачиться як людина, яка може і повинна відповідати вимогам теперішнього моменту — вміти розривати свою безперервність, звільнятися з-під влади стереотипів і породжувати абсолютно нову, гранично точну, єдино потрібну і можливу зараз відповідь [6, с. 15].

Друга умова — це органічне переплетення, єдність процесів професійної діяльності і життя. Потреба у втіленні самого себе в своїй справі бачиться як базова умова становлення стійкого інтересу до професійної діяльності — цієї головної властивості мотивації професіонала.

Третя умова, без якої немислимий процес професійного становлення, — рівень розвитку ціннісно-сислової сфери. Ціннісно-сисловий простір сучасних студентів-психологів характеризується таким чином:

- саморозвиток, самореалізація;
- особисте самовизначення: шукати відповідь в собі;
- професійне самовизначення: стати хорошим фахівцем;

- жити в контексті життя інших людей: затвердитися в суспільстві;
- орієнтація на продукт: чогось досягти;
- екзистенціальні цінності: вміти прощати, вміти терпіти, вміти довіряти, вміти любити, вміти вірити, бути щасливим, бути вільним;
- повнота і радість життя.

Питання для самоперевірки:

1. Хто з вітчизняних дослідників працював у галузі професійної орієнтації та профконсультування?
2. Що являється сутністю професійного самовизначення практичного психолога?
3. Дайте виначення профорієнтації.
4. Перелічте основні типи самовизначення людини.
5. Який імідж на ваш погляд має професія психолога?
6. Що може спонукати дорослих людей до вибору професії?
7. Які характеристики детермінують вибір професії?
8. Дайте визначення поняттю «професіоналізація».
9. Перелічте причини відмови студентів-психологів від професійної самореалізації.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию / Г.С. Абрамова. – М. : Изд. центр «ACADEMIA», 1996. – 224 с.
2. Альбуханова-Славская К.А. Психология и сознание личности (проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избр. психол. тр. / К.А. Альбуханова-Славская. - М. : Воронеж, 1999. – 302 с.
3. Асмолов, А.Г. Психология личности [Текст] / А.Г. Асмолов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 336 с.
4. Бачманова Н.Ф. К вопросу о профессиональных способностях психолога / Н.Ф. Бачманова, Н.А. Стафурина // Современные психолого – педагогические исследования проблемы высшей школы. – Л., 1985. – Вып. 5. – С. 78 – 86.

5. Бернс Р. Что такое Я-концепция / Р. Бернс // Психология самосознания: Хрест. / Ред. Д.Я. Райгородский. – Самара : Бахрах-М, 2003. - С.333-393.
6. Бондаренко О.Ф. Психологическая помощь: теория и практика [Учеб. пособие] / О.Ф. Бондаренко. – К. : Укртехпрес, 1997. – 216 с.
7. Бочелюк В.Й. Психологія: вступ до спеціальності: Навч. посібник / В.Й. Бочелюк, В.В. Зарицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007 – 288 с.
8. Буткевич Т.В. Практична психологія: Вступ у спеціальність [Навчальний посібник] / Т.В. Буткевич, О.В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
9. Кон И. С. Междисциплинарные исследования. Социология. Психология. Сексология. Антропология / И.С. Кон. — Ростов н/Д : Феникс, 2006. — 608 с.
10. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу // Пер. с англ. - СПб. : Питер, 2006. - 352 с.
11. Пряжникова Е.Ю. Профорієнтація: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.Ю. Пряжникова, Н.С. Пряжников. - 3-изд. - М. : Издательский центр «Академия», 2010. - 496 с.
12. Super D.E. Et al. Vocational Development: A Framework of Research. – New York, 1957.

Розділ

3 Зміст та форми професійної діяльності психолога (2)

*Освітньо-кваліфікаційна характеристика практичного психолога
Освітньо-професійна програма підготовки практичного психолога
Функції практичного психолога
Задачі практичного психолога
Система вмінь практичного психолога
Обов'язки і права практичного психолога*

3.1. Освітньо-кваліфікаційна характеристика практичного психолога

Питання характеристики професії психолога є практично важливим у наступних ситуаціях:

1. Формування програми підготовки фахівців спеціальності «Практична психологія» у ВНЗ;

2. Розподіл фахівців на відповідні посади у певних галузях суспільного виробництва;

3. Визначення професійної придатності та проведення атестації працюючих психологів.

Особливості професії психолога найбільш чітко і різнобічно відображаються в **освітньо-кваліфікаційній характеристиці** спеціальності, яка, у свою чергу, спирається на відповідну професіограму. Саме вона визначає конкретні кваліфікаційні та освітні характеристики фахівця і обумовлює програму його підготовки у ВНЗ.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика є складовою державного стандарту освіти — сукупності норм, які визначають вимоги до підготовки фахівця.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика є офіційним документом, наявність якого визначено Законом України «Про освіту», положеннями про державний вищий навчальний заклад освіти, про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Цей документ встановлює:

- професійне призначення, кваліфікацію та умови використання фахівця з вищою освітою за професійним напрямком «Психологія»;
- рівень професійних знань і умінь;
- кваліфікаційні вимоги до фахівця у формі виконання професійних і соціально-професійних завдань з визначенням міри самостійності при їх виконанні;
- порядок проведення державної атестації випускників;
- відповідальність за якість підготовки випускників [3, с. 134].

На підставі кваліфікаційної характеристики у навчальному закладі **визначаються:**

- цілі поетапного формування майбутніх фахівців;
- зміст та організація навчально-виховного процесу, а також розробляються навчальні плани, програми, контрольні та атестаційні завдання;

- тести для діагностики якості підготовки студентів на різних стадіях навчання;
- первинні посади випускників ВНЗ;

здійснюється:

- коригування освітньо-професійних програм підготовки спеціалістів з психології;
- профорієнтаційна робота серед майбутніх студентів;
- аналіз професійного використання та атестація молодих фахівців.

Для студента кваліфікаційна характеристика становить професійний ідеал, якого він прагне досягти у процесі свого навчання у ВНЗ. У такому ракурсі цей документ відіграє орієнтуючу та регулюючу функції.

У характеристиці професії психолога важливим моментом є можливі місця роботи, які відповідають освітньо-кваліфікаційним рівням випускника ВНЗ — бакалавра і магістра. Їх призначення визначається тим, що ці фахівці готуються до професійної діяльності у закладах освіти, медицини; в установах, які займаються соціальною допомогою; на промислових підприємствах; у галузі науки.

Випускники вищого навчального закладу із кваліфікацією «бакалавр психології», «магістр» згідно зі спеціалізацією будуть переважно працювати в таких галузях народного господарства як:

- охорона здоров'я;
- фізична культура та соціальне забезпечення;
- освіта;
- наука і наукове обслуговування;
- об'єднання громадян.

Сферами економічної діяльності бакалавра та магістра з психології можуть бути (за Державним класифікатором видів економічної діяльності):

- освіта (початкова, середня, вища, навчання дорослих);
- охорона здоров'я та соціальна допомога;
- соціальна допомога;

- суспільна діяльність;
- діяльність у сфері спорту;
- індивідуальні послуги [1, с. 26].

Бакалавр та магістр з психології, залежно від його спеціалізації на думку С. Д. Максименка та Т. Б. Ільїної, може [2]:

- виконувати аналітичні, прогностичні, дослідницькі функції;
- використовувати існуючі та створювати нові методи вивчення особистості;
- займатися корекцією психічних явищ людини;
- пропонувати та впроваджувати рекомендації щодо оптимізації процесів трудової, спортивної, трудової та навчальної діяльності, умов праці і відпочинку.

Важливим у діяльності психолога-фахівця є участь у вирішенні проблеми адаптації особистості до нових умов та режиму життєдіяльності.

Бакалавр та магістр з психології готується до роботи в умовах багатоукладної економіки, може працювати на підприємствах і в установах різних форм власності, в органах державного управління та консультативних фірмах.

Випускники можуть працювати на таких первинних **посадах** (за Державним класифікатором професій):

- профконсультант;
- спеціаліст з надання допомоги неблагополучним сім'ям;
- спеціаліст з соціальної роботи;
- голова секції (творчої).

При цьому *бакалавр психології* може обіймати посади, які не вимагають поглиблених професійних знань, складної дослідницької роботи і які орієнтовані переважно на вирішення стереотипних задач діяльності.

Магістр-психолог може обіймати посади, які вимагають проведення самостійних досліджень, прийняття складних рішень, володіння

поглибленими професійними знаннями для вирішення здебільшого діагностичних та евристичних задач.

Підготовлений магістр-психолог може обіймати такі посади (за Державним класифікатором професій):

- психолог;
- науковий співробітник (з психології);
- консультант медико-психолого-педагогічної комісії;
- завідувач центру (молодіжного);
- головний консультант (керівник головного підрозділу);
- консультант із суспільно-політичних питань;
- викладач психології ВНЗ.

3.2. Освітньо-професійна програма підготовки практичного психолога

Фахівець з вищою освітою повинен бути підготовленим до вирішення конкретних задач відповідно посаді. Він повинен легко адаптуватися до мінливих умов діяльності підприємств різних форм власності: володіти необхідним обсягом знань у культурній, правовій, соціально-психологічній, економічній та інших галузях, вміти засвоювати нові знання, прогресивні технології та інновації. Кожен випускник повинен мати відповідну сукупність знань для виконання обов'язків на високому професійному рівні. ВНЗ створює організаційні та методичні умови підготовки фахівців відповідної кваліфікації. Підготовка фахівців здійснюється на основі **освітньо-професійної програми**, яка включає навчальний план, навчальні програми всіх дисциплін, передбачені навчальним планом, перелік умінь психолога з позначенням тих дисциплін навчального плану, у процесі засвоєння яких у студента виробляються зазначені вміння.

У навчальному плані подано перелік дисциплін за трьома блоками:

- цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін;
- дисципліни циклу науково-природничої підготовки;
- цикл дисциплін теоретичної, практичної та професійної підготовки

(включає дисципліни самостійного вибору навчального закладу та дисципліни самостійного вибору студента).

Професійну психологічну освіту поділяють на теоретичні та практичні компоненти.

Склалася трирівнева психологічна освіта.

I. *Загальнопсихологічна теоретична підготовка* передбачає оволодіння знаннями з історії психології, загальної психології, психофізіології, психології особистості, окремих галузей психологічної науки (інженерної психології, соціальної, вікової психології тощо).

На рівні *загальнопсихологічної теоретичної підготовки* основу складають відомості, які накопичувала психологія в процесі свого існування та розвитку, тому використовується аналітико-синтетичний спосіб організації навчального матеріалу: аналіз психологічних явищ, опис законів, структури наукових психологічних знань та психологічних наук.

Переважаюча форма навчання — лекційно-лабораторна.

Результатом є система знань із теоретичної психології.

II. *Спеціальна психологічна підготовка* передбачає оволодіння знаннями про прийоми роботи у певному напрямку практичної психології: шкільній, військовій, економіки й бізнесу, сім'ї та соціальної допомоги населенню тощо, тобто знання з основ практичної психології.

На рівні *практичної підготовки* найчастіше використовується синтетичний підхід до змісту та організації навчання.

Основним результатом навчання є сформований «психологічний світогляд» майбутнього спеціаліста (тобто здатність студента бачити світ очима психолога та будувати свою професійну діяльність на його основі з використанням відповідних засобів та способів) [2]. Має місце заглиблення у практичну проблематику, орієнтація на реконструкцію та розв'язання психологічних проблем інших людей, уміння аналізувати поведінку інших людей і робити значущі висновки.

Форма навчання — тренінги, практика, лабораторно-практичні заняття.

III. Знання із спеціалізації включає оволодіння прийомами та досвідом роботи у конкретній техніці: сімейного консультування у школі, діагностики та корекції взаємин у військовому підрозділі; конфліктології тощо.

Основою навчання на *третьому* — індивідуально-типологічному — рівні є життєва ситуація. Результатом навчання — навички і вміння практичної роботи, володіння набором технік, технологій, професійних дій.

Співвідношення теоретичних та практичних знань на кожному рівні різне.

Загальна гуманітарна підготовка передбачає здобуття майбутнім психологом системи знань про дійсність: природу, суспільство, людину. Без широких знань психолог не може ефективно реалізовувати професійні функції.

У навчальному плані передбачаються терміни початку і закінчення семестрів, перелік конкретних дисциплін та часу їх вивчення, виробничі практики, певні форми державної атестації випускників.

Зокрема, державна атестація бакалавра передбачає підготовку та захист кваліфікаційної роботи і комплексний державний іспит із загальної, експериментальної, клінічної, соціальної психології.

Державна атестація магістра проводиться шляхом написання і захисту дипломної роботи та складання державного іспиту зі спеціальності.

3.3. Система типових функцій і задач практичного психолога

Зміст підготовки обов'язково передбачає формування особистості психолога. Результатом такої підготовки повинна стати готовність психолога до розв'язання системи виробничих функцій та типових задач. Опис цієї системи подається у табл. 3.

Таблиця 3

**Виробничі та типові задачі діяльності, які повинен виконувати випускник вищого навчального закладу зі спеціальності «психологія»
(за С.Д. Максименко та Т.Б. Ільїною)**

Посада	Виробничі функції	Типові задачі діяльності
Профконсультант	інформаційна, аналітична, прогностична, виховна	Проведення співбесіди. Розробка рекомендацій щодо професійного, трудового та соціального самовизначення клієнта. Співробітництво із спеціалістами інших підрозділів з метою з'ясування наявності навчально-трудова вакансій.
Спеціаліст з надання допомоги неблагополучним сім'ям	організаційна, аналітична, нормативна, виховна	Збір первинної інформації, її групування, виявлення сімей з вадами виховання. Визначення джерел неблагополуччя сімей. Визначення аспектів можливої взаємодії з членами родини. Співробітництво з іншими підрозділами для надання допомоги сім'ям згідно з чинним законодавством. Корекційна робота з членами родини.
Спеціаліст з соціальної роботи	організаційна, аналітична, нормативна, виховна	Оптимізація матеріально-побутової допомоги та морально-правової підтримки громадянам, які знаходяться в стані психічної депресії (в зв'язку з катастрофами, війнами, втратою родини, житла тощо). Визначення характеру та обсягу необхідної допомоги, сприяння прийняттю на обслуговування закладами соціальної роботи з населенням. Розробка і реалізація програм реабілітаційних заходів. Проведення бесід, спостережень за життям і побутом своїх клієнтів.
Голова секції	організаційна, аналітична, планування, керування	Організація роботи в творчих, науково-технічних та культурно-просвітницьких громадських об'єднаннях. Пошук клієнтів та формування творчої групи. Планування роботи творчого колективу. Діагностична та корекційна робота, що сприятиме актуалізації внутрішнього потенціалу особистості.

Психолог	прогностична, планування, керування, аналітична, прийняття рішень, контролююча	<p>Експертна оцінка психологічного стану людини.</p> <p>Розробка і впровадження рекомендацій з оптимізації трудової та учбової діяльності.</p> <p>З'ясування поглядів людей на різноманітні питання з використанням відповідного інструментарію.</p> <p>Обстеження індивідуальних якостей персоналу, особливостей їх трудової діяльності.</p> <p>Організація профілактичних заходів девіантної поведінки неповнолітніх. Виявлення зацікавленості та схильностей людини при проведенні профвідбору і профконсультуванні. Впровадження заходів для адаптації особистості до нових умов.</p>
Науковий співробітник (психолог)	прогностична, планування, дослідницька	<p>Творчий аналіз теорій і практики, критична обробка різних напрямків психології, її врахування при розробці моделі, алгоритму і технології діяльності.</p> <p>Участь у розробці і виконанні заходів із психологічного супроводу діяльності персоналу.</p> <p>Організація діяльності залежно від соціального замовлення. Розробка напрямків та заходів для психологічного забезпечення життєдіяльності людини.</p> <p>Просвітницька, видавнича діяльність. Підготовка аналітичних та статистичних матеріалів для доповідей, розробка пропозицій.</p>
Консультант психолого-медико-педагогічної консультації	прогностична, планування, керування, аналітична, контролююча	<p>Психологічна допомога дитині з вадами інтелектуального та фізичного розвитку та її батькам.</p> <p>Координація дій свого підрозділу з іншими навчальними закладами, налагодження прямого і зворотного зв'язків. Визначення типу освітнього закладу для подальшого навчання дитини.</p>

<p>Завідувач центру (молодіжного)</p>	<p>прогностична, планування, керування, аналітична, організаційна</p>	<p>Розробка перспективних, поточних планів діяльності, визначення загальних напрямків роботи з молоддю. Організація роботи в творчих, науково-технічних, культурно-просвітницьких громадських об'єднаннях молоді. З'ясування поглядів молоді на різноманітні питання з використанням відповідного інструментарію. Впровадження заходів для адаптації особистості до нових умов. Розробка функціональної структури управління, розподіл функціональних обов'язків, розробка заходів щодо вдосконалення організаційної структури управління.</p>
<p>Головний консультант (керівник головного підрозділу)</p>	<p>прогностична, планування, керування, прийняття рішень, контроль</p>	<p>Координація дій свого підрозділу з іншими закладами, налагодження прямого і зворотного зв'язків. Розробка перспективних, поточних планів діяльності, визначення загальних напрямків роботи підрозділу. Обстеження індивідуальних якостей персоналу, особливостей їх трудової діяльності.</p> <p>Пропонування і впровадження рекомендацій з оптимізації трудової та учбової діяльності.</p> <p>Участь у розробці і реалізації заходів із психологічного супроводу діяльності персоналу.</p> <p>Розробка альтернативних варіантів стратегії розвитку установи на основі аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів. Аналіз узагальнених показників діяльності установи, розробка схем функціонування підприємства, визначення внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на виконання професійних і соціально-виробничих задач.</p>

Консультант з суспільно-політичних питань	прогностична, діагностична, аналітична, дослідницька	Проведення співбесіди. Розробка і реалізація програм реабілітаційних заходів. Проведення бесід, спостереження за життям та побутом персоналу. Діагностична та корекційна робота, що сприятиме актуалізації внутрішнього потенціалу особистості. З'ясування поглядів людей з використанням відповідного інструментарію. Впровадження заходів для адаптації особистості до нових умов. Визначення мети суспільно-політичної діяльності і шляхів її досягнення. Розробка балансу та планів трудових ресурсів фірм. Дослідження динаміки суспільно-політичних поглядів, аналіз соціальних відносин, настроїв, настановлень різноманітних груп людей.
---	--	---

3.4. Уміння практичного психолога

Виходячи з аналізу типових задач діяльності фахівця з психології, визначається **система вмінь**, необхідних йому для вирішення типових задач.

Психолог повинен володіти такими вміннями:

а) дослідницькі (гностичні) вміння:

- визначати психологічну проблему в умовах конкретної ситуації, розробляти шляхи подолання проблеми через постановку низки завдань;
- поєднувати теоретичний аналіз проблем з їх оптимальним вирішенням;
- знаходити найбільш ефективні засоби вирішення психологічної задачі;
- з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки і заходи по оптимізації власної професійної діяльності;

б) інтерактивно-комунікативні вміння:

- оволодівати інноваційним стилем професійної діяльності та гуманним ставленням до людини;

- впливати на роботу персоналу з метою досягнення бажаного результату праці і задоволення його потреб;

- реагувати на всі складнощі життя колективу, виділяти і розвивати позитивні складові;

- встановлювати емпатичні зв'язки з клієнтом;

в) діагностичні вміння:

- методично правильно проводити анкетування, тестування, заходи психокорекції та інших впливів на людину;

- використовувати психологічний інструментарій, адекватний задачі і особливостям праці персоналу;

- інтерпретувати результати психодіагностики, виявляти властивості особистості і можливості її продуктивної діяльності;

г) дидактичні вміння:

- продуктивно навчати, забезпечувати розвиток і корекцію діяльності особистості та колективу;

- здійснювати вибір і реалізацію продуктивних моделей, алгоритму і технології діяльності;

- організувати соціально-психологічну роботу і особисто брати участь у проведенні адекватних заходів;

д) проєктувальні вміння:

- формувати позитивну «Я-концепцію» у клієнта, самоаналіз і адаптацію до нових реальних умов;

- здійснювати первинну профілактику алкоголізму, наркоманії та інших шкідливих звичок людини;

- проводити психологічну експертизу і корекцію асоціальної поведінки, психологічну реабілітацію людини.

3.5. Обов'язки і права практичного психолога

Психолог у будь-якій сфері соціальної практики виконує специфічні функції, що породжує разом з тим особливе співвідношення його прав і обов'язків порівняно з іншими працівниками цієї ж сфери.

Для практичного психолога характерним є **пріоритет обов'язків** над правами.

Чимало прав практичного психолога тісно пов'язані з обов'язками, впливають з них і без них реалізовуватись не можуть.

Наприклад, шкільний психолог, зокрема, зобов'язаний (має право):

- активно захищати інтереси дитини, людини, якщо вони порушуються особами, відповідальними за навчання і виховання, створення необхідних умов життєдіяльності;
- приймати самостійні рішення в межах своєї компетенції;
- втручатися в методи навчання, виховання, якщо вони не сприяють розвитку дитини;
- вимагати від осіб, які мають відповідні повноваження, всілякого сприяння розвитку дитини і своєчасного прийняття позитивних рішень, що стосуються долі клієнта;
- особисто брати участь у проведенні медико-психологічних, судово-психологічних експертиз і досліджень дітей, а також осіб, які пов'язані з їх вихованням і навчанням.

Свої обов'язки психолог реалізує в межах напрямків його професійної діяльності.

Права практичного психолога можуть бути захищені юридично, соціально і морально.

Юридичний захист передбачає дотримання існуючих законів, інших законодавчих документів (частково розглянутих у темі), відповідно до яких психолог вибудовує свою професійну діяльність і стосунки з іншими особами.

Соціальний захист прав практичного психолога забезпечується організаціями, діяльність яких стосується сфери діяльності, в якій працює психолог. Також це можуть бути і асоціації та товариства психологів, практичних психологів, ЗМІ.

Моральний захист діяльності практичного психолога полягає у підтримці громадською думкою.

Питання для самоперевірки:

1. В яких галузях може працювати випускник ВНЗ з кваліфікацією «бакалавр» і «магістр» психології?
2. Які цикли дисциплін включає освітньо-професійна програма підготовки практичних психологів?
3. Перелічте три рівні психологічної освіти.
4. Якими вміннями повинен володіти практичний психолог?
5. Перелічте типові задачі діяльності профконсультанта, психолога та консультанта психолого-медико-педагогічної консультації.
6. Які обов'язки має практичний психолог?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Дудкевич Т.В. Практична психологія: Вступ у спеціальність / Т.В. Дудкевич, О.В. Савицька. - К. : Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
2. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С.Д. Максименко, Т.Б. Ільїна // Практична психологія та соціальна робота. — 1999. — № 1. — С. 2—6.
3. Основи практичної психології / В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко. — К. : Либідь, 2001. — 534 с.

Розділ

4 Види діяльності практичного психолога: психодіагностична робота і психологічна корекція

Психодіагностична робота практичного психолога

Психологічний діагноз

Психокорекція, її мета та завдання

Способи і прийоми психологічної корекції

4.1. Психодіагностична робота практичного психолога

Психодіагностична робота практичного психолога — це один з найскладніших напрямків та форм діяльності практичного психолога, який потребує спеціальної підготовки та сформованості діагностичних, прогностичних та організаторських вмінь спеціаліста-психолога. Психодіагностика може реалізовуватися як самостійна форма роботи (психологічна експертиза), так і входити як структурна складова у психокорекцію та психоконсультавання.

Психодіагностика передбачає обстеження психіки індивіда (або соціально-психологічних характеристик соціальної групи) за допомогою спеціальних методик з метою встановлення психологічного діагнозу.

Психологічний діагноз — це опис індивідуальних особливостей психіки конкретної людини (або соціально-психологічних особливостей конкретної соціальної групи).

Для психодіагностичного обстеження використовують психодіагностичні методи, тобто дослідницькі методи психологічної науки. Особливістю психодіагностичних методів є їх вимірювально-дослідницька спрямованість, що й забезпечує кількісну та (або) якісну оцінку явища, яке вивчається. Основними вимогами до психодіагностичних методів є:

- а) стандартизація інструментарію, в основі якої лежить поняття норми;
- б) надійність і валідність інструментарію;
- в) жорстка регламентація процедури обстеження.

Психодіагностичні методи конкретизуються у трьох основних підходах, які практично охоплюють все різноманіття діагностичних методик:

I. «Об'єктивний» підхід — діагностика здійснюється на основі успішності (результативності) і способу (особливостей) виконання завдань. Це

переважно тести особистості та тести інтелекту, а також тести спеціальних здібностей та тести досягнень.

II. «Суб'єктивний» підхід — діагностика здійснюється на основі даних, які повідомляє про себе досліджуваний, самоописів особливостей особистості, поведінки в конкретних ситуаціях. Це різноманітні опитувальники.

III. «Проективний» підхід — діагностика здійснюється на основі аналізу особливостей взаємодії з нейтральним, ніби безособовим матеріалом, який в силу його певної невизначеності стає об'єктом проєкції. Це різноманітні проєктивні методики дослідження особистості [4, с. 35].

Психодіагностичне обстеження може проводитися у індивідуальній та груповій формі. Вибір форми психодіагностичного обстеження залежить від мети та методик, які використовуватиме практичний психолог.

Індивідуальне обстеження передбачає роботу практичного психолога з людиною впродовж визначеного терміну. При груповому обстеженні кожна людина отримує бланк відповіді та стимульний матеріал. Розміщення людей в приміщенні при груповому психодіагностичному обстеженні повинно забезпечувати необхідні умови для зосередженої роботи.

Перевагами індивідуального психодіагностичного обстеження є можливість отримувати додаткову інформацію, оскільки практичний психолог може спостерігати за процесом роботи людини під час діагностики, її поведінкою, емоційними реакціями на завдання тощо.

Перевагами групового психодіагностичного обстеження є економія часу на обстеженні значної групи осіб. Але через це страждатиме точність і якість отримуваної інформації. Тому, як правило, після групового психодіагностичного обстеження застосовується індивідуальне психодіагностичне обстеження для уточнення даних.

Процедура психодіагностичного обстеження передбачає реалізацію трьох етапів:

- а) збір даних відповідно до задачі дослідження;

- б) обробка та інтерпретація отриманих даних;
- в) постановка діагнозу або прогнозу.

Якщо деталізувати ці основні етапи процедури психодіагностичного обстеження, то ми отримуємо такий покроковий її опис [2, с. 26]:

1. Запит, завдяки якому формулюється мета обстеження.
2. Збір анамнезу — відомостей про особливості розвитку до моменту обстеження. Можливо збір інформації про обстежуваного у батьків, педагогів, колег по роботі та керівництва. Спостереження за обстежуваним у різних ситуаціях.
3. Складання програми психодіагностичного обстеження, яка повинна містити мету, перелік методик діагностики, обладнання, опис умов та режиму обстеження.
4. Встановлення психологічного контакту з обстежуваним.
5. Реалізація програми психологічного обстеження з фіксацією результатів у протоколі.
6. Обробка результатів обстеження.
7. Первинна інтерпретація результатів окремо за кожною методикою.
8. Цілісна інтерпретація результатів, за якої беруться до уваги відомості з анамнезу та спостережень.
9. Складання психологічного діагнозу, який крім опису індивідуальних даних психіки людини повинен містити аналіз психологічних механізмів виникнення і прояву її проблем та рекомендації щодо форми і змісту допомоги, якої потребує людина.

Підвищити ефективність психодіагностичного обстеження можна реалізуючи такі принципи [1, с. 48]:

- добровільність участі у психодіагностичному обстеженні та зацікавленість ним;
- забезпечення фізичного та психологічного комфорту під час психодіагностики;
- емпатійне ставлення психолога до клієнта;

- всебічність та комплексність діагностики;
- врахування індивідуально-типологічних особливостей досліджуваного: динаміки втомлюваності, темпу діяльності, інтересів, контактності, властивостей темпераменту тощо;
- підтримка позитивної мотивації впродовж психодіагностичного обстеження.

4.2. Поняття психокорекції, її мета та завдання

Психокорекція та психотерапія є видами психологічної допомоги, які передбачають активний цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий й інтелектуальний рівень функціонування людини.

Поняття психокорекції почало застосовуватися з народженням і розвитком практичної психології. Як зазначає Т. Яценко, психокорекційний процес має відродити пластичність, мобільність психічної організації суб'єкта й тому зорієнтований на вивчення статичних якостей психіки та виявлення їхніх дисфункцій [7, с. 64].

І. В. Дубровіна розглядає психокорекцію як форму психолого-педагогічної діяльності, спрямовану на виправлення таких тенденцій психічного розвитку, які не відповідають гіпотетичній оптимальній моделі нормального розвитку [3, с. 25].

Метою психологічної корекції є усунення недоліків у розвитку особистості. Психологічна корекція відрізняється від психологічного консультування та психотерапії тим, що вона не націлена на зміну поглядів, внутрішнього світу особистості і може здійснюватися навіть у тому випадку, коли клієнт не усвідомлює своїх проблем і психологічного змісту корекційних вправ. Психокорекція також розглядається як процес розширення діапазону реагування клієнта на ті чи інші подразники, формування навичок, що роблять його поведінку більш гнучкою, підвищують адаптивні можливості його особистості.

Г. Онищенко, узагальнюючи ці підходи зазначає, що психологічна корекція є тактовним втручанням у процеси психічного і особистісного

розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, а й на її оточення, організацію її життєдіяльності [6, с. 147].

Психокорекція характеризується **такими ознаками:**

— дискретність (означає вплив психолога на відносно незалежні конкретні складові внутрішнього світу людини);

— орієнтація на вікові норми (тобто орієнтація на певний контингент корекційного впливу — діти, підлітки тощо; або на використання відповідних методик).

Завдання психокорекції формулюються залежно від адресату (дитина з аномальним розвитком чи особистість, яка має відхилення і труднощі в межах психологічної норми), а також змісту корекційної роботи (корекція розумового чи емоційного розвитку, корекція і профілактика невротичних станів та неврозів).

Корекції підлягають такі недоліки характеру: підвищена збудливість, гнівливість, конфліктність, підвищена імпульсивність, песимізм, легковажність, упертість, байдужість, неохайність, надмірне прагнення до насолоди, гіпертрофована активність або пасивність, замкненість, хвороблива сором'язливість, схильність до крадіжок, негативізм, схильність до блукання, брехливість тощо.

Ці вади можуть бути дискретними і стосуватися лише певних аспектів емоційно-вольової сфери або мати тотальний характер і бути пов'язаними з акцентуаціями характеру, провідними переживаннями, системою ставлень і ціннісних орієнтацій.

4.3. Способи і прийоми психологічної корекції

Психологічна корекція не має своїх специфічних методик, а користується залежно від потреб методами психотерапії, педагогічної психології, педагогіки, медицини.

С. Б. Бажутіна, Г. Г. Вороніна, І. П. Булах виділили ряд прийомів і способів впливу, які застосовуються для проведення психокорекційної

роботи. Це проста пропозиція, парадоксальна інструкція, фантазування, інтерпретація психологом ситуації клієнта і запрошення його до нового бачення ситуації, порада (побажання) клієнту, саморозкриття психолога перед клієнтом, механізм «зворотного зв'язку», відкриті і закриті запитання, повтор-переказ, логічні ланцюжки, емоційне резюме, діюче резюме [5, с. 12].

4.4. Особливості психокорекції з дітьми

Психокорекційна робота з дітьми ґрунтується на таких основних принципах:

1. Єдність діагностики і корекції. Корекційній роботі передують діагностика. Діагностика сприяє уточненню діагнозу та дозволяє оцінити ефективність корекційної роботи.

2. Діяльнісний принцип корекції. Основним засобом корекційно-розвивального впливу є взаємодія дорослого і дитини.

3. Орієнтація на зону найближчого розвитку дитини. Корекційна робота з дитиною не матиме ефекту за межами зони найближчого розвитку.

4. Спрямованість психокорекційної роботи «зверху донизу», тобто на створення оптимальних умов для розвитку вищих психічних функцій, які сприятимуть компенсації недоліків елементарних психічних процесів.

5. Принцип нормативності, тобто орієнтація при проведенні корекційної роботи та при оцінці її ефективності на еталони розвитку у певному віковому періоді.

6. Врахування системного характеру психічного розвитку. Корекційна робота спрямовується на усунення причин відхилень у розвитку.

7. Принцип «заміщуючого онтогенезу». Корекційна робота повинна розпочинатися з тієї «точки», з якої почалися відхилення від оптимальної програми розвитку.

8. Випереджуючий характер психокорекції. Корекційна робота спрямовується на формування того, чого слід досягти у найближчій перспективі відповідно до законів вікового розвитку і становлення індивідуальності, а не на тренування того, що вже досягнуто дитиною.

9. Принцип наступності. Кожне наступне заняття планується з врахуванням того, що досягнуто дитиною на попередньому. Якщо дитина не зуміла виконати пропоноване завдання, то на наступному занятті пропонують спрощений його варіант.

10. Врахування індивідуально-психологічних особливостей дитини, її інтересів, здібностей, соціальної ситуації розвитку.

11. Емоційна насиченість занять. Дитина повинна отримувати задоволення від психокорекційних занять.

Основні етапи психокорекції при роботі зі школярами такі:

- діагноз;
- прогноз (передбачення подальшого розвитку особистості за умови своєчасної корекції та за відсутності такої);
- створення психолого-педагогічної корекційної програми. У ній визначається мета, напрямки психокорекції, приблизна кількість занять, їх періодичність, тривалість занять; перераховуються прийоми та методи, які будуть використовуватися. Обов'язковою є наявність у корекційній програмі психологічної частини, яку здійснює психолог, та педагогічної, яку психолог розробляє з батьками, соціальними працівниками, педагогами тощо і здійснення якої відбувається під контролем психолога;
- виконання психокорекційної програми;
- аналіз її ефективності [1, с. 32].

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «психологічний діагноз».
2. Які переваги та недоліки має групове психодіагностичне опитування?
3. Які основні вимоги до психодіагностичних методів обстеження?
4. В чому заключається проєктивний підхід у психодіагностиці?
5. Які етапи передбачає процедура психодіагностичного обстеження?
6. Охарактеризуйте мету та завдання психокорекції.

7. Якими ознаками характеризується психокорекція?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Абрамова Г. С. Практикум по психологическому консультированию / Г.С. Абрамова. — Екатеринбург : Деловая книга, 1995. — 128 с.
2. Бажутина С. Б. Практическая психология в вузе и школе / С.Б. Бажутина, Г.Г. Воронина, И.П. Булах. — Луганск : Янтарь, 2000. — 113 с.
3. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: Вопросы теории и практики / И.В. Дубровина. - М. : Педагогика, 1991. – 56 с.
4. Дудкевич Т.В. Практична психологія: Вступ у спеціальність / Т.В. Дудкевич, О.В. Савицька. - К. : Центр учбової літератури, 2007.- 256 с.
5. Матвеева М.П. Організація роботи шкільного психолога: Методичні рекомендації / М.П. Матвеева. — Кам'янець-Подільський : Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, 2001. — 36 с.
6. Рабочая книга школьного психолога / Под ред. И.В. Дубровиной. — М. : Международная педагогическая академия, 1995. — 376 с.
7. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Яценко Т.С. — К. : Либідь, 1996. — 264 с.

Розділ

5 Види діяльності практичного психолога: просвітницько-пропагандистська й профілактична робота, психологічне консультування

Просвітницько-пропагандистська робота практичного психолога

Профілактична робота практичного психолога

Психологічне консультування

Принципи й умови психологічного консультування

Види психологічного консультування

Інтерв'ю як основний метод психоконсультування

5.1. Просвітницько-пропагандистська робота практичного психолога

Одним з найважливіших видів діяльності практичного психолога, в якій сфері він би не працював, є просвітницька робота. Необхідність такого виду роботи викликана тим, що впродовж тривалого періоду штучно стримувалися розвиток і поширення психологічних знань взагалі і психологічної допомоги зокрема.

Просвітницьку роботу З. Кісарчук пропонує розглядати у широкому і вузькому розумінні. У широкому тлумаченні будь-яка діяльність служби (діагностика й моніторинг умов та рівня розвитку особистості, консультативно-методична робота чи психотерапевтична робота, реабілітаційні заходи тощо) спрямовані на психологічну просвіту людей, оскільки знайомлять їх зі специфікою діяльності практичного психолога, її методами, можливостями [6, с. 26].

Вузьке розуміння просвітницької діяльності охоплює цілеспрямовані дії психологів, які пов'язані із поширенням психологічних знань.

Завданнями просвітницької діяльності є:

- поступове усвідомлення громадянами цілей, завдань та можливостей соціально-психологічної служби, розуміння кола проблем, які вони можуть розв'язати за допомогою психолога чи соціального працівника; уявлення про те, до якої саме служби варто звертатися;

- підвищення психологічної компетентності людей з метою розширення їхніх можливостей самостійно розв'язувати проблеми й конфлікти, які виникають в особистому житті та професійній діяльності;

- підвищення психологічної культури суспільства в цілому, оскільки розв'язання багатьох соціальних проблем, що виникають у суспільстві, неможливе без знання та врахування психологічних чинників (це, зокрема, такі проблеми, як наслідки Чорнобильської аварії, міжнаціональні конфлікти тощо);

- психологічних знань потребують державні діячі, політики та керівники всіх рангів.

Форми просвітницької діяльності обираються залежно від специфіки сфери функціонування психологічної служби і включають: лекції та виступи на семінарах та нарадах, бесіди, консультації, методичні листи та рекомендації, виступи у пресі, тренінги, «круглі столи», виставки літератури, диспути, виступи психологів на радіо та телебаченні тощо.

Загальні завдання та форми реалізації просвітницької роботи конкретизуються залежно від сфери соціальної практики, в межах якої функціонує соціально-психологічна служба.

Так, наприклад, шкільна психологічна служба дбає про психологічну просвіту педагогів, учнів, батьків. Практичний психолог знайомить учасників навчально-виховного процесу з основами психології, самонавчання і самовиховання, формує потребу у психологічних знаннях, знайомить з причинами, проявами та корекцією аномалій психофізичного розвитку дітей, з причинами появи важковиховуваних підлітків та особливостями психолого-педагогічних впливів на них. Найчастіше для здійснення просвітницької роботи в галузі освіти використовуються такі форми роботи: виступи на батьківських зборах (психолого-правовий всеобуч), психолого-педагогічні консилиуми, бесіди, консультації, лекції, випуск газет, оформлення стендів, організація виставок.

Просвітницька діяльність психологічної служби у вищих навчальних закладах спрямована на психологічну просвіту адміністрації, викладачів та студентів і передбачає розкриття можливостей психології для вдосконалення навчально-виховного процесу. Важливими завданнями є поширення психологічних знань, популяризація наукової психологічної літератури, формування інтересу до психологічних знань. Основними її формами є лекції, психолого-методичні семінари, виступи у внутрішній пресі, консультації, бесіди, методичні листи та рекомендації для студентів і викладачів.

Соціально-психологічні служби Збройних Сил здійснюють просвітницьку діяльність, яка спрямована на підвищення психологічної

компетентності всіх категорій військовослужбовців, активізацію інтересу до психологічних знань та формування потреби до їх використання. Найпоширенішими формами просвітницької роботи у Збройних Силах є лекції, семінари, інструктивно-методичні листи, виступи в армійській пресі, консультації та тренінгові заняття, диспути тощо.

Отже, конкретна просвітницька робота в тій чи іншій сфері передбачає такі важливі моменти:

- пропаганду діяльності психологічної служби;
- ознайомлення певного контингенту людей із психологічними знаннями, які відповідають їх актуальним потребам і запитам;
- вибір таких форм просвіти, які полегшують сприймання психологічної інформації, викликають інтерес до психологічних знань, формують потребу користуватися ними у житті.

5.2. Профілактична робота практичного психолога

З просвітницькою функцією соціально-психологічної служби найтісніше пов'язана профілактична діяльність. З. Кісарчук зазначає що можна вважати профілактику одним з основних завдань просвітницького напрямку діяльності психологічної служби. При цьому профілактика здійснюється побічно, виступає аспектом у досягненні специфічних цілей психологічної просвіти. Водночас у багатьох ситуаціях діяльності практичного психолога виникають потреби у спеціальній профілактичній роботі зі своїми характерними цілями. У цих випадках є всі підстави розглядати профілактичну роботу самостійним видом діяльності практичного психолога.

Соціально-психологічна профілактика — це система заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я; попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку.

Важливо, що профілактика як психологічна допомога клієнту надається вже тоді, коли ще немає особливих труднощів та ускладнень у поведінці, житті та діяльності людини чи групи людей. Як правило, на основі

моніторингу соціально-психологічних змін у житті суспільства, окремих його груп, особливостей та умов індивідуального розвитку людини прогнозують ті чи інші ускладнення і проводять попереджувальну роботу.

Отже, психопрофілактична робота спрямована не на розв'язання актуальних психологічних проблем, а на перспективу.

Найважливішими напрямками психопрофілактичної роботи, за З. Кісарчук, є:

- профілактика стресових і постстресових станів, пов'язаних із природними та технічними катастрофами;
- попередження виникнення надмірної психологічної напруги в суспільстві, що переживає кризові явища (економічні та політичні кризи, міжетнічні, міжконфесійні конфлікти тощо);
- психологічна підтримка найбільш вразливих верств населення (пенсіонери, інваліди війни, праці, безробітні та ін.);
- робота з попередження розпаду сім'ї, сімейних дисгармоній, відхилень у психічному розвитку дитини, які пов'язані із сімейними проблемами;
- профілактика порушень у психічному та особистісному розвитку вихованців дитячих будинків та учнів шкіл-інтернатів;
- профілактика девіантної поведінки молоді (правопорушення, пияцтво, наркоманія, токсикоманія) [2, с. 55].

Ці напрямки реалізуються всією системою соціально-психологічних та психологічних служб. Профілактична діяльність психологічної служби в окремих галузях має свої особливості в кількох напрямках.

Наприклад, шкільний психолог спрямовує профілактику, в першу чергу, на створення в школі сприятливих умов для розвитку особистості дитини у процесі її навчання і виховання. Це може бути вивчення адаптаційних процесів, виявлення обдарованих учнів та дітей із затримкою психічного розвитку, диференціація та індивідуалізація навчання, рання

профілактика соціальної та педагогічної занедбаності дітей, створення сприятливого соціально-психологічного клімату.

Профілактична робота служби сім'ї спрямована на попередження причин, які призводять до розпаду сім'ї, сімейних дисгармоній, зниження якості сімейного виховання. Це і консультування молодих сімей та тих, хто вступає у шлюб; проведення роботи із самотніми людьми для подолання причин, які заважають створенню сім'ї; просвіта батьків з питань сімейного виховання тощо.

Профілактична робота служб профорієнтації та працевлаштування спрямована на створення умов для запобігання масовому безробіттю, полегшення працевлаштування тощо.

Основними формами психопрофілактичної роботи є: лекції, бесіди, семінари, тренінгові заняття, «телефон довіри», «пошта довіри», психолого-педагогічні консилиуми, індивідуальне та групове консультування, анкетування, випуск інформаційних бюлетенів, довідників для молоді тощо.

Таким чином, конкретна психопрофілактична робота соціально-психологічної служби в тій чи іншій сфері базується на:

- прогнозуванні можливих ускладнень у житті чи поведінці певного контингенту, який є основним об'єктом діяльності служби;
- визначенні соціально-психологічних умов, за яких ці ускладнення можна попередити або пом'якшити їх переживання;
- розробці системи заходів, які б забезпечували ці умови, із залученням до їх здійснення всіх зацікавлених сторін.

5.3. Специфіка, мета і завдання психологічного консультування

Психологічне консультування є особливим видом діяльності практичного психолога. На думку Р. С. Немова, Ю. Є. Альшиної, Г. С. Панка, В. М. Федорчука та ін., психологічне консультування суттєво відрізняється від індивідуальної та групової психотерапії, психокорекції і водночас пов'язане з усіма видами діяльності практичного психолога [5, с. 128].

Сутність психологічного консультування полягає в наданні спеціалістом-психологом на основі спеціальних професійно-наукових знань безпосередньої психологічної допомоги через створення умов, за яких клієнт відкриває (усвідомлює) нові можливості у розв'язанні своїх психологічних проблем.

Психологічне консультування відрізняється від інших видів діяльності практичного психолога рядом особливостей.

Зокрема, психологічне консультування носить короткочасний і епізодичний характер особистих контактів психолога і клієнта, тоді як різні методики психотерапії розраховані на тривалий період роботи з клієнтом.

Якщо психологічне консультування орієнтоване на допомогу клієнтові в реорганізації його міжособистісних стосунків, то психотерапевтичний вплив орієнтований на розв'язання глибинних проблем особистості.

При проведенні психологічного консультування психолог-консультант разом з клієнтом шукає виходи з важких ситуацій, але їх практична реалізація є справою клієнта. При психотерапії ж активні дії, спрямовані на подолання проблем клієнта, здійснює психолог, а клієнт лише реагує на них, або сприймає ці впливи. При психокорекції, яка пов'язана з психологічним консультуванням, основна робота найчастіше проводиться клієнтом самостійно за відсутності психолога або без прямої й постійної взаємодії з ним.

Психодіагностика розглядається і як складова консультування. Психодіагностика в консультуванні спирається на результати безпосереднього спостереження за клієнтом, узагальнення отриманих даних. Здійснюється психодіагностика на початку консультування без застосування спеціальних психологічних тестів і потребує значно менше часу, ніж при психокорекції.

Метою психологічного консультування є допомога клієнтові у дослідженні власної особистості, у розумінні своїх стосунків з оточуючим

світом, оцінці своїх проблем та в пошуку альтернативних варіантів їх подолання.

Ця мета реалізується через розв'язування таких основних завдань (за Р.С.Нємовим) [5, с. 158]:

1. Конкретизація (з'ясування) проблеми, з якою зустрівся клієнт. Це завдання полягає у вислуховуванні клієнта, спостереженні за ним. Внаслідок використання спеціальних прийомів вислуховування консультант приходиться до висновку про те, в чому проблема клієнта.

2. Інформування клієнта про сутність проблеми, яка виникла у клієнта, про реальний ступінь її серйозності. Тобто консультант не лише аргументовано пояснює клієнту, в чому полягає його проблема, але й пояснює, чому ця проблема виникла і як її можна практично вирішувати.

3. Вивчення психологом-консультантом особистості клієнта. Таке вивчення дозволяє з'ясувати, наскільки повно і глибоко розуміє клієнт свої проблеми та наскільки готовий до їх розв'язання.

4. Чітке формулювання рекомендацій клієнту з приводу того, як найкраще розв'язати проблему. При цьому враховуються індивідуальні особливості клієнта та специфіка розуміння проблеми психологом. Рекомендації повинні бути простими, короткими та зрозумілими клієнту, а також придатними до виконання в реальних умовах життя клієнта та з відповідним контролем з його боку.

5. Не завжди клієнт може одразу і з розрахунком на успіх перейти до реалізації рекомендацій, отриманих від психолога. Інколи через недосвідченість та невміння клієнт припускаєть і помилок і потребує оперативної допомоги з боку психолога. Тому завданням психолога-консультанта є надання допомоги клієнту у вигляді виробленні з клієнтом додаткових практичних порад.

6. Якщо з тих чи інших причин клієнт відмовляється від виконання рекомендацій, які надає психолог, то останній не несе відповідальності за

кінцевий практичний результат психологічного консультування, а лише за правильність даних рекомендацій.

7. Навчання клієнта тому, як найкраще уникнути в майбутньому подібних проблем. Це, зокрема, одна із задач психопрофілактики. Розв'язуючи її, психолог-консультант домагається того, щоб клієнт самостійно міг попереджувати повторне виникнення подібної проблеми.

8. У ході психологічного консультування відбувається також психолого-просвітницьке інформування клієнта. Воно полягає у передачі клієнту елементарних, життєво необхідних психологічних знань та вмінь, оволодіння й правильне застосування яких можливе клієнтом без спеціальної психологічної підготовки.

Критерієм ефективності психологічного консультування, на думку Г. С. Абрамової, є поява в іншій людині (клієнта) нових переживань з приводу своєї проблеми [1, с. 23].

5.4. Принципи й умови психологічного консультування

Для забезпечення результативності та ефективності психологічного консультування необхідно дотримуватися таких його **принципів**:

- принцип доброзичливого й безоцінного ставлення до клієнта, що передбачає вияв емоційної теплоти й поваги, вміння прийняти клієнта таким, яким він є, не оцінюючи й не засуджуючи його норми і цінності, стиль життя і поведінку;
- забезпечення конфіденційності зустрічі. Цей принцип означає, що психолог зберігає у таємниці все, що стосується клієнта, його особистих проблем і життєвих обставин (крім випадків, передбачених законом, про що клієнт попереджається психологом);
- принцип добровільності, що означає, що клієнт сам звертається до психолога, оскільки суб'єктивно відчуває труднощі у своєму житті та мотивований до сприйняття психологічної допомоги;

- принцип професійної мотивованості консультанта означає, що він захищає інтереси клієнта, а не інших осіб чи організацій, не бере бік жодного з учасників конфлікту, уникає упередженого ставлення;
- принцип відмови психолога від порад чи рецептів. Завданням є посилення відповідальності клієнта за те, що з ним відбувається, спонукання його до активності в аналізі проблем, у пошуку виходу з кризи;
- розмежування особистих і професійних відносин. Психолог не може вступати з клієнтом у будь-які особисті стосунки. Психолог не може встановлювати дружні стосунки з клієнтом, а також надавати допомогу друзям чи родичам [4, с. 48].

Реалізація принципів психологічного консультування можлива за таких умов (за Р.С.Немовим) [5, с. 156]:

1. Клієнт, який звертається до психолога, повинен мати реальну проблему психологічного характеру та усвідомлюване бажання якнайшвидше її вирішити.

2. Консультант-психолог, до якого звернулися за допомогою, повинен мати досвід психологічного консультування і відповідну професійну психологічну підготовку.

3. Витрати часу на консультування повинні бути достатніми для розуміння і пошуку оптимального розв'язку проблеми, яка хвилює клієнта, а також для успішного її подолання спільно з клієнтом.

4. Клієнт повинен точно дотримуватися наданих психологом-консультантом рекомендацій.

5. Створення сприятливого і відповідного психологічному консультуванню клімату.

5.5. Види психологічного консультування

Оскільки психологічного консультування потребують різні люди і звертаються за допомогою з різних проблем, то психологічне консультування можна поділити на види залежно від індивідуальних

особливостей клієнтів і тих проблем, з приводу яких вони звертаються за психологічною допомогою.

Виділяють такі **види** психологічного консультування [4, с. 55]:

- інтимно-особистісне консультування;
- сімейне консультування;
- психолого-педагогічне, психолого-управлінське консультування;
- ділове консультування.

Інтимно-особистісне консультування здійснюється з проблем психологічних або поведінкових недоліків, яких хотів би позбутися клієнт; особистісних взаємин зі значимими людьми; з приводу різноманітних страхів, невдач, глибокого невдоволення клієнта самим собою, інтимними взаєминами.

До сімейного консультування вдаються при виборі дружини чи чоловіка, з метою попередження і розв'язання конфліктів у внутрішньо сімейних відносинах та у відносинах членів сім'ї з родичами, з приводу розв'язання поточних внутрішньо сімейних проблем (розподіл обов'язків, економічні питання сім'ї тощо), до та після розлучення.

Психолого-педагогічне консультування передбачає обговорення консультантом і клієнтом питань навчання і виховання дітей, підвищення педагогічної кваліфікації дорослих, вдосконалення педагогічного керівництва, управління дитячими та дорослими групами.

Останній різновид консультування слід відрізнити від рекомендацій, які надаються вчителям, учням, батькам, адміністрації тощо, сутність яких зводиться до того, що психолог радить вдаватися до конкретних дій, змін поведінки, стосунків з метою впливу на інших учасників навчально-виховного процесу. На це вказують Г. С. Абрамова, М. П. Матвєєва та ін. [1, с. 48], [3, с. 10].

Діловим називається консультування, яке пов'язане з подоланням людьми ділових проблем: вибору професії, вдосконалення і розвитку

здібностей, організації праці, підвищення працездатності, проведення ділових переговорів.

За *тривалістю* співпраці психолога і клієнта розрізняють:

- *разову консультацію*. Це консультація, тривалістю 45-60 хв. Вона проводиться у випадках, коли клієнт звернувся до психолога з приводу проблеми, з якої йому, насамперед, потрібна допомога інших спеціалістів; коли психолог інформує клієнта з питань, які належать до його компетентності; коли клієнт звертається до психолога за підтримкою рішення, яке він збирається прийняти відносно певної життєвої ситуації; коли клієнт вдруге прийти не може;

- *короткотермінове консультивання*. Триває впродовж 3-4 зустрічей. Найчастіше проводиться у випадках, коли клієнт потребує консультації просвітницько-рекомендаційного характеру або з діагностичною метою;

- *середньотермінове консультивання*. Впродовж 10-15 зустрічей здійснюється значна психокорекційна робота;

- *тривале консультивання*. Психолог працює з клієнтом впродовж року.

Проведення психологічного консультивання висуває ряд вимог до психолога-консультанта. Так, зокрема, людина, яка займається психологічним консультиванням, повинна мати вищу психологічну освіту, достатній практичний досвід роботи в ролі психолога-консультанта, підтверджений відповідними сертифікатами. Крім знань та вмінь, психолог-консультант повинен бути наділений рядом спеціальних особистісних якостей: любити людей, бути проникливим, добрим, терплячим, відповідальним і комунікабельним. Р.Мей зазначав, що головне у психолога-консультанта — це «доброзичливість і прагнення зрозуміти клієнта, допомогти йому побачити себе з кращого боку і усвідомити свою цінність як особистості» [4, с. 25].

5.6. Інтерв'ю як основний метод психоконсультивання

Основним методом психологічного консультування, за Г. С. Абрамовою, є інтерв'ю [1, с. 14]. **Інтерв'ю** — це метод психологічного консультування, воно є ситуацією прийняття психологом професійних рішень стосовно проблеми клієнта. Воно спрямоване на те, щоб в процесі обговорення різноманітних тем зробити більш динамічним ставлення людини до різних властивостей її психічної реальності. Інтерв'ю пропонує здійснення впливу за допомогою запитань і спеціальних завдань, які розкривають активні та потенційні можливості іншої людини.

Зазвичай описують покрокову модель інтерв'ю [1, с. 16]:

1 крок — «Привіт» — стадія інтерв'ю, на якій відбувається структурування, досягнення взаєморозуміння. Триває перша стадія від кількох секунд до десяти хвилин і завершується досягненням між клієнтом і психологом відповідності позицій. На цій стадії психолог демонструє клієнтові свою позицію у взаємодії.

Консультант стосовно клієнта може займати такі позиції:

- позиція «над клієнтом», коли мудрий, досвідчений, сильний консультант простягає руку допомоги слабкому, дезадаптованому, недосвідченому клієнту;
- позиція «на рівних», коли зникла дистанція між консультантом і клієнтом, консультування приймає форму буденної розмови;
- позиція «радника», за якої консультант виступає в ролі особи більш компетентної у проблемі клієнта і допомагає йому розібратися в ній.

Остання позиція консультанта є найбільш ефективною. Вона відповідає зазначеним принципам та характеризується відсутністю оцінок, відмовою від прямого виховного тиску, створенням атмосфери довіри, співчуття і доброзичливості.

У процесі консультування позиція психолога може змінюватися.

2 крок — «У чому проблема?». Ця стадія інтерв'ю розпочинається зі збору інформації про контекст теми, відбувається виділення проблеми,

розв'язується питання про ідентифікацію потенційних можливостей іншої людини.

3 крок — «Чого ви прагнете досягти?». На цій стадії психолог кваліфікує запит клієнта, орієнтуючись на будову його психічної реальності й її можливу модальність. Відбувається формулювання проблеми для клієнта і визначення вектора бажаних змін у проблемі клієнта.

4 крок — «Що ще можна зробити?». Це стадія, на якій відбувається пошук альтернативних рішень.

5 крок — «Чи будете ви це робити?» полягає в узагальненні всіх попередніх кроків й у переході від навчання до дії. Психолог докладає зусиль для зміни думок, дій і почуттів клієнта в його повсякденному житті, поза ситуацією інтерв'ю.

Питання для самоперевірки:

1. В чому заключається просвітницько-пропагандистська робота практичного психолога?
2. На що спрямована психопрофілактична робота служби сім'ї?
3. Перелічте завдання просвітницької діяльності психолога.
4. Які найважливіші напрямки психопрофілактичної роботи?
5. Яка основна мета психологічного консультування?
6. Перелічте принципи психологічного консультування.
7. Які види психологічного консультування виділяють за тривалістю співпраці психолога і клієнта?
8. Дайте визначення поняттю «психологічне інтерв'ю».
9. Які кроки включає в себе модель інтерв'ю?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Абрамова Г. С. Практикум по психологическому консультированию / Г.С. Абрамова. — Екатеринбург : Деловая книга, 1995. — 128 с.
2. Дудкевич Т.В. Практична психологія: Вступ у спеціальність / Т.В. Дудкевич, О.В. Савицька. - К. : Центр учбової літератури, 2007. — 256 с.

3. Матвеева М.П. Организация работы школьного психолога: Методические рекомендации / М.П. Матвеева. — Кам'янець-Подільський : Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, 2001. — 36 с.
4. Мей Р. Искусство психологического консультирования / Р. Мей. — М. : КЛАСС, 1994. — 144 с.
5. Немов Р. С. Основы психологического консультирования / Р.С. Немов. — М. : Владос, 1999. — 528 с.
6. Основы практической психологии / В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко. — К. : Либідь, 2001.—534 с.

Розділ

6 Психолог як особистість і професіонал

Критерії професійної придатності практичного психолога

Модель особистості практичного психолога

Вміння спілкуватися з клієнтом

Етичний кодекс практичного психолога

Формування особистості практикуючого психолога у ВНЗ

6.1. Критерії професійної придатності практичного психолога

До людини, яка претендує на посаду практичного психолога, висувається система вимог, яка містить два компоненти. Це вимоги як до професійної компетентності фахівця, так і до його особистості. Освітньо-кваліфікаційні вимоги вже розглянуто, на часі висвітлення вимог до особистості практичного психолога.

Особлива увага у дослідженнях проблем підготовки практичного психолога приділяється виявленню компонентів професіоналізму психолога, його спеціальних здібностей та визначенню процедури підготовки психологів.

Д. Б. Богоявленська вважає, що особистість психолога-професіонала повинна відзначатися двома параметрами:

- досконалим володінням теоретичними знаннями і способами роботи;
- здатністю до швидкої адаптації [7].

Для становлення професіоналізму психолога, як зазначає О. Ф. Бондаренко, необхідно забезпечити системність, науковий універсалізм у професійній та особистісній підготовці [2, с. 103].

Враховуючи модель особистості практичного психолога, сконструйовану В. Панком та Н. Чепелевою, при прогнозуванні успішності практичної діяльності психолога слід звернути увагу на ряд складових його особистості [7].

Визначення професійної придатності особистості здійснюється за такими критеріями:

- фізичний стан. Необхідність його врахування обумовлена, по-перше, зв'язком між деякими соматичними захворюваннями (виразка, діабет, серцево-судинні захворювання тощо) і рисами характеру людини. Крім того, психолог повинен мати потужну енергетику і засоби її відновлення, інакше робота може негативно вплинути на здоров'я психолога. По-друге, існує ряд фізичних вад, які несумісні з посадою практикуючого психолога. До таких вад відносять інвалідність, глибокі косметичні дефекти, дефекти мовлення тощо;

- психічне здоров'я належить до надзвичайно важливих вимог, оскільки психологічними спеціальностями часто прагнуть оволодіти акцентувані особистості або люди з помітними особистісними проблемами, які переноситимуть на роботу свої власні проблеми. Це робитиме їх діяльність неефективною або й шкідливою та небезпечною;

- інтелект, особливо його вербальний компонент. Досвід засвідчує, що практикуючі спеціалісти з показниками інтелекту нижче середнього, як правило, мають багато ускладнень у роботі, особливо консультаційній. Саме інтелект забезпечує ефективний аналіз рис і якостей особистості, дає змогу долати стереотипи (як особистісні, так і професійні), є центральним механізмом у розумінні поведінки іншої людини. Особливу роль відіграє соціальний інтелект;

- система механізмів особистісної регуляції та емоційної витривалості;

- особливості мотиваційної сфери. Професія практичного психолога мотивується інтересом до інших людей та бажанням надавати допомогу у розв'язанні проблем спілкування, діяльності, життя в цілому. Психологічним механізмом такого інтересу, як стверджують В.Г.Панок і Л.Уманець, є усвідомлення та подолання власних проблем аналогічного плану [5, с. 132].

Основу мотиваційної сфери повинна складати гуманістична спрямованість особистості. В це поняття вкладається кілька особистісних якостей і рис, в основному мотиваційної і світоглядної природи: альтруїстичні позиції, ролі, установки у міжособистісному спілкуванні, високий рівень мотивації до професії, переважання пізнавальних, альтруїстичних, емпатичних мотивів у роботі з клієнтами, готовність до роботи з клієнтами та націленість на позитивний результат.

6.2. Модель особистості практичного психолога

Для розробки моделі особистості психолога важливим джерелом знань виступає порівняння характеристик особистості різних фахівців (табл. 4).

Зокрема, американські вчені встановили, що для фізиків властива висока інтелектуальна та емоційна енергія, недостатня соціальна пристосованість, незалежність від особистісних зв'язків.

Психологи, навпаки, більш залежні від батьків, чутливі, деякою мірою агресивні, здатні до опору авторитетам і більше цікавляться людиною [3, с. 58].

Серед психологів виділяють підгрупи з різною професійною спрямованістю: практиків та дослідників. Порівняємо їх за допомогою наступної схеми.

Таблиця 4

Схема порівняння психологів-практиків та дослідників

Властивість	
-------------	--

Готовність до контактів	Практик > Дослідник
Уміння підтримувати контакти	Практик < Дослідник
Загальна інтелектуальність	Практик < Дослідник

Для практика також важливий фактор — ненасичуваність контактів з іншими.

На думку більшості дослідників (Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель, В. Г. Панок та ін.), конструювання моделі особистості психолога-практика повинно відображати комплекс його професійно-психологічних завдань:

- вектор взаємодії суб'єкта з довкіллям (змістом його є ідея про багаторівневий характер взаємодії суб'єкта з навколишнім природним і соціальним середовищем. Тут вирізняють п'ять рівнів взаємодії та відповідних їм рівнів аналізу особистості практичного психолога: психосоматичне здоров'я, суб'єкт діяльності, особистісні риси, соціальна поведінка, значеннєвий (смісловий);
- вектор структурної організації суб'єкта (когнітивна, мотиваційна і операційна складові структури суб'єкта);
- вектор часу дає можливість простежити динаміку системи і спрогнозувати подальший її розвиток.

Модель особистості практикуючого психолога, запропонована Н. В. Чепелевою та Н. І. Пов'якель, за включає наступні складові [7].

Мотиваційно-цільова підструктура особистості передбачає сформовану позитивну мотивацію до професійної діяльності, до надання психологічної допомоги, прийняття себе та інших. Базовою особистісною якістю на цьому рівні виступає діалогізм, що включає діалогічну готовність, безумовне прийняття іншого, особистісну рефлексію, розвинену систему особистісних смислів, орієнтованість на досягнення взаєморозуміння.

Когнітивна підструктура, до якої відноситься сфера знання особистості: особистісне знання, знання себе й інших; Я-концепція фахівця (адекватність і сталість самооцінки, емпатичність, асертивність, відсутність хронічних внутрішньоособистісних конфліктів, які зумовлюють проєкції та

психологічні захисти тощо); професійно важливі якості пізнавальних процесів (уважність, спостережливність, вміння помічати деталі вербальної і невербальної поведінки, тобто розпізнавати психосоматичні стани, гнучкість, пластичність та динамічність мислення, вміння виділяти суттєве та узагальнювати, прогнозувати реакції та дії клієнта, моделювати наслідки роботи). Базовими особистісними якостями когнітивної підструктури є професійна рефлексія та професійний інтелект.

Операційно-технологічна підструктура передбачає розвинену компетентність особистості фахівця-психолога. Вона включає володіння основними професійними вміннями і навичками, які забезпечують практичне використання наявних теоретичних знань. Найважливішим компонентом цієї підструктури є практичний інтелект.

Комунікативно-рольова підструктура передбачає розвинену комунікативну компетентність психолога. Вона містить соціально-когнітивні і комунікативні уміння (слухати іншого, розмовляти та вмовляти, встановлювати соціальний контакт, переконувати іншого, навіювати тощо). Ця підструктура включає також специфічні якості — акторські та режисерські, організаційні, які дозволяють ефективно впроваджувати активні психотехніки і групові засоби психокорекції. Базовою особистісною якістю є професійна ідентифікація та соціальний інтелект. Остання — це здатність у процесі спілкування визначати будь-які відхилення від нормального функціонування або розвитку людини чи групи, яка є найважливішою складовою спеціальних здібностей до психологічної діяльності.

Регулятивна підструктура забезпечує толерантність до фрустрацій, високу працездатність і саморегуляцію особистості, відсутність схильності до збудження та швидкого виснаження. Провідним компонентом виступає професійна саморегуляція.

Як бачимо, ефективність діяльності психолога залежить від складної системи його спеціальних здібностей.

6.3. Вміння спілкуватися з клієнтом — стрижнева спеціальна

здібність практикуючого психолога

Розглядаючи питання про професійно необхідні якості практикуючого психолога, важливо виходити з успішності його професійної діяльності. Саме вони визначатимуть мету, зміст, тривалість та форму його професійної підготовки.

Ядром діяльності практикуючого психолога є спілкування, яке розгортається у вигляді комунікації, інтеракції та перцепції.

Ефективність психоконсультації, психотерапії та психокорекції значною мірою визначається вмінням спілкуватися з клієнтом, що передбачає ширший інтерес до людей, їхнього способу життя, емоцій, думок, вміння добирати правильні слова й тон, які забезпечують встановлення необхідного контакту, вміння слухати, терпіння.

Отже, талант спілкування є найнеобхіднішою здатністю для професійної реалізації психолога-практика.

В її структурі виділяють такі складові:

- 1) уміння повно і правильно сприймати людину (спостережливість);
- 2) уміння розуміти внутрішні властивості і особливості людини (інтуїція);
- 3) уміння співпереживати (емпатія);
- 4) уміння аналізувати власну поведінку (рефлексія);
- 5) вміння керувати собою і процесом спілкування [6].

У процесі спілкування психолог визначає як зміни в поведінці людини, так і впливи психолога на цю поведінку, здійснює соціальну фасилітацію (від англ. полегшувати) або підтримку, допомогу клієнту. Останнє особливо важливо для психолога-практика. Люди, які мають високі показники у соціальній фасилітації, схильні і мають здібності до роботи в сфері практичної психології.

У процесі спілкування з клієнтом психолог, на думку Р.С. Немова, повинен виявляти такі якості [4, с. 222]:

1. Здатність до емпатії, співпереживання, співчуття. Під цією здатністю

розуміють вміння глибоко проникати у внутрішній світ іншої людини — клієнта, розуміти його, бачити те, що відбувається, з його позиції, сприймати світ його очима, визнавати його точку зору правомірною та допустимою. Головним в емпатії є готовність, бажання і здатність людини психологічно відчувати і розуміти іншу людину. Саме завдяки цій якості психолог здатен краще та глибше розуміти клієнта та допомагати йому.

2. Відкритість. Як властивість особистості відкритість має кілька проявів. По-перше, це готовність психолога бути відкритим як особистість для клієнта (правда не настільки, щоб позиції клієнта і психолога помінялися). Міра відкритості повинна визначатися почуттями клієнта: якщо він вважає психолога відкритою людиною і не боїться розкриватися перед ним, то це свідчить про бажаний рівень відвертості психолога. По-друге, відкритість це прагнення психолога в особистому спілкуванні з клієнтом залишатися самим собою, виявляючи при цьому свої переваги і недоліки. Демонстрація клієнту своїх недоліків психологом відбувається для того, щоб продемонструвати, що сам консультант це звичайна жива людина, якій, як і всім людям, притаманні недоліки. По-третє, відкритість виявляється в тому, що психолог показує клієнту готовність обговорювати з ним будь-які питання.

3. Емпатія супроводжує відкритість, одне без іншого існувати практично не може. Разом вони дозволяють створити атмосферу партнерства між психологом та клієнтом.

4. Вияв особистої турботи про клієнта за допомогою співчуття до нього, а також міміки, пантоміміки, жестів. Тобто такої зовнішньої поведінки психолога, яка демонструє щире зацікавлення, турботу психолога про клієнта. Така турбота однак не повинна бути надмірною. Психологу не рекомендується у спілкуванні з клієнтом бути занадто емоційним.

5. Доброзичливість. Емоційно позитивне ставлення до клієнта, особиста зацікавленість і участь у розв'язанні його проблем. Хоча ця особистісна якість корелює практично з усіма перерахованими вище

якостями особистості, але вона має і свої індивідуальні прояви. До них, зокрема, відноситься вміння в будь-яких ситуаціях, за будь-якої поведінки клієнта зберігати рівний, доброзичливий стиль спілкування.

6. Особливе місце в практиці психологічної допомоги займає довіра до клієнта, віра в його здібності і можливості самотійно подолати проблеми. Довіра виявляється також і в тому, що психолог готовий розділити думку клієнта і прийняти її, відмовившись від своєї власної, якщо вона виявляється необ'єктивною.

7. Вміння вибирати і зберігати оптимальну психологічну дистанцію у спілкуванні з клієнтом. Тобто психолог повинен вміти так спілкуватися з клієнтом, щоб зберігати відкритість і довіру. Разом з тим стосунки психолога і клієнта не повинні бути надміру близькими, інтимними. При цьому у клієнта не повинно виникати відчуття, що консультант психологічно то віддаляється, то наближається.

6.4. Етичний кодекс практичного психолога

Значні вимоги ставляться до моральної сфери особистості психолога. Систему моральних норм його діяльності регламентує Етичний кодекс психолога.

Етичний кодекс — це збірник моральних правил поведінки, на базі яких будується діяльність і взаємини людей в тій чи іншій сфері діяльності та спілкування.

Етичний кодекс ґрунтується на нормах моралі, а не права. Його порушник не притягується до юридичної відповідальності, але дотримання Етичного кодексу є ознакою професіоналізму. Недотримання — викликає осуд колег, аж до дискваліфікації.

Джерелами норм етичного кодексу є: філософія, релігія, культура, звичаї, традиції, ідеологія, політика, як сфери або атрибути людської діяльності, що задають базові принципи моралі для створення і функціонування етичного кодексу.

Етичний кодекс психолога було прийнято 20 грудня 1990 року на першому Установчому з'їзді Товариства психологів.

Прийнятий кодекс є сукупністю етичних норм та правил поведінки, які склалися в психологічному співтоваристві, регулюють його діяльність і сприяють більш ефективному та успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності.

Етичний кодекс складається з 7 розділів:

1. Відповідальність.
2. Компетентність.
3. Захист інтересів клієнта.
4. Конфіденційність.
5. Етичні правила психологічних досліджень.
6. Кваліфікована пропаганда психології.
7. Професійна кооперація.

При Товаристві психологів України створена Комісія з етики, яка стежить за додержанням Етичного кодексу та здійснює роботу, спрямовану на правильне його тлумачення.

6.5. Формування особистості практикуючого психолога у ВНЗ

Нами були розглянуті основні характеристики особистості практичного психолога, які дають змогу ефективно діяти у відповідних ситуаціях, розв'язуючи відповідні професійні завдання.

На сьогодні формування особистості практичного психолога проходить три етапи [1]:

1. Світоглядний, що передбачає формування професійної свідомості майбутнього спеціаліста.

2. Професійний, який спрямований на оволодіння необхідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога, формування його психологічної культури. Психологічна культура передбачає високий рівень професійних знань та культури спілкування, емоційну культуру, культуру мислення.

Культура спілкування передбачає вміння користуватися у відповідних ситуаціях адекватними стереотипами взаємодії, творчо розв'язувати суперечливі ситуації, вести діалог з клієнтом.

Емоційна культура передбачає вміння вибирати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати своїми емоційними станами. Сформованість емоційної культури сприяє повноцінному спілкуванню та вирішенню конфліктних ситуацій.

3. Особистісний, метою якого є формування професійно важливих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, «діалогічності», здатності до професійної ідентифікації. Професійна ідентифікація передбачає прийняття провідних професійних ролей, цінностей, норм, наявність мотиваційних структур, які спонукають особистість до ефективної діяльності. Формування професійної ідентифікації пов'язане з самопізнанням (самодіагностикою), самокорекцією, самоаналізом та самореабілітацією.

Організація зовнішніх умов формування особистості практичного психолога відповідно до його етапів включає 3 блоки.

Перший блок — підготовчий — на цьому етапі здійснюється професійний відбір на відповідні спеціальності. Здійснюється диференціація студентів на різні напрямки професійної підготовки: психолог-викладач, психолог-дослідник, психолог-терапевт. Цей же блок передбачає адаптацію студентів до майбутньої професії. Реалізація початкової професійної підготовки (1—2 курси) передбачає оволодіння базовим концептуальним апаратом психологічної науки, отримання загального уявлення про майбутню професію. Знайомство відбувається і через різні тренінгові курси, що також сприяє професійній ідентифікації студентів та їх особистісному росту.

Другий блок — діагностичний — передбачає оволодіння основами психодіагностики, самопізнання (3—4 курси). На цьому етапі студенти отримують інформацію про якості свого характеру, про свої здібності, пізнавальні та інші можливості. Виявляються також особистісні проблеми студентів, які можуть стати на «ваді успішної професійної діяльності». Тому

для їх подолання та з метою самопізнання та саморозвитку застосовуються також тренінгові техніки, бесіди, консультування.

Третій блок — особистісно-професійна корекція — з метою передбачати корекцію та формування професійно значущих комунікативних умінь.

Питання для самоперевірки:

1. Якими параметрами повинна відзначатись особистість психолога-професіонала на думку Д.Б. Богоявленської?
2. Які підструктури включає в себе модель особистості практикуючого психолога?
3. Перелічте складові структури спілкування.
4. Які якості повинен виявляти психолог в процесі спілкування з клієнтом?
5. В якому році в Україні було прийнято Етичний кодекс психолога?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Аминов Н. А. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов / Н.А. Аминов, М.В. Молоканов // Вопросы психологии. — №1. — 1992. — С. 74—83.
2. Бондаренко О. Ф. Психологическая помощь: теория и практика: Учеб. пособие / О.Ф. Бондаренко. — К. : Укртехпрес, 1997. — 216 с.
3. Дудкевич Т.В. Практична психологія: Вступ у спеціальність / Т.В. Дудкевич, О.В. Савицька. - К. : Центр учбової літератури, 2007. — 256 с.
4. Немов Р. С. Основы психологического консультирования / Р.С. Немов. — М. : Владос, 1999. — 528 с.
5. Основы практичної психології / В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко. — К. : Либідь, 2001. — 534 с.
6. Ромуль К. А. О психологии ученого и, в частности, о психологии ученого-психолога / К.А. Ромуль // Вопросы психологии. — 1995. — № 6. — С. 6—9.
7. Чепелева Н. В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія: Збірник наукових праць — Вип. 3. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. — С 35—41.

7 Структура та проблематика прикладної психології

Сучасна система психології як науково-практична сфера суспільної діяльності

Структура і завдання прикладної психології

Перспективи розвитку прикладної психології.

Національна система соціально-психологічної служби

7.1. Сучасна система психології як науково-практична сфера суспільної діяльності

Звернення до історії психології показує, що вона стає самостійною наукою тільки тоді, коли стає експериментальною. Умови для цього виникають лише наприкінці XIX століття. До них належать, по-перше, стрімкий розвиток фізіології, зокрема фізіології ВВД, по-друге, потреби суспільного розвитку, що висувають ряд нових вимог.

Зростають як суспільна значущість психології, так і її можливості вирішувати складні проблеми розвитку суспільства. До останніх на той час належали такі:

- проблеми моделювання процесу трудової діяльності людини та визначення сприятливих і несприятливих її факторів (Г.Мюнстерберг);
- необхідність глибокого розуміння механізмів виникнення й розвитку психічних захворювань з метою їх лікування (І. П. Павлов, В. М. Бехтерев, З. Фрейд) [2].

З розвитком виробництва, техніки, устаткування, з ускладненням технологій зростають вимоги до знань, кваліфікації робітників. На початку XX ст., коли відбувся стрибок у розвитку промислового виробництва на основі широкого запровадження досягнень науки і техніки, як це не парадоксально, проблеми людини не тільки не відійшли на другий план — вони зайняли центральне місце. Стало очевидним, що управляти складною технікою, розвиненими технологіями не може людина «з вулиці», її потрібно

спеціально готувати за заздалегідь визначеними характеристиками. Виникає поняття людського фактору, яке об'єднує «настрої і почуття людей, їх звички, соціальні установки, ціннісні орієнтації, стереотипи індивідуальної і групової поведінки, наслідування, навіювання, здібності, нахили, мотиви, суб'єктивне ставлення особистості до оточуючої дійсності, міжособистісні відносини, психологічний клімат у колективах, психологічні бар'єри та багато інших явищ, що виникають у процесі дій людей і їх спілкування між собою» [4, с. 200].

Психологія повинна зрозуміти закономірності цих явищ і знайти засоби управління ними з метою активізації людського фактору, як необхідної умови розвитку виробництва.

Внаслідок цього у ХХ столітті психологія зазнає бурхливого розвитку, передусім її практичні галузі. Початок століття ознаменований виникненням експериментальних ділянок інженерної, соціальної, педагогічної, диференційної психології. Кінець століття позначений стрімким розвитком таких практичних напрямів як екопсихологія, психологія реклами, психологія управління, психологічна служба системи освіти, юридична психологія тощо.

Спеціального психологічного вивчення потребує людський фактор у різних сферах матеріального і духовного виробництва: промисловості, на транспорті, у торгівлі, у системі обслуговування, в освіті та армії.

Психологічні дослідження не можуть обмежуватися сферою науки, а виходять на шлях практичного їх використання. Взаємозустрічний рух теоретичних та прикладних розділів психології позначається на всій системі.

Сучасна психологія є досить розгалуженою системою наукового знання, окремі галузі якого знаходяться на різних щаблях розвитку та пов'язані з різноманітними сферами практики.

Становлення та розвиток психологічної науки, її структури та взаємодії з іншими галузями (їх кількість перевищує 100) можна представити у вигляді дерева психологічної науки [8, с. 189].

Корінням цього дерева є філософські проблеми з такими розгалуженнями, як теорія відображення, рефлексорна теорія психіки, вчення про принципи психології, методологія психології.

Основу системи психологічної науки становлять історія психології і загальна психологія.

Галузі психологічної науки, які спираються на ці основні розділи та теорії, виділяються за певними принципами і утворюють «крону» дерева психологічної науки. Відповідно до прийнятих у вітчизняній психології принципів діяльності, розвитку та історизму критеріями виступають:

- психологічна сторона конкретного виду діяльності (психологія праці, педагогічна психологія, юридична психологія, медична психологія, військова психологія тощо);
- психологічна сторона розвитку (вікова психологія, психологія аномального розвитку (спеціальна психологія, порівняльна психологія);
- психологічна сторона відношення людини до суспільства (соціальна психологія, етнопсихологія, психологія особистості).

Більшість перерахованих галузей психології характеризуються науково-практичним змістом, у якому вирізняється як теоретичний, так і прикладний аспект. Так, педагогічна психологія і досліджує психологічні закономірності навчання і виховання, і розробляє шляхи їх врахування в діяльності педагога.

Відносно психологічної теорії психологічна практика виконує подвійну функцію.

З одного боку, вона активно споживає наукові знання у формі психологічних законів, закономірностей, теорій, гіпотез, у вигляді результатів конкретних експериментів та методик.

З іншого боку — практичні проблеми та досвід висувають перед психологією задачі розв'язання експериментальних та теоретичних питань.

7.2. Структура і завдання прикладної психології

Розвиток практичної психології тісно пов'язаний з розвитком техніки, виробництва та суспільних відносин. І хоча практична психологія не має на сьогодні чітко усталеної, завершеної структури, можна виділити ряд основних її напрямів.

Основним принципом виділення структурних компонентів практичної психології виступають *сфери соціальної практики*, які є специфічними для діяльності практикуючих психологів.

У структурі практичної психології виділяють наступні складові [1, с. 32]:

1. *Політична психологія*, основними завданнями якої є:

- формування громадської думки засобами психології, ЗМІ;
- передвиборна боротьба (використання різноманітних засобів для оптимізації виборчої кампанії);
- створення позитивного іміджу політичного лідера;
- соціально-психологічна експертиза проектів законів, указів, державних програм і рішень з метою запобігання стихійним масовим заворушенням, актам непокори тощо.

2. *Практична психологія економіки й бізнесу*, основними завданнями якої є:

- соціально-психологічне навчання людей для роботи у нових економічних умовах;
- створення найбільш ефективної структури управління підприємством, навчання доцільним прийомам діяльності управлінців;
- стратегія розвитку соціального партнерства або розв'язання різного роду конфліктних ситуацій та розробка заходів щодо попередження непорозумінь у майбутньому;
- застосування психологічних механізмів актуалізації потреб людини за допомогою реклами.

3. *Практична психологія освіти* спрямована на підвищення ефективності процесів навчання і виховання. Психологія допомагає у

конструюванні змісту навчання, яке передбачає створення різноманітних програм для шкіл різного типу; визначення відповідності програм цілям виховання і навчання, відображення запитів суспільства в навчальних програмах; визначення послідовності вивчення різних предметів і відповідності навчального матеріалу віковим можливостям учнів.

Без участі психології неможливе вирішення задачі розвитку здібностей учнів до самостійного пошуку, відбору, застосування знань відповідно до нових потреб і ситуацій у суспільстві.

Гострою залишається проблема контролю знань - екзаменів, колоквиумів, тестів, конкурсів, які ще не дають повної інформації про розвиток учнів, але негативно відбиваються на їх соматичному та нервово-психічному здоров'ї. До сфери спільних інтересів психологів і педагогів належать:

- вивчення причин низької навчальної компетентності учнів;
- аналіз та експертиза методів, які використовуються в навчальному процесі;
- профорієнтаційна робота та розробка рекомендацій щодо вибору професії (через вивчення нахилів учнів, їх здібностей, розробку індивідуальних програм навчання);
- профілактика та корекція девіантної поведінки дітей;
- робота з малими контактними групами у шкільному середовищі;
- відбір до спеціальних закладів розумово відсталих дітей, дітей-інвалідів (вимагає особливої відповідальності і проводиться комісіями за участю різних спеціалістів - педагогів, лікарів, психологів) [6, с. 7].

4. *Психологія сім'ї* та соціально-психологічного захисту населення передбачає вирішення наступних завдань:

- забезпечення регуляції подружніх стосунків;
- надання допомоги щодо виховання дітей у сім'ї (терапія взаємин);
- діагностико-корекційна робота із соціальним оточенням сім'ї;

- попередження суїцидів, стабілізація емоційного стану, зняття тривожності, активізація механізмів психологічної підтримки та розвиток навичок взаємодопомоги, формування позитивної життєвої перспективи;

- прищеплення нових форм поведінки в оточенні та в сім'ї, які б сприяли реабілітації та збереженню психічного здоров'я особи.

В Україні певний розвиток отримали соціальні служби для молоді, в яких також працюють практичні психологи.

При центрах соціальних служб для молоді діють 1250 формувань, серед них:

- служби негайної психологічної допомоги – «Телефони довіри»;
- центри ресоціалізації та реабілітації дітей та молоді;
- клуби дітей-інвалідів;
- консультативно-діагностичні служби для тих, хто вступає в шлюб;
- школи лідерів дитячих громадських організацій;
- соціальні служби «Пошта довіри»;
- клуби «Молода сім'я»;
- служби знайомств;
- молодіжні біржі праці та агентства зайнятості тощо [3].

5. У клінічній психології основними завданнями є:

- реабілітація людей, які перенесли захворювання, мають хронічні та невиліковні хвороби (онкозахворювання, СНІД тощо);
- формування здорового способу життя;
- розробка вітчизняних методик, які враховують особливості соціальних умов їх застосування.

Практична психологія в медицині функціонує сьогодні на досить високому рівні. Створена мережа установ, пов'язаних з діагностикою і терапією відхилень психіки, психіатричні клініки, інститути нейрохірургії, органопатології, нервових захворювань, реабілітаційні центри, центри

психічного здоров'я, консультативні служби. Розпочалася підготовка фахівців у ВНЗ зі спеціальності «медична психологія».

6. *Військова та спортивна психологія.* Центральною проблемою, яка розв'язується в межах цього напрямку, є проблема протиборства та змагальності. Основними завданнями при цьому є:

- забезпечення досягнення мети, поставленої перед індивідом чи групою, чітке виконання розподілених функцій;
- терапія психічних травм, отриманих внаслідок виконання професійних функцій;
- підготовка до дій в екстремальних умовах;
- прогнозування поведінки людини в умовах змагання та бойових дій;
- відбір на посади, поділ кадрів у команді, підрозділі;
- розробка критеріїв і методів відбору спортсменів;
- оптимізація взаємодії людина-техніка;
- розробка діагностичних і дослідницьких методів.

7. *Юридична психологія* вирішує наступні практичні завдання:

- корекція структури особистості, її окремих рис;
- психологічна реабілітація співробітників правоохоронних органів;
- профвідбір та контроль процесу професійної адаптації;
- аналіз криміногенного стану тощо.

Психодіагностика та психологічна експертиза в юридичній практиці має свої особливості. Досить часто психологічна діагностика здійснюється всупереч волі клієнта, тому гостро виникає потреба у перевірці даних на надійність. Психологічна експертиза здійснюється на основі мінімальної інформації і передбачає побудову психологічного портрету людини, опис її звичок та поведінки.

Пенітенціарна психологія тісно пов'язана з юридичною і займається проблемами перевиховання, виправлення особистості засудженого, його реадаптацією.

Психологічна служба в установах кримінально-виконавчої системи України забезпечує відповідне супроводження процесу відбування покарання.

При департаменті України з питань виконання покарань створено (22 квітня 1998 року) Управління виховної та соціально-психологічної роботи зі спецконтингентом.

Посада психолога в установах виконання покарань введена у 1998 році. За декілька років психологічна служба пройшла етап становлення і сьогодні функціонує як самостійна професійна структура.

8. *Екологічна психологія* віднаходить психологічні можливості зміни способу життя людини в нових умовах довкілля; проводить терапію ускладнень та травм, що виникають у процесі різних змін умов життя (наприклад, відселення із зони Чорнобиля), формує свідому екологічну поведінку особистості.

Розвиток прикладної психології сприяв появі таких самостійних її напрямків: психокорекції; психотерапії; психореабілітації; психогігієни.

7.3. Перспективи розвитку прикладної психології. Національна система соціально-психологічної служби

Неможливо назвати хоча б одну сферу суспільної практики, де прикладна психологія виявилась би цілком не потрібною. Скрізь, де працює і живе людина, є проблеми, пов'язані з її психікою. Водночас є такі сфери використання практичної психології, які тільки починають розвиватись. Вони становлять перспективу розбудови практичної психології на наступні кілька десятків років. До них належить царина **мистецтва і культури**, в якій накопичилось чимало психологічних проблем. Зокрема, психологічної освіти вимагає підготовка фахівців відповідних видів діяльності: художники, мистецтвознавці, режисери, музиканти тощо. За участю психолога

відбувається відбір акторів, розробка сценаріїв, вивчення культурних запитів громадян. З'являються прикладні дослідження, присвячені аналізу естетичних почуттів, проблем сприймання творів мистецтва. Водночас єдиної психологічної служби в цій галузі не існує, участь психолога відзначається непослідовністю, фрагментарністю, епізодичністю.

Недостатньо розвинена практична психологія й у сфері науки. Проблеми активізації творчої діяльності, роботи наукових колективів, співпраці науковців є суттєвими для сучасного етапу розвитку науки.

У межах промислової психології слабо розвинені такі її напрями, як практична психологія у сфері транспорту, зв'язку, сільського господарства.

Недоліком у сучасному стані практичної психології виступає її розмежованість по різних відомствах, відсутність централізації. На цю проблему вказував ще Б. Ф. Ломов у 80 рр. ХХ ст., поставивши задачу створення єдиної психологічної служби, що стало особливо актуальним з моменту появи психологічних служб у різних галузях суспільної практики.

У **1991 році** при Інституті психології імені Г.С.Костюка АПН України створено Центр психологічної служби системи освіти. Він займався теоретичним узагальненням, вивченням зарубіжного досвіду діяльності відповідних служб.

У результаті його діяльності було виявлено недоліки підготовки практичних психологів та відомчого принципу розвитку і формування практичної психології, що ускладнює допомогу конкретній людині; методичну неузгодженість у діяльності відомчих структур практичної психології та порушення прав людини у процесі психодіагностики та психокорекції, необхідність спеціальної підготовки психологів-практиків для різних галузей, поставлено проблему виготовлення психологічного обладнання (наприклад, у Німеччині, Чехії, Бельгії, Франції, США, Японії є спеціальні підприємства психологічного приладобудування) [5].

У 1992 році Комісією Верховної Ради України з питань науки і народної освіти прийнята Ухвала про створення Концепції державної системи психологічної служби.

У 1993 році ця концепція була розроблена і схвалена Кабінетом Міністрів.

Національна система соціально-психологічної служби – це об'єднання державних органів й організацій, що виконують практичну роботу в галузі соціальної педагогіки, прикладної психології та прикладної соціології.

Основна мета Національної системи соціально-психологічної служби - забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (від політики й управління державою до сімейних стосунків та міжособистісних взаємодій) і водночас - підтримка розвитку і захист психічного здоров'я особистості громадян України [7].

Питання для самоперевірки:

1. В якому столітті психологія стає самостійною наукою?
2. Перелічте основні завдання політичної психології.
3. Які основні завдання практичної психології економіки й бізнесу?
4. На що спрямована психологія освіти?
5. У яких галузях малорозвинута прикладна психологія?
6. У якому році створено Центр психологічної служби системи освіти в Україні?
7. Яка основна мета національної системи соціально-психологічної служби?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Дуткевич Т.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності: 2-ге вид. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич, О.В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 256 с.

2. Забродин Ю.М. Становление психологии и проблемы психологической службы / Ю.М. Забродин // Тенденции развития психологической науки / Отв. Ред. Б.Ф.Ломов, Л.И.Анциферова. – М. : Наука, 1989. – С.255-269.
3. Коротка інформація щодо діяльності системи центрів соціальних служб для молоді // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №7. – С.43-46.
4. Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – В 3-х кн. – М. : Владос, 2001. – Кн. 2: Психология образования. – 608 с.
5. Панок В.Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В.Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – №2. – С.3-10.
6. Практична психологія в системі освіти: Питання організації та методики / За ред. В.Г. Панка. – К. : Либідь, 2009. – 204 с.
7. Положення про психологічну службу системи освіти України // Практична психологія та соціальна робота. – №2. – 2000. – С.35-38.
8. Современная психология: Справочное руководство. – М. : ИНФРА_М, 1999. – 688 с.

Розділ

8 Законодавчо-правова регламентація роботи соціально-психологічної служби

*Концепція про Національну систему соціально-психологічної служби
Законодавча та правова база психологічної служби в галузі освіти
Порядок атестації практичних психологів освіти
Нормативна та правова база психологічної служби у інших сферах
суспільної практики
Міжнародні та регіональні документи про права людини*

8.1. Основні положення Концепції про Національну систему соціально-психологічної служби України

Документи ООН щодо прав людини не мають законодавчої сили доти, доки кожна окрема держава на основі ідей цих міжнародних документів не створить закони та не забезпечить їх функціонування.

Розглянемо основні законодавчі акти, нормативні документи, які регламентують та забезпечують діяльність Національної системи соціально-психологічної служби України.

Становлення цієї системи розпочалося у 1992 році прийняттям Ухвали про створення Концепції державної системи психологічної служби. У березні 1992 року було підготовлено та подано на адресу Комісії Верховної Ради України з питань науки і народної освіти листи: «Про створення державної системи психологічної служби України» і «Про кадрове забезпечення державної психологічної служби України», які поклали початок роботі з практичного вирішення проблеми створення мережі психологічних та соціально-психологічних служб в Україні.

У 1993 році Інститутом психології ім. Г. С. Костюка АПН України була розроблена і схвалена Кабінетом Міністрів «Концепція державної системи психологічної служби». Ця Концепція сама по собі не є законодавчим актом, проте становить змістову основу для їх розробки.

У її основних положеннях визначено мету і завдання діяльності Національної системи соціально-психологічних служб, описано структуру, напрямки діяльності та вимоги до фахівців, які можуть здійснювати роботу в межах системи. Так, зокрема, зазначається, що Національна система соціально-психологічної служби — це об'єднання державних органів й організацій, що виконують практичну роботу в галузі соціальної педагогіки, прикладної психології та прикладної соціології.

До Національної системи соціально-психологічної служби входять:

- психологічні та соціально-психологічні служби і підрозділи, які функціонують у різних відомствах (поки що спостерігається певна ізоляція і розрізненість у їх функціонуванні);
- соціально-психологічні служби державної адміністрації;
- територіальні (муніципальні) структури (об'єднання), які надають соціально-психологічні послуги населенню.

Основною метою Національної системи соціально-психологічної служби є забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (від політики й управління державою до сімейних стосунків та

міжособистісних взаємодій) і водночас — підтримка розвитку і захист психічного здоров'я особистості громадян України.

Основними завданнями Національної системи соціально-психологічної служби є:

- надання допомоги органам управління у розробці та реалізації державної політики на основі вивчення стану масової свідомості, прогнозування та активного впливу на соціально-психологічні процеси у суспільстві;
- виконання консультативних, дорадчих та експертних функцій у сфері управління державою, в економіці, в інших галузях науки і культури, в органах законодавчої, виконавчої та судової справи;
- забезпечення соціально-психологічного захисту і підтримки індивідуального розвитку громадян України з урахуванням їх здібностей, особливостей життя та праці;
- участь у розробці та практичному застосуванні нових технологій та практик навчання і виховання, розвитку і перевиховання дітей та молоді, впливу ЗМІ на людей;
- здійснення психометричного нагляду. Контроль за дотриманням професійної етики;
- участь у ліцензуванні навчальних закладів і в атестації спеціалістів відповідно до державних і міжнародних стандартів;
- координація прикладних психологічних, соціологічних та педагогічних досліджень у практичній діяльності; підтримка пріоритетних науково-методичних і практичних програм щодо роботи з сім'єю та молоддю, в галузях педагогічної, юридичної, військової, медичної та політичної психології, соціології, педагогіки. Створення єдиної інформаційної системи соціально-психологічної служби [1, с. 109].

Органи в структурі Національної системи соціально-психологічної служби працюють на трьох рівнях: центральному, обласному, районному (міському).

На кожному рівні створюються практичні центри, які безпосередньо здійснюють практичну соціально-психологічну діяльність, і органи науково-методичного забезпечення діяльності служби.

Визнається право на створення професійної асоціації, товариства практикуючих психологів та соціальних працівників.

Вищим органом управління Національної системи соціально-психологічної служби є Рада головних психологів відомств і областей, яка визначає напрям та зміст діяльності Національної системи соціально-психологічної служби тощо.

Головною управлінською, методичною та координуючою організацією Національної системи соціально-психологічної служби є Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи.

Визначено функції та специфіку діяльності науково-методичного центру, Ради з практичної психології, головного психолога області, обласних, районних та міських центрів Національної системи соціально-психологічної служби, порядок їх атестації, акредитації тощо.

Національна система соціально-психологічної служби України створюється на основі зазначеної Концепції. Перш за все, слід відзначити, що процес створення її триває. Не досягнуто поки що узгодженості між соціально-психологічними та психологічними службами різних установ та відомств. Це створює певну складність у їх діяльності, у моніторингу основних напрямків їх діяльності тощо.

8.2. Законодавча та правова база психологічної служби в галузі освіти

Розглянемо законодавчі акти України, що стосуються діяльності окремих складових Національної системи соціально-психологічної служби України.

Найбільш розробленим сектором системи соціально-психологічної служби є психологічна служба в галузі освіти. Її діяльність регламентується,

насамперед, законами «Про освіту» (травень 1991 року) та «Про загальну середню освіту України» (травень 1999 р.).

Першим законом встановлено основні принципи освіти. Реалізація цих принципів (особливо гуманізму та демократизму, пріоритетності загальнолюдських цінностей над політичними та класовими; гнучкості і прогностичності; єдності і наступності; безперервності і різноманітності) вимагає обов'язкової участі психологів, і не випадково в статті 8 окремо сказано про шкільну психологічну службу:

«У системі освіти діє державна психологічна служба. Психологічне забезпечення навчально-виховного процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи, які за своїм статусом належать до педагогічних працівників» [4].

Законом «Про загальну середню освіту України» визначено мету діяльності школи:

«Формування і розвиток соціально активної і гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукового знання про природу, людину, суспільство, почуттям національної самосвідомості, готової до професійного самовизначення».

Як бачимо, принцип гуманізму проголошено найважливішим. Людині як вищій цінності суспільства надаються сприятливі умови для всебічного розкриття її здібностей, таланту, розвитку особистості.

Концепцією середньої загальноосвітньої школи України визначено мету діяльності практичного психолога:

- організація навчально-виховного процесу на основі максимального врахування та розвитку індивідуальних здібностей, нахилів, обдарованості дітей;
- орієнтація виховної діяльності школи на розвиток сутнісних сил особистості, здібностей, талантів, рис, якостей, відносин.

Як система заходів на виконання Закону «Про освіту» Міністерством освіти було заплановано формування цільової комплексної програми з

практичної психології, створення Всеукраїнського та обласних постійно діючих міжвідомчих медико-психолого-педагогічних консультацій, створення науково-методичного центру допомоги дітям і підліткам з відхиленнями у психічному розвитку та поведінці.

З першого вересня 1993 року діяло «Положення про психологічну службу в системі освіти України», яке згодом було доповнено і змінено. Остаточний варіант «Положення про психологічну службу системи освіти України», який відмінив дію положень 1991, 1993 років, затверджено Наказом Міністра освіти України № 127 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 року за №922/4215.

Положення «Про психологічну службу системи освіти України» має 5 розділів та один додаток. Дамо коротку характеристику змісту розділів.

I. Розділ «Загальні положення» складається з семи пунктів, у яких психологічна служба визначається як складова частина державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України, йдеться про правову основу діяльності психологічної служби системи освіти, яка включає Конституцію України, Декларацію прав людини, Конвенцію про права дитини, закон України «Про освіту»; визначається статус працівників психологічної служби системи освіти, можливість співробітництва з різними структурами; порядок введення посад практичних психологів.

У Розділі II. «Основні завдання» розкриваються основні завдання психологічної служби в системі освіти (сприяння особистісному та інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі, створення умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку; забезпечення індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення; профілактики і корекції відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку дитини); визначаються основні види діяльності (діагностика, корекція, реабілітація, профілактика, прогностика) та рівні функціонування психологічної служби (науковий, прикладний, практичний); визначаються основні напрямки діяльності

психологічної служби системи освіти (консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу; просвітницько-пропагандистська робота; превентивне виховання).

У Розділі III. «Структура та управління психологічною службою» визначено структуру психологічної служби системи освіти (Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи; обласні, районні (міські) центри практичної психології; практичні психологи); підпорядкування, завдання та функції кожної з ланок психологічної служби, порядок атестації практичних психологів тощо.

Розділ IV. «Зміст діяльності» розкриває повноваження кожної зі структурних ланок системи психологічної служби в освіті; обов'язки та права практичного психолога; тривалість робочого тижня та види роботи, передбачені в межах цього часу.

V. «Фінансування діяльності» — визначено порядок фінансування різних ланок структури психологічної служби в системі освіти, порядок оплати праці практичних психологів [2, с. 104].

Додаток до пункту 1.7. встановлює нормативи чисельності практичних психологів дошкільних навчальних закладів; працівників центрів практичної психології, практичних психологів професійно-технічних училищ, загальноосвітніх шкіл I-III ступенів.

Оскільки нове положення про атестацію педагогічних працівників перебуває у стадії реєстрації, на сьогодні атестація практичних психологів здійснюється згідно з Типовим положенням про атестацію педагогічних працівників України (наказ МО України від 20.08.1993 р. № 310, зареєстрований у Мін'юсті України 02.12.1993 р. за № 176) із змінами і доповненнями (наказ МО України від 01.12.1998 р. № 419, зареєстрований у Мін'юсті України 15.12.1998 р. за № 792/3232).

У п. 3.6 «Положення про психологічну службу системи освіти України» зазначено, що атестація практичних психологів проводиться атестаційними комісіями, що створюються при районних (міських) центрах

та методичних кабінетах, для встановлення (підтвердження) їх кваліфікаційних категорій згідно з Положенням про атестацію педагогічних працівників.

8.3. Порядок атестації практичних психологів освіти

Листом № 1/9-388 від 27.08.2002 р. «Про проведення атестації практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів та центрів практичної психології і соціальної роботи у 2002—2003 н.р.» Міністерство освіти і науки України нагадує, що атестація названої категорії педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та форм власності, а також методистів-психологів обласних, районних (міських) центрів практичної психології та соціальної роботи та методичних кабінетів відділів освіти у 2002—2003 н. р. відповідно до п. 6.1. Типового положення, має проводитися атестаційними комісіями, що створюються при відповідних органах управління психологічною службою.

У названих документах фіксуються посадові обов'язки, обсяг знань, вмінь практичного психолога. Розкрито кваліфікаційні вимоги до кожної з 4-х встановлених категорій:

Вища категорія: високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, володіння ефективними формами психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, високі результативність, якість, загальна культура, моральні якості. Стаж на посаді — не менше 8 років, при науковому ступені — 3 роки.

Спеціаліст I категорії: професійна компетентність, добре володіння формами психологічного забезпечення педагогічного процесу, добра результативність та якість роботи, висока культура та моральні якості. Стаж на посаді — не менше 3 років, при науковому ступені — 1 рік.

Спеціаліст II категорії: достатній професіоналізм, використовує сучасні форми роботи, працює продуктивно, відзначається загальною культурою, моральними якостями. Стаж на посаді — 1 рік.

Спеціаліст: професійна компетентність, забезпечує нормативні рівні психологічної підтримки педагогічного процесу, задовольняє загальним етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

Відповідно до п. 3.4 Типового положення атестація практичних психологів навчальних закладів передбачає попереднє (не рідше одного разу на п'ять років) підвищення кваліфікації в установах, акредитованих в установленому порядку на здійснення підвищення кваліфікації.

Наказом від 19 жовтня 2001 року № 691 затверджено «Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів».

8.4. Специфіка нормативної та правової бази психологічної служби у інших сферах суспільної практики

Розглянемо законодавчу основу діяльності практичного психолога в інших сферах суспільної практики. На сьогоднішній день не існує єдиного Положення, яке б всебічно регламентувало діяльність практичного психолога в сфері бізнесу та економіки. Хоча зафіксовано активізацію діяльності відповідних психологічних служб з 80 років ХХ століття. Кожний психолог, працюючи на підприємстві або в установі, розробляє Положення, яке визначає мету, основні види та напрямки діяльності, функції та завдання психологічної служби.

Правовою основою діяльності психологічної служби установ покарання є Положення про психологічну службу установ покарання, яке було затверджено відомчим наказом № 33 від 17 березня 2000 року.

Цим положенням визначено специфіку діяльності практичного психолога, основні види та напрямки його діяльності з врахуванням специфіки об'єкту впливів. Визначено головні завдання, обов'язки психолога виправної колонії та функції психологічної служби системи виконання покарань.

У цьому положенні визначено, що психологічна служба є складовою частиною соціально-психологічної служби. Комплектування посад

проводиться лише з фахівців, які мають базову психологічну або педагогічну освіту. На 600 осіб спецконтингенту штатними нормативами передбачено одну посаду. Психологічна служба установ виконання покарань підпорядковується регіональним управлінням та відділам соціально-психологічної роботи в області. Загальне керівництво соціально-психологічною службою забезпечує управління виховної та соціально-психологічної роботи департаменту України з питань виконання покарань, до складу якого входить відділ організації психологічної роботи зі спецконтингентом.

Психологічна (соціально-психологічна служба) у Збройних силах України. Координує роботу практичних психологів у Збройних силах Головного управління виховної роботи при Міністерстві оборони України. Існують відповідні центри, кафедри при військових вузах. Діяльність практичного психолога здійснюється на основі відповідного відомчого Положення.

До Національної системи соціально-психологічних служб входять соціальні служби для молоді [8, с. 85].

Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» з 1992 року створюється мережа соціальних служб для молоді.

Основними документами, що регламентують їх діяльність та які заклали основу нормативно-правової бази системи в цілому є:

Постанова Кабінету Міністрів України № 648 від 13.08.1993 року «Про соціальні служби для молоді» та Постанова Кабінету Міністрів України № 839 від 17.10.1995 року «Про розвиток мережі соціальних служб для молоді». Їх продовженням є Постанова Кабінету Міністрів України № 63 від 21.01.1998 року «Про подальший розвиток мережі центрів соціальної служби для молоді і підвищення ефективності їх діяльності», яка затвердила план розвитку мережі соціальних служб для молоді [7, с. 77].

Наявне законодавство систематично поповнюється новими документами, регламентуючими діяльність психологічних служб різних галузей. У багатьох сферах соціальної практики соціально-психологічна (психологічна) служба перебуває в стадії зародження, то найближчим часом буде активно розроблятися нормативно-правова база діяльності таких служб.

8.5. Міжнародні та регіональні документи про права людини

Права і свободи особи — спільне надбання і досягнення людської цивілізації. В переломні історичні періоди одними з перших з'являються документи про права людини, що є ознакою зростання у більшості населення усвідомленості своїх прав, посилення прагнення до їх розширення та захисту. Зокрема, найбільш відомі документи про права людини з'явилися під час революцій:

- англійський Біль про права (1689 рік — державний переворот, так звана Славна революція в Англії);
- американський Біль про права (1789—1791 роки — війна за незалежність у США);
- французька Декларація прав людини і громадянина (1789 рік — французька буржуазна революція);
- російська «Декларація прав трудящого і експлуатованого народу (12 січня 1918 року — період Жовтневої революції).

У 1945 році реакцією на руйнівні наслідки II Світової війни було прагнення людства не допустити повторення масштабних воєн, для чого була створена Організація Об'єднаних Націй. Одним з перших принципових документів ООН стала «Загальна Декларація прав людини», прийнята Генеральною Асамблеєю 10 грудня 1948 року [5]. Цей документ становить важливу частину правової бази практичної психології в Україні, закладені у ньому принципи виступають вихідними положеннями діяльності психолога.

«Декларація прав людини» містить 30 статей, які фіксують чотири групи основоположних прав людини:

Елементарні права і свободи: право на життя, свободу, недоторканість, свободу від поневолення, заборону тортур, жорстокого поводження або покарання, рівність перед законом, захист від вторгнення в особисте та сімейне життя, від замахів на честь і репутацію, недоторканість житла, таємницю листування тощо.

Громадянські права: права на визнання правосуб'єктності особи, свободу пересування і вибору місця проживання, право на громадянство, право створювати шлюб, сім'ю, володіти майном тощо.

Політичні права і свободи: свобода совісті, думки, релігії, переконань та їх висловлювання, мирних зборів, право брати участь в управлінні своєю державою.

Економічні, соціальні, культурні права і свободи: право на працю, вільний вибір роботи, рівну платню за рівну працю, право на об'єднання і професійні спілки, на відпочинок, дозвілля, на певний життєвий рівень, освіти тощо.

У 1950 році день прийняття Декларації був оголошений Днем прав людини, який відзначається щорічно 10 грудня.

За наступні роки Декларацію було доповнено ще трьома документами, які конкретизували зміст основних груп прав людини. Це:

- Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.
- Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Ці чотири документи (в сукупності з Декларацією) утворюють «Хартію прав людини».

Сьогодні права людини задекларовані також і у регіональних міжнародних документах про права людини. Серед них:

- Американська декларація прав і обов'язків людини (02.05.1948);

- Американська конвенція про права людини (22.11.1969), за якою створено міжамериканський суд з прав людини;
- Африканська Хартія прав людини і народів (червень 1981 року);
- Європейська соціальна Хартія (18.10.1961, переглянута 3 травня 1996 року у Страсбурзі). У ній проголошено ряд прав та принципів, які повинні запроваджуватися всіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру. Серед них право на захист дитинства та юнацтва (стаття 7, в якій йдеться про обмеження у залученні дітей до праці, умови та оплати праці, професійне навчання дітей та підлітків (до 15 років); право на соціальне забезпечення (стаття 12, яка передбачає створення системи соціального забезпечення, підтримування її на задовільному рівні); право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства (стаття 15, яка визначає систему заходів по сприянню всебічній соціальній інтеграції та участі в житті суспільства інвалідів); право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (стаття 17), право осіб похилого віку на соціальний захист (стаття 23) та ряд статей (статті 24, 25, 26, 27), які регулюють взаємини роботодавця та робітника (право на роботу, належні умови та оплати праці, умови звільнення тощо).

«Європейська конвенція з захисту прав людини» (4.11.1950 рік, переглянута та ухвалена 11.05.1994 року) містить положення про повноваження Європейського суду з прав людини, який функціонує на постійній основі і покликаний забезпечити права людини, що задекларовані у Європейській соціальній Хартії. Україна підписала цей документ 17.07.1997 р., він набув чинності 14.09.1997 р.

На протязі всього свого існування ООН приділяє велику увагу правам людини, створенню документів у цій галузі.

Так, у Підсумковому документі Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1989 рік) зазначається:

«Забороняти тортури та інші види жорстокого, нелюдського або принижуючого людську гідність поводження та покарання»;

«Захищати осіб від будь-якої психіатричної або іншої медичної практики, яка порушує права людини і основні свободи» [6, с. 33].

Ці положення прямо стосуються етики та відповідальності практикуючого психолога.

Розглянуті документи носять найбільш загальний характер, фіксуючи основні права людини. Існує ряд міжнародних документів, які стосуються прав людини в окремих сферах. Так, наприклад, Україною ратифіковано понад 40 Конвенцій Міжнародної організації праці. Серед них:

- Конвенція про примусову чи обов'язкову працю.
- Конвенція про свободу асоціацій і захист права на організацію.
- Конвенція про рівну оплату чоловіків і жінок за рівноцінну працю.
- Конвенція щодо дискримінації в галузі праці і занять.
- Конвенція про політику в галузі праці й зайнятості.

Державами-членами Ради Європи, іншими державами та Європейським співтовариством підписано «Конвенцію про права людини та біомедицину (04.04.1997 року)». Ця Конвенція проголошує ряд положень, серед яких такі:

«Пріоритет людини». Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над інтересами суспільства і науки (стаття 2).

«Захист осіб, що страждають психічними розладами».

Особа, яка страждає серйозними психічними розладами, може без її згоди піддаватися медичному втручання, яке спрямоване на лікування такого розладу, лише в тому випадку, якщо відсутність такого лікування може нанести серйозну шкоду її здоров'ю і за умови дотримання передбачених законом прав захисту, включаючи процедури нагляду, контролю, та подання апеляцій (стаття 7). Ряд положень визначають порядок проведення наукових досліджень у медицині.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (14.12.1960 року) має 19 статей. Була ратифікована Президією Верховної Ради УРСР і набула чинності для УРСР з 19 березня 1963 року.

У цьому документі визначається, що поняття дискримінація в галузі освіти охоплює «будь-яке розмежування, виключення, обмеження чи переваги за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, за національним або соціальним походженням, економічним становищем або народженням, що мають своєю метою або наслідком знищення чи порушення рівності взаємовідносин у галузі освіти» [6, с. 65]. У статтях Конвенції визначаються випадки, які не є проявами дискримінації, проголошуються права батьків у виборі освіти, умови забезпечення закладів освіти викладацькими кадрами, стверджується, що «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості і на повагу прав людини та основних свобод; повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості між народами, расовими та релігійними групами, розвитку діяльності ООН у підтримці миру» [5].

З метою роз'яснення положень Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти на 18 сесії ООН 17 жовтня - 23 листопада 1974 року було прийнято «Рекомендацію про виховання в дусі Міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в дусі поваги прав людини і основних свобод». Це складний за змістом документ (у 10 розділах міститься 45 положень), що охоплює широкий діапазон проблем використання різноманітних рівнів і форм освіти для різних категорій населення в дусі поваги прав людини і основних свобод. Проте головна увага у Рекомендації приділяється тезі про необхідність виховання, встановлюється порядок повідомлення про заходи, вжиті для здійснення Конвенції, розв'язання спорів, порядок приєднання до Конвенції та ін. З цією метою в Рекомендації сформульовано і закріплено основні керівні принципи політики в галузі освіти, уточнюється специфіка діяльності в різних аспектах і секторах освіти. У розгорнутому вигляді подаються поради і методи підго-

товки викладачів, використання навчального обладнання і матеріалів, проведення досліджень і експериментів.

Низка документів ООН окремо присвячена захисту прав дитини.

20 листопада 1959 року було прийнято «Декларацію прав дитини», яка проголошує 10 основних принципів, серед яких:

- Закони про дитинство повинні забезпечувати інтереси дитини (принцип 2).
- Право дитини на ім'я та громадянство (принцип 3).
- Право дитини на належне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування (принцип 4).
- Дитина для її повного і гармонійного розвитку потребує любові і розуміння. Малолітню дитину не слід (крім виключних обставин) примусово розлучати зі своєю матір'ю (принцип 6).
- Право дитини на освіту. Початкова освіта повинна бути обов'язковою і безоплатною. Забезпечення інтересів дитини повинно бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту та навчання (принцип 7).

Права розумово відсталих дітей та інвалідів частково закріплені у Декларації прав дитини, а також у «Декларації про права розумово відсталих осіб» (прийнята 20.12.1971 р.) і «Декларації про права інвалідів» (прийнята 9.12.1975 р.).

Таким чином, сукупність міжнародних документів декларує права людини у різних сферах взаємодії її з суспільством, державою і визначає можливість їх захисту на рівні суспільства.

Питання для самоперевірки:

1. В якому році відбулося становлення Національної системи соціально-психологічної служби України?
2. Які структури та підрозділи складають Національну систему соціально-психологічної служби України?

3. Переліchte основні завдання Національної системи соціально-психологічної служби України.
4. Які розділи містить Положення «Про психологічну службу системи освіти України»?
5. Переліchte установи, які мають право здійснювати підвищення кваліфікації практичних психологів навчальних закладів.
6. Які існують міжнародні та регіональні документи про права людини?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Бочелюк В.Й. Психологія: вступ до спеціальності: Навч. посібник / В.Й. Бочелюк, В.В. Зарицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
2. Дуткевич Т.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності: 2-ге вид. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич, О.В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 256 с.
3. Жіночі права: крок за кроком: Практичний посібник з використанням міжнародного закону про права людини і механізми захисту прав жінок у контексті прав людини: [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1999. – 236 с.
4. Закон України “Про вищу освіту” // Законодавчі акти України з питань освіти: За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада України; Комітет з питань науки і освіти / І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). Офіційне видання. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – С. 168-221.
5. Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, Рада Європи; від 04.04.1997 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
6. Права дитини: Від витоків до сьогодення: Збірник текстів методичних та інформаційних матеріалів. – К. : Либідь, 2002. – 280 с.
7. Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. – К. : Наукова думка, 1992. – 198 с.
8. Права людини: основні міжнародно-правові документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. – К. : Вища школа, 1989. – 198 с.

Розділ

9 Напрями професійної діяльності психолога в різних сферах суспільства

Психологічна служба в системі освіти
Спортивний психолог
Психолог у сфері економіки та юриспруденції
Медичний та соціальний психолог
«Малодоступні» сфери для практичного психолога
Професійна взаємодія психологів

9.1. Психологічна служба в системі освіти

Активний розвиток педагогічної психології починається з кінця ХІХ ст., а необхідність діяльності психолога у педагогічній сфері усвідомлюється на початку ХХ ст.

В цей період психологічні функції в системі освіти виконують *педагоги*. Проте поступово починають вводитись й посади *психологів*.

1909 р. – Франція – перша шкільна психологічна служба.

1913 р. – Англія – перший шкільний психолог.

1915 р. – США – перший шкільний психолог [8].

У наступні 10-15 років у багатьох країнах виникають психолого-педагогічні служби.

Практичне використання психології у нашій країні починається з початку ХХ ст. Спеціалісти в галузі *педології* здійснювали комплексне вивчення дитини та прагнули інтегрувати психологічні, педагогічні та соціологічні знання в роботі з дітьми. В їх діяльності переважало тестове обстеження дітей для встановлення рівня їх розумового розвитку, для здійснення профвідбору. Проте ненадійність і недостатня наукова обґрунтованість тестів та відповідних висновків (зокрема, переведення учнів до спеціальних шкіл) обумовили критику педології (Постанова ЦК ВКП(б) у 1936 р. «Про педологічні викривлення у системі наркомпросів»), оголошення її *шкідливою*, що, у свою чергу, спричинило відкинення навіть позитивних напрацювань та загальмувало розвиток дитячої практичної психології [9].

З кінця 60-х років починають створюватися *шкільні психологічні служби*.

У 1970 р. – перший психолог у сільськогосподарському технікумі.

З 1975 р. – психологи у школах-інтернатах для «важких» підлітків.

З 1980 р. (як експеримент) – психологи у деяких загальноосвітніх школах.

З початку 1980 р. починається *інтенсивне становлення психологічної служби в системі освіти*. З цих питань проводяться всесоюзні конференції психологів (Таллінн, 1983 р.; Москва, 1984 р.).

Внаслідок завершення 7-річного експерименту зі впровадження у школах Москви посади практичного психолога було визначено *предмет, завдання* шкільної психологічної служби та розроблене «Положення про психологічну службу народної освіти» (1989 р.) [11].

З 1988 року вводиться *ставка шкільного психолога*.

Починається розвиток і розширення сфери діяльності практичного психолога в освіті: психологічна служба починає охоплювати всю систему навчання і виховання (дитячі садки, дитбудинки, школи, ліцеї, ПТУ, школи-інтернати, коледжі).

Розпочинається підготовка фахівців з педагогічної психології та перепідготовка спеціалістів з вищою освітою.

Отже, за визнанням П.А. М'ясоїда, психологічна служба школи стає реальністю. З'являється спеціаліст, який разом із вчителем буде вирішувати практичні задачі. Успішність його роботи залежатиме від того, наскільки швидко академічна психологія перейде від доведення необхідності психологічної служби в школі до її науково-методичного забезпечення [10].

Статус психологічної служби (визначається адміністративною структурою):

1. Психолог працює під адміністративним керівництвом міського або районного управління освіти, що обслуговує кілька навчальних закладів.

2. Психолог працює під адміністративним керівництвом навчального закладу.

3. Консультативний психологічний центр працює під адміністративним керівництвом міського (районного, обласного) управління освіти або як самостійний підрозділ, або у складі позашкільного закладу.

4. Психолог, що працює у НМЦ або кабінеті у складі управління освіти (міського, районного, обласного).

Щодо *статусу психолога у школі*, то, з одного боку, він не може відігравати роль учителя (який оцінює і санкціонує поведінку учня), але з іншого боку, він є рівноправним членом педагогічного колективу, який бере участь у вирішенні долі вихованців; підпорядковується директору школи або його заступнику [13].

Дві трактовки статусу психолога в школі пропонує Л.М. Фридман:

1 – «модель лікаря»: головною задачею психолога є профілактика і виправлення відхилень у психічному розвитку школяра;

2 – член педагогічного колектива, який реалізовує свої спеціальні можливості не прямо на учня, а через вчителів, класних керівників, адміністрацію, самоуправління [16, с. 22].

Оцінюючи роль психолога у школі, П.А. М'ясоїд зауважує, він має бути *посередником* у системі взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу, *зразком поведінки дорослого*, яка зорієнтована на *дитину*, зразком *довірливого* стилю спілкування [10].

Завдання психолога у сфері освіти:

1. Діагностика розумового розвитку дітей, оцінка їх якостей і здібностей:

а) заходи, пов'язані з прийомом дітей до першого класу:

- у загальноосвітній школі їх метою є профілактика труднощів, пов'язаних зі вступом дитини до школи;

- у гімназії, ліцеї – відбір дітей за певними критеріями (наприклад, для поглибленого вивчення іноземної мови важливими є високий рівень загального розвитку, розвиненість пам'яті, фонематичного слуху тощо);

б) залучення вчителів до вивчення процесу розвитку дитини на різних етапах у природних умовах;

в) оцінка вихованості учнів.

2. Вимірювання та тестування, відбір для навчання за спеціальними програмами.

3. Психологічна підтримка і допомога дітям, які цього потребують.

Пріоритетні напрями діяльності:

- підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу (лекції, семінари, консиліуми, круглі столи тощо);

- психологічна профілактика і корекція (визначення учнів, схильних до девіантної поведінки і відставання у навчанні; заходи з усунення конфліктів та їх профілактика, а також – з усунення відставань, девіацій);

- соціально-психологічне обстеження учасників педагогічного процесу для покращання навчання і виховання учнів;

- моніторинг психологічного розвитку дітей [3].

Основна психологічна проблематика:

1) соціально-психологічна проблематика (проблема адаптації до навчання; фактори шкільної дезадаптації; розв'язання конфліктів, дослідження становища учня в колективі, взаємин з батьками, вихователями тощо);

2) індивідуально-психологічна проблематика (визначення рис та якостей учня, складання індивідуально-психологічних карт особистості, дослідження особистісних проблем, кризових станів, виявлення схильності до девіантної поведінки тощо);

3) навчально-виховна проблематика (визначення готовності до навчання; профорієнтаційна робота; вивчення здібностей, інтересів, нахилів, ускладнень і відставань у навчанні.

Функції практичного психолога в сфері освіти:

- просвітницька функція;

- організаційна функція;

- консультативна функція [12, с. 35].

9.2. Спортивний психолог

Психолог, який працює у сфері спортивної діяльності, спрямовує свою діяльність на таке:

- забезпечення сприятливих психологічних умов для розвитку видів спорту та досягнення результатів на світовому рівні;
- збереження висококваліфікованих спеціалістів; створення системи підготовки і перепідготовки, підвищення кваліфікації психологів у спорті;
- забезпечення соціально-психологічної адаптації спортсменів та ветеранів спорту.

Складові професійної діяльності спортивного психолога:

- участь у підготовці спортсменів у змагально-тренувальному процесі;
- погодження своїх дій з тренером;
- вивчення спортсменів;
- ведення політики неприєднання у конфліктних ситуаціях в тренерському середовищі;
- виконання ролі «буфера» у напружених ситуаціях між тренером і спортсменом;
- коректне надання тренеру психологічної інформації про спортсмена;
- ненав'язливе інформування тренерів щодо актуальних проблем психології спорту;
- психорегуляція стану у перед-, післястартовий період і після виходу зі змагання;
- проведення соціально-психологічних досліджень з проблем формування команд, міжособистісних взаємин в них, підвищення їх згуртованості; стосунків з тренером, з «фанатами», міжкомандних стосунків;

- всебічний розвиток спортсмена, підвищення його загальної і психологічної культури.

Підходи до організації діяльності:

1) *функціональний*: професійні функції чітко визначені; результатом їх виконання є мета діяльності;

2) *проблемно-функціональний*: психолог виділяє проблему і розробляє програму своєї діяльності з чіткою метою. Діяльність може бути випереджаючою (бо проблема не має чітко визначеного характеру);

3) *системний*: система бачення ситуації (які суб'єкти (спортсмени, тренери), які взаємозв'язки потребують впливу) та підбір адекватних способів впливу [1, с. 141].

Сутність професійної діяльності спортивного психолога – психологічне супроводження усього спортивного циклу.

Напрями діяльності спортивного психолога:

- психодіагностика спортсменів і тренерів;
- психодіагностика спортивних здібностей;
- спортивний відбір;
- профілактика несприятливих психологічних станів та негативних явищ у спортивному середовищі;

- психогігієна спортивної діяльності;
- психологічна освіта тренерів і спортсменів;
- психологічна підготовка спортсменів;
- психологічна реабілітація і реадaptaція;
- психологічна корекція негативних станів, реакцій, неадекватної поведінки;

- психологічне сприяння у «зіграності» команди;

- психологічне консультування.

Мета діяльності – формування психологічної стійкості спортсменів до поразок, їх психологічної готовності до участі у змаганнях і оптимального ефективного функціонування у спорті.

Завдання діяльності:

- 1) створення системи психологічних програм для рішення завдань виведення команди, спортсмена на рівень психологічної стабільності, на пік спортивної форми; психологічної надійності у змаганнях; формування психологічної готовності тренера до управління командою і спортсменами у екстремальних умовах змагальної діяльності;
- 2) підбір методів психорегуляції спортсменів;
- 3) виявлення резервів і слабких місць в оточенні спортсмена для оптимізації його впливу [4, с. 95].

9.3. Психолог у сфері економіки та юриспруденції

Основні напрямки діяльності психолога у сфері економіки:

1. Вивчення умов і факторів позитивної мотивації до праці і до професії, оптимізація трудових відносин, формування позитивного соціально-психологічного клімату, формування робочих команд.
2. Вивчення сприйняття людиною стимулів, умов праці, справедливості винагороди.
3. Психологічне консультування і профорієнтація.
4. Процеси творчості в економічній сфері, вияв факторів інноваційної поведінки та умов для неї.
5. Статеві особливості поведінки у виробничій і споживчій сфері.
6. Психологія підприємництва, лідерства, керівництва, менеджменту.
7. Психологія конкурентоспроможності та різних форм зайнятості.
8. Психологічні аспекти конфліктів в економічній сфері, шляхи їх усунення і профілактики.
9. Психологія поведінки особистості і групи в економічних ситуаціях.
10. Психологія поведінки клієнта, акціонера, співробітника.

11. Психологія деструктивної поведінки у економічних галузях і економічних інститутах.

12. Національні психологічні особливості людей та їх вплив на поведінку в економічному середовищі [14].

Основні функції економіста – психолога фірми:

1. Розробка системи психологічно-економічних показників, що є обмеженнями для управлінських рішень.

2. Навчання персоналу діловому спілкуванню.

3. Консультування з проблем фірми і персоналу. Підбір і тренування спеціалістів, команди. Створення іміджу фірми, окремої особи.

4. Дослідження і формування позитивного соціально-психологічного клімату, створення продуктивних робочих команд.

5. Аналіз факторів трудової поведінки, причин протиріч, конфліктів, їх врегулювання.

6. Психологічний захист і безпека осіб: добір засобів і методів психологічного самовдосконалення, досягнення психологічного комфорту; діяльність по забезпеченню соціального партнерства.

7. Моніторинг системи управління фірмою, оцінка і прогноз психологічних наслідків економічних рішень керівництва.

8. Дослідження культури організації і психологічного стану персоналу, факторів, що визначають умови праці; розробка заходів їх покращання.

9. Підготовка, впровадження і оцінка наслідків економічних нововведень; усунення (пом'якшення) спроб їм протистояти.

10. Оцінка і розвиток економічного потенціалу окремих осіб і всього персоналу; мотивація і стимулювання.

11. Вивчення особистісних якостей і обставин життя, які гальмують просування фірми вперед.

12. Вивчення економічної культури соціального середовища, цінностей, традицій (для фірм, що діють на території інших країн) [17].

Завдання психолога у сфері юриспруденції:

У кримінальній психології:

1. Вивчення психологічних особливостей звинувачуваного (здатність відчувати себе винним, форма провини (навмисно чи через необережність здійснено злочин); мотиви злочину; емоційний стан в момент злочину).

2. Вивчення психології потерпілого (психологічні особливості до, в момент, після злочину; реакції щодо допиту і психологічного аналізу свідчень).

3. Вивчення психології неповнолітніх правопорушників. Попередження дитячої і підліткової злочинності. Участь у допиті неповнолітніх.

4. Судово-психологічна експертиза (емоційних станів, здатності розуміти характер злочинних дій, соціально-психологічних особливостей членів злочинної групи, здатності усвідомлювати дії неповнолітніми, індивідуально-психологічні особливості тощо).

У пенітенціарній (виправній) психології:

1. Психодіагностика особистісних особливостей засудженого, дефектів його правової соціалізації, психологічної саморегуляції, наявності граничних нервово-психічних розладів.

2. Розробка програм психолого-педагогічної корекції засуджених.

3. Психотерапія засуджених з проявами невротизації, психопатії тощо.

4. Розробка і впровадження психологічно обгрунтованих моделей і принципів виправлення.

5. Ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноцінного члена суспільства.

У юридичній практиці:

1. Підвищення психологічної надійності співробітників:

а) психологічний відбір і підготовка кадрів;

б) допомога у їх раціональному розподілі;

в) підвищення психологічної компетентності співробітників;

г) діагностика психологічного клімату, профілактика;

д) консультування співробітників та управлінців [5].

2.Максимальне використання психологічного потенціалу у наданні психологічної допомоги співробітникам при виконанні ними службових завдань:

- а) вивчення соціально-психологічних явищ в регіоні, які впливають на стан правопорядку;
- б) психологічне консультування співробітників при розв'язанні ними поточних службових завдань;
- в) службово-психологічна експертиза;
- г) психологічне забезпечення несення служби в екстремальних умовах;
- д) психологічне забезпечення переговорних процесів при захопленні заручників та при погрозах терористичними актами;
- е) розробка психологічних портретів серійних убивць;
- є) індивідуальна профілактична робота;
- ж) психологічний супровід кримінально-виконавчого процесу у пенітенціарних закладах [15].

9.4. Професійна діяльність психолога у медичній та соціальній сферах

Головні завдання медичної психології як прикладної науки:

- 1.Вивчення психологічних факторів, які впливають на розвиток хвороб, їх профілактику і лікування.
- 2.Вивчення впливу хвороб на психіку.
- 3.Вивчення проявів психіки у їх динаміці.
- 4.Вивчення порушень у розвитку психіки.
- 5.Вивчення характеру ставлення хворого до медичного персоналу і оточуючого середовища.
- 6.Розробка принципів і методів психологічного дослідження у клініці.
- 7.Створення і вивчення психологічних методів впливу на психіку людини з лікувальною і профілактичною метою.

Пріоритетні сфери діяльності медичного психолога:

- 1.Робота в галузі охорони материнства і дитинства.

2. Допомога людям, які потрапили у стихійні катастрофи.

3. Діяльність служб, що надають медичну допомогу людям з соматичними захворюваннями у лікарнях.

4. Робота медичних психологів у онкологічних, психоневрологічних диспансерах [6].

Основні види роботи і завдання соціального психолога:

1. У сфері роботи з персоналом:

- оцінка персоналу з метою найму, атестації і вивчення ділових якостей працівників;

- профорієнтація і консультивання;

- соціально-психологічне навчання і підвищення кваліфікації співробітників;

- прискорення адаптації працівників;

- взаємодія керівника з підліглими.

2. У сфері організації праці:

- атестація посад, включених у штатний розклад; складання професіограм;

- вивчення умов праці і організація робочих місць;

- аналіз особистості працівника в системі організації (ставлення до праці, мотивація праці, стимули).

3. У сфері організаційного управління і соціального планування:

- соціально-психологічне забезпечення нововведень і реорганізації;

- формування групових норм і організаційної культури;

- профілактика і розв'язання конфліктів.

- контроль за станом соціально-психологічного клімату в колективі та його удосконалення;

- створення «команди»;

- підвищення дисципліни праці;

- лояльність по відношенню до організації.

9.5. Сфери, «малодоступні» для практичного психолога

Хоча теоретично в кожній сфері життєдіяльності психолог може знайти собі застосування, але фактично є сфери, де і так ефективно трудяться «свої» фахівці, які претендують навіть на розгляд і вирішення тих проблем, які можна віднести до традиційно психологічним. До таких сфер можна віднести наступні:

1. Література і мистецтво. Відомо, що кожен серйозний письменник за своїм визначенням вже є «человековедом» і тут конкуренція з боку психологів йому особливо не загрожує. Творець в літературі та мистецтві в порівнянні з психологом має важливу перевагу (хоча це перевага іноді і перетворюється на недолік) - він у набагато більшому ступені використовує інтуїцію і почуття, що дозволяє йому зрозуміти і відчувати те, що майже недоступно багатьом психологам, що покладається лише на свої традиційні і часто дуже недосконалі засоби (тести, опитувальники, анкети ...).

2. Сфера релігії, куди психологи часто самі не ризикують втручатися: надто делікатною є область віри, надії та ідеалів, а також область забобонів і заборони на певні людські бажання (ідея «заборонених плодів» як важлива сторона релігії). Проте все-таки знаходяться деякі філософи і навіть психологи, які намагаються зрозуміти психологічні основи віри і забобонів, що і дозволяє іноді виділяти як окремою сферою «психологію релігії». Хоча не тільки священики це зазвичай не схвалюють, але й багато хто щиро віруючих людей, так як це своєрідний замах на святині.

3. Сфера філософії. Проблема співвідношення «душі» і «тіла» в чималому ступені саме філософська і багатьох найвідоміших філософів, які намагалися осмислити цю проблему (Аристотель, Платон, Декарт та ін.), самі психологи вважають своїми «колегами». Примітно, що найвідоміший філософ Р. Декарт сам себе більше вважав «математиком», хоча фактично був не тільки видатним філософом і психологом, а й фізіологом. Все це говорить про те, як складно залишатися в рамках якоїсь однієї науки (наприклад, психології), коли намагаєшся міркувати про дійсно складні питання.

Але є і ще один важливий аспект взаємин психології та філософії. Деякі психологи вважають, що сама психологія не може визначити свою мету, і тому вона змушена звертатися до філософії.

Один з видатних вітчизняних педагогів-мислителів С. І. Гессен назвав свою основну працю «Основи педагогіки. Введення в прикладну філософію», позначивши в самій назві книги нерозривний зв'язок практичної педагогіки з філософією. С. І. Гессен пише: «...Будучи прикладною етикою, теорія моральної освіти зрештою впадає в етику, що служила їй раніше теоретичним підґрунтям ... Педагогіка, етика і політика виявляються тісно пов'язаними один з одним, як би виростають з єдиного кореня. Відірвана від етики і політики, педагогіка засихає, вироджується у вузьку, малозначущу рецептуру. Не випадково всі великі теоретики педагогіки - Платон, Локк, Руссо, Песталоцці-ци, Фіхте, аж навіть до Л.Толстого - були разом з тим і філософами моральності, і політиками» [2, с. 69].

На жаль, в психології ставлення до філософії та етики дуже неоднозначне, починаючи від визнання зв'язку з філософією і закінчуючи твердженнями про те, що психологія повинна бути «чистою» від етики [7, с. 28].

4. Сфера педагогіки. Коли ми говоримо про «важкодоступність» педагогіки для психології, ми маємо на увазі не теоретичну сторону питання - в цьому сенсі ці дві науки і області практики пов'язані найтіснішим чином і повинні діяти спільно, взаємозбагачуючись; мова про те, що, на жаль, часто самі психологи ставляться до педагогів занадто гордовито, «зверхньо», і навіть «обґрунтовують» таке своє ставлення тим, що, мовляв, ми, психологи, «науково обґрунтовуємо» роботу педагогів.

9.6. Професійна взаємодія психологів

Найважливішою умовою професійного розвитку практичного психолога стає його професійну взаємодію та спілкування з іншими фахівцями, в ході якого здійснюється засвоєння елементів основних типів професійного мислення і запозичення досвіду у даних фахівців. Успішність

цього процесу багато в чому визначається ступенем включеності психолога в таку структуру професійно-діяльнісних зв'язків і відносин, яка сприяє формуванню у психолога здібностей до самостійного цілепокладання і регулювання професійної діяльності та професійного саморозвитку.

Можливості реалізації професійних зв'язків між психологами досить різноманітні. Основними одиницями організаційної структури, в рамках якої здійснюється взаємодія і професійне зростання психологів, є: психологічні асоціації, товариства, установи та психологічні журнали.

Психологічні журнали - це періодичні видання, що висвітлюють розвиток психологічної науки і її проблеми.

Психологічні установи - науково-дослідні інститути або їх структурні підрозділи, факультети психології вузів, галузеві лабораторії, кафедри психології вузів, в яких ведеться дослідницька робота в галузі психології та проводиться підготовка кадрів психологів.

Найбільшою організацією, що об'єднує психологів світу, є Міжнародний союз психологічної науки (The International Union of Psychological Science - IUPsyS).

До його складу входять національні спілки та асоціації, що представляють психологів окремих країн за принципом «одна асоціація - одна країна».

IUPsyS був заснований в 1951 р. На сьогоднішній день він об'єднує 54 національні психологічні асоціації. У свою чергу, IUPsyS входить до складу Міжнародної ради соціальних наук (ISSC) і Міжнародної ради наукових союзів (ICSU). Крім того, за IUPsyS закріплений консультативний статус при ЮНЕСКО.

Найбільшим психологічним національним союзом сьогодні є Американська психологічна асоціація (APA), що об'єднує у своїх лавах понад 200 тисяч психологів. Асоціація розробляє стандарти професійної підготовки та компетентності практичних психологів і контролює їх дотримання. За даними стандартам до психологів відносяться фахівці з

докторським ступенем. Працівників зі ступенем магістра називають асистентами психологів чи фахівцями, наприклад, по шкільній психології. Щоб підтримувати високу якість професійної компетентності психологів, в країні діє система ліцензування. Вперше в США іспит на отримання ліцензій був введений в 1965 р. Щоб отримати ліцензію, необхідно мати докторський ступінь, певний робочий стаж, здати письмовий і усний іспит і набрати відповідний прохідний бал.

Окрім національних спілок в Міжнародний союз психологічної науки входять на правах асоційованих членів та інші міжнародні об'єднання психологів, утворені за принципом наукової спеціалізації або практичної спрямованості. До їх числа відносяться: Міжнародна асоціація прикладної психології (IAAP); Міжамериканське суспільство психології (об'єднує вчених Латинської Америки); Асоціація наукової психології франкомовних країн (APSLA); Міжнародний союз психологів (ICP); Міжнародна асоціація кросскультурний психології (IACCP); Європейська асоціація експериментальних соціальних психологів (EAESP); Міжнародне товариство компаративної психології (ISCP); Міжнародне товариство вивчення розвитку поведінки (ISSBD); Європейська асоціація психології особистості (EAPP).

Міжнародний союз психологічної науки регулярно проводить всесвітні конгреси психологів, а також конференції, семінари та наради з окремих напрямів і проблем психологічної науки і практики. IUPsyS надає підтримку окремим науковим проектам, проводить наукові тренінг-семінари ті ін. З 1966 р. випускається IUPsyS «Міжнародний журнал психології».

До психологічних установ належать науково-дослідні інститути, центри та їх підрозділи, факультети психології вузів, центри підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів. У РФ є декілька провідних психологічних установ. До них, без сумніву, можна віднести Психологічний інститут РАН та Інститут психології РАН.

Довгі роки Психологічний інститут РАН в Росії був практично єдиним спеціалізованим науково-дослідним закладом в країні. Знадобилося майже 70

років для того, щоб у країні був організований ще один дослідний центр - Інститут психології РАН (ІП РАН). Велику роль у створенні інституту зіграв видатний вітчизняний психолог Б.Ф. Ломов. У цьому йому надавали допомогу такі видатні вчені, як П.К.Анохін, А.Н.Леонтьєв, А.Р. Лурія, В.Д. Небиліцин, Є.В. Шорохова, В.А.Пономаренко, А.І. Берг, В.В. Паренс, Б.Н. Петров та багато інших. До складу Інституту психології РАН увійшов сектор психології Інституту філософії РАН, утворений в 1945 р. С.Л. Рубінштейном.

Сьогодні в ІП РАН працює більше 200 співробітників, які проводять фундаментальні та прикладні дослідження в галузі загальної психології, психології особистості, диференціальної психології, соціальної психології, когнітивної психології, психології праці та інженерної психології, психофізіології та ін. У складі інституту 20 наукових підрозділів (лабораторій і функціональних груп). При інституті діє Консультаційний центр, Вищий психологічний коледж і видавництво. Інститут є засновником «Психологічного журналу» РАН та журналу «Іноземна психологія».

В Україні теж є установи, що здійснюють наукову психологічну діяльність, зокрема на рівні лабораторій.

Діяльність лабораторії направляється темою наукового дослідження, яка зумовлює перспективу дослідної роботи її співробітників на кілька років вперед. В якості основних результатів наукової роботи виступають:

- На рівні лабораторії - звіт про підсумки дослідницької роботи.
- На індивідуальному рівні - дисертаційні дослідження, виконані науковими співробітниками в рамках загальної тематики дослідницької роботи і є предметом колективного обговорення представників наукового співтовариства, що входять в спеціалізовані вчені ради.

Для того щоб з цими результатами мало змогу ознайомитися широке коло фахівців, дані результати публікуються на сторінках психологічних журналів.

Основними формами обговорення ключових питань розвитку академічної та практичної психології, психологічної служби є з'їзди та конференції психологів.

Професійна взаємодія психологів може бути реалізовано також у формі їх безпосередньої участі в різних спеціалізованих практичних семінарах, на яких обговорюються питання теорії і практики організації психологічної роботи в установах та організаціях; надання психологічної допомоги тощо.

До важливої форми взаємодії, що забезпечує спільне рішення проблеми, можна віднести участь психологів у реалізації різного роду експериментальних досліджень. Обмін досвідом відбувається також у ході взаємного відвідування сеансів консультування та психотерапії, спостереження за роботою кваліфікованих фахівців. На думку багатьох практичних психологів, кожен початківець фахівець до початку професійної діяльності повинен особисто пройти курс індивідуальної і групової терапії, особливо в групах, орієнтованих на вдосконалення особистості, тобто опрацювати свої проблеми за сприяння досвідченого професіонала.

Питання для самоперевірки:

1. В якому році в США введено посаду першого шкільного психолога?
2. Перелічте основні завдання психолога в системі освіти.
3. Які функції психолога в системі освіти?
4. На що спрямована діяльність спортивного психолога?
5. Яка основна мета діяльності спортивного психолога?
6. Які основні напрямки діяльності психолога в системі економіки?
7. Перелічте завдання психолога у сфері юриспруденції.
8. Які головні завдання медичного та соціального психолога?
9. Які сфери «малодоступні» для практичного психолога?
10. В яких організаційних структурах здійснюється взаємодія і професійний зріст психологів?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Блудов В.М. Личность в спорте / В.М. Блудов, В.А. Плахтиенко. – М. : Физкультура и спорт, 1997. – 241 с.
2. Бочелюк В.Й. Психологія: вступ до спеціальності: Навч. посібник / В.Й. Бочелюк, В.В. Зарицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
3. Верко С.С. Психолог в організації: „за” і „проти” / С.С. Верко // Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – Т.4. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2002. – С.207-211.
4. Горбунов Г.Д. Практический психолог в спорте / Г.Д. Горбунов. – СПб. : Изд. ГАФК, 1995. – 394 с.
5. Гозман Л.Я. Психология в политике – от объяснений к воздействию / Л.Я. Гозман // Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М.Жукова, Л.А.Петровской, О.В.Соловьёвой. – 3-е изд. – М. : Смысл, 1999. – С.129-150.
6. Гульдман В.В. Психологическая служба в системе здравоохранения: состояние и перспективы / В.В. Гульдман, Ю.В. Назаренко // Вопросы психологии. – 1991. – №3. – С.5-9.
7. Дуткевич Т.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності: 2-ге вид. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич, О.В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 256 с.
8. Забродин Ю.М. Становление психологии и проблемы психологической службы / Ю.М. Забродин // Тенденции развития психологической науки / Отв. Ред. Б.Ф.Ломов, Л.И.Анциферова. – М. : Наука, 1989. – С.255-269.
9. Коротка інформація щодо діяльності системи центрів соціальних служб для молоді // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №7. – С.43-46.
10. Мясоед П. А. О психологическом знании и познании, или Что мы хотим от психологии? [Текст] / П.А. Мясоед // Вопр.психологии. - 2006. - №4. - С.139-146.
11. Панок В.Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В.Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – №2. – С.3-10.
12. Практична психологія в системі освіти: Питання організації та методики / За ред. В.Г.Панка. – К. : Либідь, 1995. – 204 с.
13. Положення про психологічну службу системи освіти України // Практична психологія та соціальна робота. – №2. – 2000. – С.35-38.
14. Сидоренко І.С. Актуальні напрямки роботи психолога в організаціях малого бізнесу / І.С. Сидоренко // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – Т.4. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2002. – С.211-213.

15. Скоков С.І. Психологічна служба в установах кримінально-виконавчої системи України / С.І. Скоков // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №6. – С.54-58.

16. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога : книга для учителя / Л.М. Фридман. – Москва : Просвещение, 1987. – 224 с.

17. Ширков Ю.Э. Практическое направление социально-психологических работ в области рекламы / Ю.Э. Ширков // Введение в практическую, социальную психологию / Под ред. Ю.М.Жукова и др. – М. : Смысл, 1999. – С.185-200.

Розділ

10 Соціальні, моральні та духовні проблеми в діяльності практичного психолога

10.1. Етичні проблеми діяльності психолога

10.2. Головний «етичний парадокс» психології

10.3. Етичний кодекс психолога в різних країнах

10.4. Професійна деформація психолога

Розділ

10 Соціальні, моральні та духовні проблеми в діяльності практичного психолога

10.1. Етичні проблеми діяльності психолога

10.2. Головний «етичний парадокс» психології

10.3. Етичний кодекс психолога в різних країнах

10.4. Професійна деформація психолога

а. Етичні проблеми діяльності психолога

З одного боку, оплата привносить відчуття фальші. Для висвітлення іншого боку порівнюємо діяльність психолога та лікаря-хірурга. Після операції хворий, з вдячністю, дає подарунок хірургу, а останній

відмовляється від нього. У хворого закрадається думка: отже, операція пройшла невдало і хірурга просто мучить совість, тому й відмовляється від подарунка. В результаті, хворий накручує себе і його стан суттєво погіршується.

Отже, для вирішення етичної проблеми психологічної практики «брати чи не брати гроші з клієнта, який Вам довірився», психологу слід йти на внутрішній компроміс, який може призвести до зниження ефективності його допомоги клієнту та до зниження задоволення від своєї нелегкої праці.

5) Проблема/зваба близьких відносин психолога з клієнтом. На перший погляд, проблема надумана. Все просто: потрібно не допускати жодних стосунків з клієнтом/досліджуваним у процесі професійної діяльності. У деяких етичних кодексах накладено сувору заборону на близькі стосунки між психологом та клієнтом, порушення якої призводить до певних стягнень чи повної дискваліфікації психолога.

Реально ж, психолог і клієнт – люди, які мають право на розвиток таких стосунків. Є навіть жанр художніх фільмів, в головних ролях яких виступає з одного боку він/вона клієнт, а з іншого – вона/він психолог, психоаналітик, психотерапевт. Якщо такі стосунки виникають, то діє неписане правило: спочатку повинні бути вирішені психологічні проблеми клієнта і лише потім можна дозволити собі перевід стосунків «психолог-клієнт» у сферу неформальних. Іншим варіантом вирішення проблеми є передача клієнта (з його відома та згоди) іншому спеціалісту.

Між психологом і клієнтом повинна зберігатися дистанція. Психолог ні в якому разі не повинен змушувати клієнта до подібного роду стосунків.

Поширеними є ситуації, коли клієнт закохується в психолога. Тому психологу слід бути особливо коректним у побудові професійних стосунків, особливо з дітьми, підлітками, оскільки вони ще є соціально незрілими, легко захоплюються, плюс слід враховувати те, що в психологові вони бачать людину, яка не тільки вислуховує їх, а ще й розуміє.

Психологові не рекомендується працювати з близькими людьми.

б) Зваба працювати з повною віддачею, забуваючи про свої особисті інтереси та здоров'я часто призводить до виникнення «синдрому емоційного згорання/вигорання».

Даний термін вперше був введений американським психіатром Х.Дж.Фрейденбергером у 1974 р. для характеристики психічного стану здорових людей, які знаходяться в інтенсивному та тісному спілкуванні з клієнтами, пацієнтами та в емоційно-напруженій атмосфері під час надання професійної допомоги.

Синдром емоційного вигорання – це реакція на хронічну емоційну напругу, яка виникає при взаємодії з людьми.

Емоційне вигорання – ситуація, коли працівники, у яких особиста відповідальність перевищує зовнішній контроль. Після кількох місяців чи років сумлінного виконання своїх обов'язків «вигорають», виявляючи ознаки знервованості, напруги, апатії тощо.

Станом на 2002 рік цій проблемі було присвячено близько 3000 публікацій (К.Маслач, М.Лейтер, В.Бойко, Г.Ложкін, Т.Форманюк та ін.).

Нині синдром вигорання входить до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10). У класифікаційній рубриці «Проблеми, пов'язані з труднощами подолання життєвих ускладнень» його можна знайти під номером Z73.0. Згідно з визначенням ВООЗ (2001), «синдром вигорання – це фізичне, емоційне і мотиваційне виснаження, що характеризується порушенням продуктивності праці, стомленістю, безсонням, зниженням імунітету, а також вживанням алкоголю та інших психоактивних речовин, з метою отримати тимчасове полегшення, що має тенденцію до розвитку фізіологічної залежності і (у багатьох випадках) суїцидальної поведінки».

В.В.Бойко вказує, що синдром емоційного згорання – це вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного чи часткового виключення емоцій (пониження їх енергетики) у відповідь на певні психотравмуючі впливи.

К.Маслач, одна з провідних спеціалістів з дослідження синдрому емоційного вигорання, так деталізує прояви цього явища:

- 1) відчуття емоційного виснаження (людина не може віддаватися роботі як раніше);
- 2) дегуманізація (тенденція розвитку негативного ставлення до клієнта);
- 3) негативне самосприйняття в професійному плані – нестача почуття професійної майстерності.

Серед чинників, які відіграють важливу роль у синдромі емоційного згорання, виділяють такі:

- особистісний фактор (незадоволеність професійним зростанням): проведені дослідження показали, що такі змінні як вік, сімейний стан, стаж роботи не пов'язані з рівнем синдрому емоційного згорання. Досліджено, наприклад, що у жінок емоційне виснаження розвивається більшою мірою, ніж у чоловіків, ті спеціалісти, які відчувають нестачу автономності («зверхконтрольовані») більше піддаються згоранню.

Х.Дж.Фрейденберг описує «згораючих» як гуманних, співчутливих, м'яких, таких, що сильно захоплюються, ідеалістів і одночасно нестійких, інтровертованих, одержимих нав'язливими ідеями, палких і таких, котрі легко проявляють солідарність.

В.В.Бойко вказує на схильність до емоційної ригідності, інтенсивну інтеріоризацію обставин професійної діяльності, слабку мотивацію емоційної віддачі в професійній діяльності.

За результатами окремих досліджень такі змінні характеристики як вік, сімейний стан, рівень освіти, соціальне походження не пов'язані з рівнем «емоційного вигорання». І навпаки, такі показники як відчуття власної значимості на робочому місці, можливості професійного росту, рівень автономності, задоволеність установкою на підтримку мають прямий зв'язок зі «згоранням».

- рольовий фактор (рольва невизначеність). Робота в ситуації розподіленої відповідальності обмежує розвиток синдрому, а при нечіткій чи нерівномірно розподіленій відповідальності за свої професійні дії цей фактор різко зростає навіть при низькому робочому навантаженні. Синдромові емоційного вигорання сприяють ті професійні ситуації, при яких спільні зусилля непогоджені, там, де немає інтеграції дій, де є конкуренція, в той час, коли результати залежать від злагодженості дій;

- організаційний фактор (зміст діяльності, який важко вимірюється). Розвиток синдрому пов'язаний з наявністю хронічної напруженої психоемоційної діяльності, інтенсивного спілкування, підкріпленого емоціями, інтенсивного сприйняття, переробки та інтерпретації отриманої інформації та прийняття рішень. Іншим фактором розвитку синдрому є дестабілізуюча організація діяльності та неблагополучна психологічна атмосфера (нечітка організація та планування роботи, нестача необхідних засобів, наявність бюрократичних моментів, багатогодинна робота, наявність конфліктів у системі «керівник-підлеглий», «працівник-працівник»; наявність психологічно важкого контингенту, з яким має справу професіонал у сфері спілкування (робота з важкими психічними відхиленнями, емоційний характер роботи з дітьми, які хворіють на різні захворювання...)).

К.Маслач, В.Шафуелі, М.Лейтер вважають основними передумовами вигорання наявність організаційних проблем.

Фази синдрому емоційного згорання найчастіше розглядають з позицій теорії стресу Г.Сельє: напруга – опір – виснаження.

Слід зазначити, що синдром емоційного згорання часто виступає і як механізм психологічного захисту у відповідь на обрані психотравмуючі дії.

Ненормованість роботи психолога, недостатня сформульованість психогігієнічних норм може призвести до того, що психолог втратить відчуття міри, морально та емоційно виснажиться. Вирішуючи складні конфлікти та інші психологічні проблеми своїх клієнтів, психолог і сам з часом може перетворитися в пацієнта психіатричної клініки. Подібна

самовіддана робота призводить до того, що психолог забуває не тільки про себе, але й про своїх рідних.

«Згорів на роботі!» – у перекладі на побутову мову означає: багато працював, а потім захворів та помер. Ось і вся патетика. Ці слова до недавнього часу були надзвичайно популярні й вимовлялись з неприхованим захопленням. У долі «того, хто згорів» вбачали «непохитну вірність професіоналізму», «неухильний професійний ріст», «принесення особистісних інтересів в жертву спільній справі» і приводили в приклад тим, хто ще живий. Слово «трудоголік» (нагадаємо, що це вид залежності) було вищою похвалою, яку керівництво могло адресувати своїм підлеглим.

Психологи ж дозволили собі поглянути на трудоголізм об'ємно та засумніватися в його безумовності як професійної якості, пов'язавши його з професійною деформацією.

Професійна деформація, у широкому значенні слова, – це деякий слід, який професійна діяльність накладає на людину.

Наприклад, Ф.Дж.Сторлі порівнював вигорання з професійним аутизмом: вигорання є наслідком конфронтації з реальністю, коли людський дух виснажується в боротьбі проти обставин, які важко змінити.

Дослідження психологічних особливостей людей, професійно пов'язаних з роботою на комп'ютері, показали: для них не існує кінцевих рішень – нібито в голові є особлива кнопка «відміна», яку вони в будь-який момент готові натиснути. Ті, хто працює за комп'ютером, як правило, дуже неакуратно водять машину. Вони стільки раз «вмирили» в віртуальній реальності, що жодну небезпеку не можуть сприйняти як реальну – адже в будь-який момент можна «перевантажитися».

Підлягають професійній деформації і актори. Як правило, їх вчать «входити в роль», але не вчать психологічно грамотно «виходити з ролі». Чим глибше і талановитіше живе актор в ролі, тим важче відбувається вихід з неї. Тому серед акторів таким поширеним є алкоголізм як спосіб переключитися, розслабитися.

Особливий вид професійної деформації можна спостерігати у представників, так званих комунікативних професій: лікарів, журналістів, педагогів, юристів, соціальних працівників, психотерапевтів, рятувальників – тих спеціалістів, які працюють з людьми. Тут відбувається перенос форм професійної поведінки в інші сфери життя. Іншими словами, професійно деформована людина починає вести себе вдома, в гостях, на вулиці так само, як вона переважно поводить себе на роботі. Психологи – не виняток.

Загроза професійної деформації для психологів виникає набагато раніше, ніж для людей інших спеціальностей. Перша криза настає вже на третьому курсі навчання у вузі, коли відбувається остаточна ідентифікація студентів зі своєю майбутньою професією, коли вони починають почувати себе психологами й припускають, що повинні тестувати всіх і всюди. Тут дуже важливо, щоб паралельно з ілюзією можливості впоратися з усіма (чужими) життєвими проблемами, виникало вміння відокремити себе-людину від себе-професіонала: ось я – усередині професії, а ось я – поза нею. Починаючому фахівцеві це піде на користь, а його професійне становлення буде більш успішним і безболісним.

Якщо ж цього не відбувається, деформація починає прогресувати.

Одна з рис професійної деформації психолога – розвиток гіперконтролю над своєю поведінкою. Під час консультацій, групової роботи, сеансів психотерапії психолог повинен жорстко контролювати свою поведінку – слова, пози, жести. Цьому його навчають. І це він засвоює. Але ця навичка автоматично переноситься в сферу неформального й неробочого спілкування. Психолог миттєво реагує на зміну пози співрозмовника, постійно відслідковує напрямок його погляду, навіть зміну частоти й глибини подиху. Підкоряючись професійному «інстинкту», він увесь час класифікує людей, що перебувають поруч, «ставити діагноз», хоча це зовсім не потрібно. Набуваючи професіоналізму, психолог розплачується за нього втратою безпосередності.

У тестовій ситуації досліджуваним була запропонована картинка із зображенням дівчини, котра плакала. Їх запитували, як вони вчинять, якщо виявляться поруч? Досліджувані-не психологи просто розповідали: я підійду, спробую розпитати про причину сліз, утішити. Досліджувані-психологи починали по-справжньому мучитися. Для них теж природною реакцією було б підійти й поговорити з дівчиною, але ця реакція відразу придушувалася. Норми професійної етики диктують психологові необхідність поважати границі/межі клієнта. Психолог не може дозволити втягнути себе в ситуацію, де його допомога була б недоречною або двозначною. Психолог привчений не відповідати на питання, а переадресовувати їх тому, в кого ці питання виникають. Тому, у відповідь на реальну життєву ситуацію, психолог, замість конкретної дії, пускається в довгий болісний діалог із самим собою: «Чи маю я право втручатися? Чи є запит на мою допомогу?».

Замість цілісної реакції виникають дробові дії, розбіжність між зовнішньою реакцією, думками й почуттями.

З іншого боку, ці ж етичні норми в деяких випадках роблять психолога абсолютно незахищеним.

Розглянемо ситуацію: ось три психологи їдуть у тролейбусі. Година пік. Один з пасажирів починає гучно скаржитися на життя. Люди, що стоять навколо, намагаються будь-якими способами уникнути вербальної агресії – відходять, пересідають, намагаються переключити свою увагу. Жоден із психологів не рухається з місця. Етичний кодекс професії жадає від них терплячого вислуховування клієнта. І вони вислуховують. Хоча людина в транспорті – не клієнт. Спілкуватися з нею важко й неприємно, це віднімає сили й енергію.

Розвинена здатність до рефлексії теж може зіграти з психологом злий жарт. Вона змушує його почувати неадекватність переносу професійних навичок у звичайне життя. Раз це погано – виходить, треба чинити опір. І психолог починає підозрювати навколишніх у провокаціях. Будь-які безневинні питання з боку колег, будь-яке прохання висловити власну думку

сприймаються як перевірка на професійну спроможність, як сумнів у професійній компетенції.

Однак деформаційне «ускладнення» у вигляді підозрілості має під собою підстави, тому що оточуючі дійсно часто жадають від психолога зверхзусиль: «Ти ж психолог! Іди заспокой їх!», «Ти ж психолог! Іди розніми їх!», «Ти ж психолог! Ти все знаєш!».

Тому, поряд з підозрілістю й гіперсамоконтролем, у ряді особистісних якостей психолога присутня гіпервідповідальність за навколишніх.

Професійна деформація найжалюгіднішим чином відбивається на сімейних відносинах психологів. Статистичні дані розлучень серед вітчизняних фахівців, на жаль, не відомі, але американська статистика красномовна: сім'ї психологів розпадаються у 51% випадків. Жінки-психологи розлучаються в три рази частіше, ніж жінки інших професій. Причому відповідальність за те, що сталося, психологи, як правило, беруть тільки на себе, не бажаючи її ні з ким ділити. Гіпервідповідальність і гіперпровина – зворотна сторона відчуття «змушеної» всемогутності.

Завершальний штрих професійної деформації – втрата почуття гумору. Якщо ти за все відповідаєш, навкруги винуватий й увесь час перебуваєш під пильним наглядом внутрішнього цензора, тут не до сміху. А без почуття гумору психолог перестає бути повноцінною людиною (і фахівцем теж).

Крім перерахованих особистісних «новоутворень» психолог страждає симптомами емоційного вигоряння, характерними для професій, пов'язаних зі спілкуванням: втратою задоволення від власної праці й здатності до переживання успіху, зниженням професійної самооцінки, поглядом на навколишніх винятково як на клієнтів. Це стадія, коли «високий професіоналізм» обертається професійною неспроможністю. Залишаючись у межах своєї колишньої спеціальності, людина починає приносити шкоду оточуючим.

Ось така загрозна картинка «професійного росту».

Американці, які ставляться до психічного здоров'я з невластивою нашому менталітету педантичністю й які відкрили ефект емоційного вигоряння, створили цілу соціальну службу психологічної допомоги для таких, хто «перепрацювався». Там розглядають професійну деформацію як захворювання й намагаються «схопити» її на ранніх стадіях. Якщо ж стан чомусь виявляється запущеним і людині грозить депресія, їй пропонується професійна переорієнтація й перепідготовка. Змінити вид діяльності буває дуже корисно для здоров'я.

У середовищі психоаналітиків механізми підтримки й профілактичних програм для колег мають ще більш давню традицію: їм запропоновано проходити курси терапії у власних колег з певною періодичністю – для відпрацювання отриманих травм й особистісних проблем. Це приносить певні результати.

За знову-таки американськими даними, люди з «багатим» дитячим травматичним досвідом найчастіше йдуть працювати або психологами, або співробітниками правоохоронних органів. Серед американських психологів люди, психологічно травмовані в дитинстві, становлять 65%, а в інших спеціальностях – 48%.

За кордоном широко застосовуються методики своєчасного та компетентного інформування представників комунікативних професій про симптоми емоційного вигорання та чинники, які сприяють його розвитку.

Психологам слід навчитися справлятися з емоційним перевантаженням: щодня знімати напругу за допомогою медитації, музики, спорту (того, що вам подобається). Головне завдання – досягти повної релаксації. Запам'ятайте, що кожен вихідний день, кожна п'ятихвилинна перерва повинні бути наповнені розслабленням, а не терміновими виробничими справами. Слід навчитися чітко розмежовувати особистий та професійний простори життя. Не відмовляйтесь від улюблених занять навіть при вкрай напруженому розпорядку, шукайте цікаві справи, які не пов'язані з професією, знаходьте у собі сили для тісного, душевного спілкування з

близькими; не копійте негативні емоції в собі, поговоріть з близькими, рідними, друзями.

Допомога при «синдромі емоційного вигорання» передбачає психологічні прийоми самозахисту в ситуаціях «негативного спілкування», групи та методики релаксації, психологічного розвантаження, індивідуальну та групову психотерапію, заняття фізичною культурою та ін. Важливою є також можливість звернення до наставника як до довіреної особи, з якою можна розділити відповідальність за прийняття рішення, отримати кваліфіковану допомогу при розв'язанні конкретної ситуації і таким чином випередити розвиток стресу.

Психологам слід пам'ятати, що запобігти синдромові емоційного вигорання легше, ніж боротися з його наслідками, а зберегти психічне здоров'я можна, навіть, якщо ти працюєш добре.

7) Проблема «нецікавого» і «нудного» клієнта недостатньо висвітлена у науковій літературі. З одного боку, слід пам'ятати, що спільного у людей є тільки одне – всі вони дуже різні: хтось може бути просто нецікавою, примітивною людиною, з якою нецікаво спілкуватися, а з іншого боку, така людина вже звернулася до вас за допомогою і однією з причин звернення як раз і може бути усвідомлення своєї «нецікавості» для оточуючих. Завдання психолога: пересилити в собі неприязнь, презирство до такого клієнта і хоча б спробувати організувати з ним діалог.

8) Проблема «раннього прозріння» клієнта пов'язана з основним етичним орієнтиром психолога.

Побудова життєвого й професійного «успіху» людини часто буває пов'язана з певними життєвими компромісами і навіть поганими справами. Наприклад, часто людина досягає «успіху» вчасно кого-небудь підставивши, продавши, зрадивши. У ході консультування клієнт може зробити передчасні висновки такого характеру. Виходить, що психолог для надання допомоги людині, яка самовизначається, дає їй відповідні «нехороші» рекомендації (як

обдурити, зрадити, продати...). Психолог повинен поважати сам себе і не перетворитися у фактичного співучасника майбутнього негідника.

У багатьох етичних кодексах, статутах підкреслюється «первинність інтересів клієнта», але до цього положення слід було б додати і врахування інтересів тих людей, з якими даний клієнт вступає в реальні взаємовідносини та за рахунок інтересів і гідності яких «наш клієнт» може вирішити свої проблеми. В іншому випадку, психолог буде допомагати одним людям – своїм клієнтам – і ущемляти такі ж права інших людей, які з різних причин не стали його клієнтами.

9) Проблема «пізнього прозріння» клієнта може бути проілюстрована такою ситуацією: клієнт звертається за допомогою до психолога, з надією усвідомити наскільки вдало чи невдало він прожив життя чи яку-небудь його частину.

У результаті роботи психолог може дійсно визначити, що клієнт прожив життя невдало, але хіба ж можна повернутися на 20-30 років назад і чи варто відкрито говорити про це клієнту, який і сам в ході роботи з психологом «прозрів»? У цьому випадку більшість психологів схиляються до думки, що говорити правду просто у вічі – неетично, непрофесійно. Тим більше, тут немає жодного протиріччя: у кожної людини своя правда. Краще підіграти такому клієнту: «Життя склалось», «Окремі невдачі та нереалізовані плани є в кожного».

10) Проблема «прозріння» самого психолога. Психолог раптом усвідомлює, що його професія, його робота є не тим, що йому потрібно або, що він займається нікому не потрібною справою. З одного боку, незадоволення собою, роботою – ознака творчого, вимогливого, рефлексуючого суб'єкта праці. З іншого – така «рефлексія» може привести психолога до розвалу власної роботи, зачепити благополуччя клієнтів і призвести до руйнування особистості самого психолога. Якщо ж психолог зізнається, що криза для нього є такою, яку неможливо подолати, то виходом є зміна роботи або професії.

11) Проблема невіри психолога у можливості клієнта самому вирішити свою психологічну проблему ніби виправдовує відверту маніпуляцію свідомістю клієнтів з боку психолога, перетворюючи їх на «пасивний об'єкт своїх впливів і вирішення їх життєвих психологічних проблем».

12) Проблема роботи без необхідної теоретичної і методичної підготовки виникає, коли психолог береться за вирішення складних завдань, не маючи ні досвіду роботи, ні відповідної кваліфікації.

13) Проблема критеріїв оцінки ефективності психологічної допомоги стосується того наскільки добре чи погано працював психолог. Дати таку оцінку надзвичайно важко. Відповідь «клієнт залишився задоволеним» часто є непереконливою, оскільки клієнт не завжди розуміє суть допомоги, яка надається, він є неспеціалістом, а, отже, не може знати, що він міг отримати в результаті такого ж консультування в іншого спеціаліста-психолога.

14) Проблема відсутності у країні на даному етапі її розвитку ідеалів особистісного та професійного самовизначення. У житті кожної людини мають місце певні ідеали, цінності, які є моральним стрижнем особистості, входять до структури її світогляду. Людині необхідні «символи віри і програми», проблеми пошуку «ідеології». Сьогодні складність в тому, що людина, котра самовизначається, ще не навчилася розрізняти героїв справжніх та уявних, і тому вона зазвичай стає дезорієнтованою або ж її ідеалом стає псевдогерой. І завдання психолога – допомогти людині розібратися у справжніх та хибних ідеалах.

15) Проблема «чоботаря без чобіт». У багатьох психологів є чимало власних проблем. Постає питання «Чи має право такий психолог допомагати іншим, до кінця не розібравшись у своїх власних проблемах?».

А хіба є люди, в житті яких немає протиріч, конфліктів, проблем? Психолог – теж людина.

Він повинен вміти абстрагуватися від своїх проблем у процесі роботи з клієнтом. З одного боку, погано, коли психолог схожий на клієнта, з іншого –

люди, які переживають чи переживали щось подібне, краще розуміють іншого.

16) Проблема неминучості професійних «секретів» психолога-практика від клієнтів, адміністрації та колег. По-перше, якщо клієнту розповісти по всі нюанси роботи, – він багато чого не зрозуміє. Плюс, «нехороша» для клієнта інформація може призвести до образ, розчарування, шоку, зміни ситуації та ін. По-друге, не слід розповідати усі тонкощі роботи адміністрації, – вона також не все може зрозуміти, що призведе до неправильного трактування. Подавайте тільки загальну інформацію про пророблену роботу. По-третє, не завжди слід розповідати про свою роботу і колегам: є професійні таємниці, а колеги не завжди можуть підтримати вас у випадку реалізації творчих, незвичних ідей, серед них часто трапляються звичайнісінькі заздрістики, склочники, тому певна обережність не завадить.

Щоб краще зрозуміти особливості взаємодії психолога з іншими учасниками психологічного процесу, слід користуватися таким принципом: завжди став себе на місце тієї людини, з якою організовується взаємодія, визнач, в чому вона може не довіряти тобі, чого може побоюватися, і, відповідно, намагайся зняти її побоювання.

в. Головний «етичний парадокс» психології.

Сучасна психологія неминуче зіштовхується з етикою вже на рівні визначення свого предмета та методу (методологічному, який традиційно є «вільним» від етичних проблем). Протягом останніх років у психології суттєво підвищився інтерес до проблем «суб'єктності» та «суб'єктивності» (Є.І.Ісаєв, В.І.Слободчиков, А.В.Петровський). Сам предмет психології все більше пов'язується з «суб'єктністю». Можна зазначити навіть деяку зміну парадигми у напрямі «від психіки суб'єкта – до суб'єкта психіки». Для розгляду нашої проблеми виділимо дві характеристики суб'єктності:

1) готовність до непередбачуваних, спонтанних дій, готовність зробити щось «просто так», а не «тому що»... (за О.Г.Асмоловим). У цьому випадку

людину важко прорахувати; важко сказати про неї, що вона «коштує стільки-то й стільки-то», тобто складно назначити їй «продажну ціну».

2) справжній суб'єкт здатний на рефлексію своїх відповідних дій і всього свого життя, тобто про особистість можна сказати, що вона є одночасно суб'єктом свого щастя лише тоді, коли вона здатна на постійні роздуми про саму себе і свої вчинки.

Рефлексія – «специфічна здатність людини, яка дозволяє їй зробити свої думки, емоційні стани, свої дії та ставлення, взагалі всього себе, предметом спеціального аналізу й оцінки та практичного перетворення (аж до самопожертви в ім'я високих цілей)».

Е.Фромм, розмірковуючи про «суб'єкт діяльності», зазначав, що якщо людина не буде хоча б прагнути осмислити свої дії і знайти в них певний особистісний зміст, то тоді не людина буде виконувати дію, а сама «дія буде звершуватися над нею».

У якості предмета професійної діяльності психолога усе більше виділяється саме суб'єктність. Тобто виникає парадоксальна ситуація: чим більше і краще ми пізнаємо суб'єктність даної людини, тим у більшій мірі ми позбавляємо її цієї суб'єктності, оскільки людина стає більш «зрозумілою» і «передбачуваною», а наявність поряд «усе розуміючого» і здатного «усе пояснити» психолога робить для неї не обов'язковою рефлексію своїх вчинків. Більш відверто даний парадокс звучатиме так: «Психолог, який ефективно працює, повинен був би позбавити людину її психіки, оскільки бездоганне знання і розуміння клієнта, який йому довірився, створює чудову основу для маніпуляції свідомістю даної людини».

Звідси випливає, що і метод психології повинен стати маніпулятивним. Ситуація ускладнюється тим, що багато «замовників» і «спонсорів» тільки й мріють про те, щоб з допомогою психологів не тільки «передбачати» ті чи інші реакції персоналу, але й «ефективно керувати» ним так, як це вигідно керівництву. А оскільки психологам за такі «послуги» добре платять, то навряд чи вони відмовляться від можливості «підзаробити» і як це часто

буває, «замаскують» свої маніпулятивні дослідження і впливи красивими розмовами про «істинну конгруентність», «особистісний ріст» і «самореалізацію». Крім цього, більшість клієнтів також мріють про те, щоб «повністю довіритись» спеціалісту, який краще, ніж вони самі, «знає, що до чого, і що потрібно робити».

Як тут не піти назустріч таким клієнтам?

На щастя, повністю пізнати психіку іншої людини неможливо. Крім того, спрацьовує відома закономірність: чим з вищим рівнем прояву психічного (наприклад, з рівнем особистості) має справу психолог-професіонал, тим більшою мірою він змушений вибудовувати свої стосунки з клієнтом у режимі реального діалогу, коли клієнт вже перестав бути звичайним об'єктом дослідження чи впливів. І навпаки, чим простіший рівень прояву психічного (наприклад, рівень психофізіологічних реакцій), тим меншою мірою припускається реальна взаємодія психолога з клієнтом, оскільки клієнт багато чого просто не усвідомлює у своїх реакціях і йому краще бути звичайним «досліджуваним» чи «обстежуваним». Звичайно, позитивним є і той факт, що зі сторони психологів посилюється прагнення та розуміння необхідності спеціального звернення до етичної проблематики, а також етична підготовка студентів вузів, яка з кожним роком покращується. Психолог-студент повинен сам увесь час намагатися співвідносити знання, які отримує, з ціннісно-смісловими питаннями і суспільними проблемами, постійно запитувати себе: «Наскільки дані знання допомагають мені краще зрозуміти оточуючий світ і своє місце в цьому світі?».

с. Етичний кодекс психолога в різних країнах.

Проаналізувавши етичні кодекси різних країн та асоціацій, можна виділити такі позиції:

1) Моральні якості самого психолога. В етичних кодексах згадуються моральні якості психологів, але їх перелік невеликий і варіюється в залежності від країни. Наприклад, часто зустрічаються такі критерії, як добросовісність, відповідальність, терплячість, чесність, співпереживання і

співчуття. При цьому акцент на значимості моральних якостей професіонала робиться тільки в кодексі скандинавських психологів.

Наприклад, багато професійних завдань психологів неможливо регулювати нормальними правилами. Відповідно, життєво важливе значення має індивідуальна етична свідомість психолога, його почуття відповідальності та професійної компетентності.

Таким чином, можна припустити, що в кодексах більшою мірою відображені аспекти професійної діяльності, а не особисті якості професіонала.

2) Характеристика моральних відносин психолога і клієнта. Дана сфера представлена в кодексах більш визначено. При згадуванні про стосунки з клієнтом у всіх кодексах зроблено акцент на дотримання прав і свобод особистості, відкритості та поваги. Це повністю відповідає принципам гуманізму й альтруїзму в людських взаємостосунках.

3) Опис професійно важливих якостей. У різних кодексах опис професійно важливих якостей робиться по-різному. Виділяється або наявність необхідних знань, умінь і навичок, або наявність важливих для роботи особистісних якостей (наприклад, товариськості, терплячості та ін.).

4) В іспанському та німецькому кодексах зроблено акцент на знання, уміння і навички, а в американському та російському – на особистісні характеристики та здібності.

Таким чином, можна припустити, що в кодексах відображені особливості психологічної практики кожної конкретної країни чи організації, яка брала участь у створенні етичного кодексу. Моральні якості професіонала як окрема категорія не виділяються. В основному, моральні вимоги переломлюються через відносини з клієнтом і зовсім не зобов'язують психолога бути таким самим у повсякденному житті.

10.4. Професійна деформація психолога.

Перша криза у психологів настає вже на третьому курсі навчання, коли відбувається остаточна ідентифікація студентів зі своєю майбутньою

професією, коли вони починають відчувати себе психологами і припускають, що повинні тестувати всіх і всюди. Тут дуже важливо, щоб, паралельно з ілюзією можливості справитися з усіма (чужими) життєвими проблемами, виникало уміння відокремити себе – людини від себе – професіонала: ось це я – усередині професії, а ось це – поза нею. Якщо ж цього не відбувається, ризик виникнення деформації зростає.

Однією з рис професійної деформації психолога - розвиток гіперконтролю над своєю поведінкою. Під час консультацій, групової роботи, сеансів психотерапії психолог повинен жорстко контролювати свою поведінку - слова, пози, жести. Цього його навчаємо у вищому навчальному закладі. І це він засвоює. Але ця навичка автоматично переноситься в сферу неформального спілкування. Психолог миттєво реагує на зміну пози співбесідника, постійно відстежує напрям його погляду, навіть зміна частоти і глибини дихання. Підкоряючись професійному «інстинкту», він весь час класифікує оточуючих людей, весь час «ставить діагноз», хоча це абсолютно не потрібно.

Набуваючи професіоналізму, психолог розплачується за нього втратою безпосередності.

Отже, багаторічне виконання будь-якої професійної діяльності призводить до утворення деформацій особистості, що знижує продуктивність здійснення трудових функцій, а іноді й ускладнює процес їх здійснення. Під *професійними деформаціями* розуміють деструктивні зміни особистості в процесі виконання діяльності.

Розвиток професійних деформацій визначається багатьма чинниками, серед яких можна зазначити: різноспрямовані онтогенетичні зміни, вікова динаміка, зміст професії, соціальне середовище, життєво важливі події і випадкові моменти.

До основних психологічних детермінант професійних деформацій відносять:

- стереотипи професійної діяльності;

- механізми психологічного захисту;
- стагнація професійного розвитку;
- психофізіологічні зміни;
- межі професійного розвитку і акцентуації характеру.

В свою чергу, професійні деструкції – це зміни структури діяльності і особистості, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу.

На основі узагальнення досліджень порушення професійного розвитку особистості, виділяють наступні тенденції професійних деструкцій:

- відставання, уповільнення професійного розвитку порівняно з віковими і соціальними нормами;
- дезінтеграцію професійного розвитку, розпад професійної свідомості і як наслідок – нереалістичні цілі, помилкові сенси праці, професійні конфлікти;
- низьку професійну мобільність, невміння пристосуватися до нових умов праці і дезадаптацію;
- відсутність узгодженості окремих ланок професійного розвитку, коли одна сфера як би забігає вперед, а інша відстає (наприклад, мотивація до професійного зростання є, але заважає відсутність цілісної професійної свідомості);
- ослаблення професійних даних, що раніше були, професійних здібностей, професійного мислення;
- спотворений професійний розвиток, поява раніше відсутніх негативних якостей, відхилень від соціальних і індивідуальних норм професійного розвитку, що міняють профіль особистості;
- поява деформацій особистості (наприклад, емоційного виснаження і вигорання, а також виснаження професійної позиції);
- припинення професійного розвитку через професійні захворювання або втрати працездатності.

Таким чином, професійні деформації порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, стійкість негативно позначаються на продуктивності діяльності.

Багаторічне виконання однієї діяльності сталими способами призводить до розвитку професійно небажаних якостей і професійної дезадаптації спеціалістів.

Науковцями виділяються наступні рівні професійних деформацій:

1. *Загальнопрофесійні деформації*, типові для працівників цієї професії. Ці інваріантні особливості особистості і поведінки професіоналів простежуються у більшій частині працівників із стажем, хоча рівень вираженості даної групи деформацій різний.

2. *Спеціальні професійні деформації*, що виникають в процесі спеціалізації за професією.

3. *Професійно-типологічні деформації*, зумовлені накладанням індивідуально-психологічних особливостей особистості на психологічну структуру діяльності.

4. *Індивідуалізовані деформації*, зумовлені особливостями працівників самих різних професій. В процесі виконання професійної діяльності, психологічного зростання особистості і професії, окремі професійні якості надмірно розвиваються, що призводить до виникнення надякостей, або акцентуації. Наслідком всіх цих деформацій є психічна напруженість, конфлікти, кризи, зниження продуктивності професійної діяльності особистості, незадоволеність життям і соціальним оточенням.

Підсумовуючи усе вищезазначене зосередимо увагу на деформуючих чинниках в роботі психолога-консультанта:

- це індивідуальні особливості консультанта і його початкові схильності: психічна рухливість/ригідність, світоглядна незалежність/піддатливість, особистісна зрілість/незрілість;

- це професійні рамки, в яких тримає себе консультант: принципи і установки, професійна картина світу, професійні навички, контингент клієнтів і їх проблематика, посадові обов'язки, умови роботи;

- це ступінь дії попередніх чинників, залежний від таких параметрів, як: віра в метод і авторитет вчителів, особистісна значущість професійної діяльності, відчуття відповідальності, емоційна залученість в професійну діяльність, мотивація, відчуття місії, сила зовнішнього контролю;

- це чинник, який сприяє закріпленню отриманої форми, і пов'язаний він в основному з отриманням позитивних емоцій: професійний успіх, подяка від клієнтів, визнання колег, захоплення оточуючих.

В результаті, завдяки «успішному» поєднанню вищезазначених чинників, ми ризикуємо отримати деформованого консультанта, який насилу може «розправитися», тобто відновити свою початкову «людську» форму.

Таким чином, феномен професійної деформації визначається як проникнення «Я-професійного» в «Я-людське», при професійній деформації дія професійних рамок і установок не обмежується виключно професійною сферою. Можна сказати, що після виходу людини з професійної ситуації не відбувається її природного «виправлення», тому навіть в особистому житті людина продовжує нести на собі «деформуючий відбиток» своєї професії.

Питання для самоперевірки:

1. В чому закладається проблема типу «психолог-адміністрація»?
2. Перелічте основні етичні зваби у процесі взаємодії психолога з клієнтами.
3. Охарактеризуйте головний «етичний парадокс» психології.
4. Які позиції виділяються в етичних кодексах різних країн?
5. Дайте визначення поняттю «професійна деформація».
6. Які деформуючі чинники в роботі психолога-консультанта вам відомі?

Список використаної та рекомендованої літератури

[Колтунович Т.А. Етичний кодекс психолога, 2007](#)

Циба Н.В. ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ